

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

NARRATÍV EMLÉKEK

Tanulmányok az élettörténeti kutatások területéről

A TEMATIKUS LAPSZÁMOT SZERKESZTETTE GATTI BEÁTA

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,

MOLNÁR GÁBOR, NAGY GÁBOR DÁNIEL

Munkatársak DARVAI TIBOR, MALÉTH ÁGNES, GATTI BEÁTA

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,

MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,

RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, az MTA Szociológiai Kutatóintézet, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK, az SZTE EHÖK, az SZTE BTK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két, a szerző számára ismeretlen szakmai lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: +36 62/546-252

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, serk@belvedere.meridionale.hu

Lapengedély száma: B/KUL/523/SS1993 ISSN 1419-0222

TARTALOM

Számunk szerzői <i>Writers in Current Issue</i>	{4}
GATTI BEÁTA <i>Bevezetés Preface</i>	{5}
Tanulmányok Studies	
NAGY ZSOLT <i>A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése</i> — NAGY, ZSOLT <i>Myth as Representation and Mythicizing as Narrative Strategy. The Narrative Representation of the Career of a 19th Century Pomologist from Maros (Mureş) Region</i> —	{6}
HAUPTMAN GYÖNGYI <i>Élettörténet a múzeumi emlékezet terében</i> — HAUPTMAN, GYÖNGYI <i>Life story in the ground of museum memory</i> —	{22}
GATTI BEÁTA <i>„Egy önélet rajzot írok életem sorsával...” Egy bukovinai székely irattár kontextusainak vizsgálata</i> — GATTI, BEÁTA <i>“Writing a memoir with the fate of my life” Examination of the contexts of a Sekler archive in Bukovina</i> —	{34}
TERENDI VIKTÓRIA <i>A történelem sodrában. A makro-történelmi folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásának vizuális antropológiai vizsgálata – egy családi fotógyűjtemény értelmezése</i> — TERENDI, VIKTÓRIA <i>In the flow of history: Visual anthropologic examination of the effects of macro-history on an individual’s life The interpretation of a family’s photo collection</i> —	{44}
LEGEZA BORBÁLA <i>Egy sikeres élettörténet a szocializmus korában. A társadalmi mobilitás, kapcsolatháló és a szerencse jelentősége egy életút alakulásában</i> — LEGEZA, BORBÁLA <i>A successful life story in the Socialist era. The significance of social mobility, relationship-networks and luck in the development of a life story</i> —	{54}
NAGY TERÉZIA <i>A kapcsolatok szerepe egy menekült élettörténetében</i> — NAGY, TERÉZIA <i>The role of relationships in a refugee’s life</i> —	{64}
Közlemények Publications	
TAKÁCS ANIKÓ <i>Caius C. Maecenas politikai tevékenysége</i> — TAKÁCS, ANIKÓ <i>Caius Maecenas, the politician</i> —	{72}
Téka Reviews	
SZŐNYI VIVIEN <i>Útkeresés az identitások erdejében</i> — Gábor Felícia: Csángó vagyok —	{83}
BEDŐ VALÉR <i>Narratív reprezentációk vizsgálatának aspektusai</i> — Keszeg Vilmos–Szalma Anna-Mária (szerk.): <i>A 20. század (biografikus) történetei</i> —	{87}
NAGY ZSOLT <i>A nemzet napszamosai: tanítói életpályák és élettörténetek tudományos elemzések homlokterében. Egy kötet elő- és utóélete</i> — Oszváth Imola (szerk.): <i>Néptanítók. Életpályák és élettörténetek</i> —	{92}

SZÁMUNK SZERZŐI

Writers in Current Issue

BEDŐ VALÉR	PhD-hallgató, <i>PhD-Student</i> (SZTE BTK)
GATTI BEÁTA	PhD-hallgató, <i>PhD-Student</i> (PTE BTK)
HAUPTMAN GYÖNGYI	etnográfus-történész muzeológus, <i>Ethnographer-Historian, Curator</i> (Nagyatádi Városi Múzeum)
LEGEZA BORBÁLA	egyetemi hallgató, <i>Student</i> (SZTE BTK)
NAGY ZSOLT	egyetemi hallgató, <i>Student</i> (BBTE BTK)
NAGY TERÉZIA PhD	kutató, <i>Researcher</i> (Dél-Alföldi Regionális Társadalomtudományi Kutatási Egyesület, Szeged)
SZŐNYI VIVIEN	egyetemi hallgató, <i>Student</i> (SZTE BTK)
TAKÁCS ANIKÓ	PhD-hallgató, <i>PhD-Student</i> (SZTE BTK)
TERENDI VIKTÓRIA	néprajzkutató, <i>Ethnographer</i> (Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, Hódmezővásárhely)

A CÍMLAPKÉP FORRÁSA

A közölt tanulmányok forrásanyagául használt fényképekből a címlapképet tervezte: Nagy Terézia

A közzöntőt fordította: Bedő Valér

BEVEZETÉS | A néprajzi kutatások hosszú időn keresztül kevés figyelmet fordítottak a kultúra, a társadalom egyes jelenségeinek vizsgálata során arra, hogy a világot alakító, majd azt történetek formájában elmesélő embert is láthatóvá, az egyéni dimenziót vizsgálhatóvá tegyék. A téma kutatás- és tudománytörténeti vonatkozásait áttekintve látható, hogy a személytelen, anoním néptől az egyéni életpálya-kutatásokig, az élettörténetek vizsgálatáig hosszú út vezetett. Az ezt kísérő, nem pusztán a szakma berkein belül kirobbanó viták mögött olyan alapvető kérdések és paradigmák húzódtak, mint hogy érdeklődésre tarthat-e számot a hétköznapi ember élete, mennyire tekinthetőek reprezentatívnak a személyes vallomások, az ezekben megjelenő alulnézeti perspektíva. Napjainkban már a néprajz, ahogy számos más tudományterület is, élénken reflektál a kollektív és individuális életpályákra, azok narratív reprezentációira.

A Belvedere Meridionale jelen számában főként a téma fiatal kutatói mutatkoznak be. A tematikus lapszám külön erénye, hogy különböző egyetemek és intézmények (Szegedi Tudományegyetem, Pécsi Tudományegyetem, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Nagyatádi Városi Múzeum, DARTKE) hallgatói, oktatói, fiatal kutatói ismertetik a témába vágó eredményeiket. A közölt tanulmányok, recenziók számos ponton kapcsolódnak egymáshoz: kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódással mindegyik a „hosszú huszadik század” eseményeire, ideológiáira reflektál, azok narratív reprezentációit, az egyéni élettörténetekbe való beépülését vizsgálja. Általuk egy korszak történetei kerülnek feldolgozásra, részben a kibeszélés funkciója által az azt megélők (visszaemlékezők) számára, részben tudományos szinten kerülhetünk közelebb hozzájuk az egyéni nézőpontok érvényesítésével. Jelen szám szerzőivel úgy gondoljuk, hogy ezeket a történeteket fontos és érdemes megtalálni, elmesélni, megosztani.

GATTI BEÁTA

PREFACE | Ethnographical investigations used to pay little attention to make the human – who forms the world and then represents it in stories – visible too, and make individual dimension investigable during the examination of the culture and social phenomena. Having considered the research and science historical aspects of this subject it is apparent that long road has led from anonymous people to the research of individual lifetime and personal history. Such fundamental questions and paradigms generated the relating – and not always scientific – discourse as can the life of an ordinary person become in the focus of interest, or how much can personal admissions and the bottom-up approach be regarded as representative.

Ethnography – as several other disciplines – has already begun to reflect highly upon collective and individual life histories, and their narrative representations.

Young researchers of the abovementioned subject are introducing in this present issue of the Belvedere Meridionale. A specific virtue of the thematic issue is that students and young researchers from various universities and institutions (University of Szeged, University of Pécs, Babeş-Bolyai University, Town Museum of Nagyatád, DARTKE) are presenting their results relevant to this topic. The studies and reviews to be published here overlap one another at several points: all of them reflect – with slight difference in the emphasis – on the events and ideologies of the ‘long twentieth century’, and study their narrative representations and their integration into individual life histories. Stories of an epoch are processed by them, partly through the function of talking-out for those who experienced it (‘evocators’), and partly can we get closer to them by means of involving their personal perspectives. The authors of this present issue and I, myself believe that these stories are important and worthy to find, tell and share.

GATTI, BEÁTA

A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia

Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése¹

— *Myth as Representation and Mythicizing as Narrative Strategy. The Narrative Representation of the Career of a 19th Century Pomologist from Maros (Mureș) Region* —

Abstract

In this present paper the author analyzes biographic memory, using the larger definition of myth by French scholar, Henrie Morier and Hungarian historian – philosopher, Péter Egyed. He is interested in what episodes of the life of József Kiss of Gegesi (Ghinești, 1820–1900) – an outstanding historical personality of the mentioned Szekler settlement – have survived in the local cultural memory, how a myth was built around his personality by the circulation of narratives, respectively how does this representation correspond to his real career. The paper is about the creative and performing intentions which regulate the editing and performance of the circulating stories, thus about mythicizing as a narrative strategy, and even if it deals with the authenticity of the stories, it has no intention of forming a heroisation- and mythicism-free historical consciousness in the reader, by enlightening the discrepancy between reality and fiction. In the author's opinion the tight connection between folklore and history has to be considered as a natural phenomenon, and it has to be made the object of scientific analysis likewise.

A tanulmány tárgya

Legtöbb irodalmi és néprajzi lexikonunk, valamint kötetek és tanulmányok hosszú sora a mítoszt mint az istenekről és természetfeletti képességekkel rendelkező hősökről szóló elbeszélő hagyományt határozta meg.² Henri Morier francia történész 1961-ben kiadott retorikai és poé-

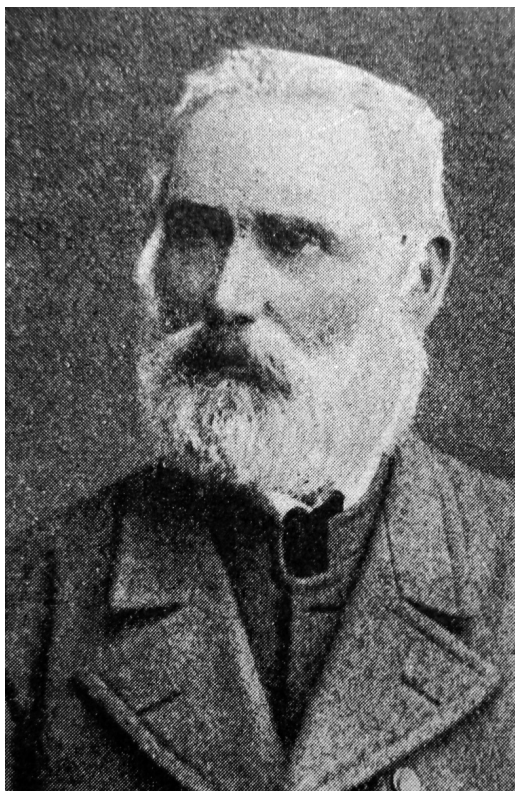
¹ Jelen tanulmány bemutatásra került a 2012. november 16–17. között Budapesten, az ELTE Vallásantropológiai Kutatóműhely, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, a MTA Szociológiai Kutatóintézete, illetve a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem által szervezett *Mítoszok a modernitásban – Modern mítoszok* című nemzetközi konferencián. Köszönöm dr. Keszeg Vilmosnak, a kolozsvári BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Intézet tanárának a kutatómunkámban nyújtott szakmai segítségét és dr. Pozsony Ferencnek, a fent említett intézet tanárának, illetve a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság tiszteletbeli elnökének a szakmai és anyagi támogatását. Köszönettel tartozom továbbá Ilyefalvi Emese, dr. Ilyés Sándor és dr. Szőcsné Gazda Enikő segítségnyújtásáért.

² A *Magyar Néprajzi Lexikon* mítosz szócikkének írója, Dömötör Tekla például Trencsényi-Waldapfel Imre definícióját idézi: „az istenekről és természetfeletti képességekkel rendelkező, többnyire isteni származású hősökről szóló elbeszélő hagyományokat görög eredetű szóval mítosznak nevezzük” (Trencsényi-Waldapfel, idézi Dömötör 1980. 629.). A Sergej Alekszandrovic Tokarev által szerkesztett kétkötetes *Mitológiai Enciklopédia* esetében a mű egészen végigvonul ez a fajta mítoszzemlélet (vö. TOKAREV I–II. 1988.).

tikai szótára e fogalmat tágabban értelmezi. A szerző mítosz alatt nemcsak az anonim eredetű, allegorikus jelentésű, szimbolikus értékkel felruházott, gyakran etnikus jellegű legendás történeteket értette, hanem mítoszként definiálta többek között a spontánul szerveződő laikus hitet, a kollektív nézeteket, illetve az igazként beállított megtévesztő beszámolókat is, amelyek egy-egy kisebb közösség jeles személyiségeiről, az aktuális társadalmi jelenségekről forgalmazódnak (vö. MORIER 1961.; BRUNEL 2003. 7–8.).³

Tágabban a mítoszt ez idáig Egyed Péter határozta meg egy 1975-ben publikált filozófiai tanulmányában (EGYED 1975.). A „mi a mítosz?” és „mi nem mítosz?” kérdéseket feszegetve, a korábbi műfajmeghatározásokat (Graves, Trencsényi-Waldapfel, Max Müller, Tylor, Frazer, Malinowski, Jung, Kerényi, Claude Lévi-Staruss, Greimas, Pjatyigorszkij, Cassier stb.) áttekintve jutott arra a megállapításra, hogy „mítosz az, amit a módszer annak tekint” (EGYED 1975. 275.), azaz bármi, amit akként értelmezünk.

Írásomban – a Morier és Egyed által megfogalmazott definíciókat használva – a biografikus emlékezetet egy konkrét példán keresztül kívánom megvizsgálni. Kérdésem, hogy egy marosszéki székely település kiemelkedő történelmi személyiségének – gesesi⁴ Kiss Józsefnek (1820–1900) – életéből milyen epizódok maradtak fenn a lokális *kulturális emlékezetben* (ASSMANN 1999.), személye köré e *narratívumok*⁵ forgalmazása által hogyan épült mítosz, a reprezentáció hogyan feleltethető meg a valós életpályájának.⁶ Elemzési kísérletemben a történeti antropológia, illetve a történetmondás antropológia irodalmára támaszkodom.

1. ábra Gesei Kiss József (1820–1900) időskori arcképe ❖ Forrás: G. Kiss 1902. 79.

³ E mítoszfelfogást azóta is többen követik. Lásd például Kányádi András mítoszkritikai esszéskötetét, amelyben a hellenizmus idején született szerelmi mítoszok mellett, egyaránt helyet kaptak a középkori szörnyemítoszok, a parabolai és romantikus femme fatale történetek, illetve a 19. századi városi legendák (vö. KÁNYÁDI 2010.). E felfogás érvényben maradásának szép példája az 1. l. jegyzetben jelzett *Mítoszok a modernitásban – Modern mítoszok* című nemzetközi konferencia is.

⁴ Geges (románul Ghinești) a mai Románia területén, Marosvásárhelytől 24 kilométerre fekszik a Kis-Küküllő és a Nyárad közötti félreeső völgyben, Bekecsalján. Közigazgatásilag a három kilométerre található Havadhoz (románul Neaua) tartozik. A falut ma körülbelül 250-en lakják, többségük református felekezetű, magyar anyanyelvű székely. A településről bővebben lásd NAGY E. 2010.; NAGY Zs. 2011. 624.

⁵ „Az 1960-as évektől a történetek megnevezésére került használatba a *narratívum* terminus, majd ezzel párhuzamosan a *narratíva* hangalak. A két – napjainkban szinonimaként versengő – terminust enyhe szemantikai eltéréssel használjuk. A *narratívum* terminussal konkrét – egyszerű vagy komplex, rövid vagy hosszú, szóbeli, írott vagy képi megjelenítésű – történetet, elbeszélést nevezünk meg. A *narratíva* ezzel szemben a konkrét történetek, elbeszélések, valamint általában az emberi létezés integráló, egy korszakban, egy kultúrában, egy mentalitásban megragadható kerete, kontextusa. Általában jelenti az elbeszélést, a narratív megjelenítést. [...] Egy *narratíva* számtalan *narratívum*ban válik explicitté.” (KESZEG 2011. 31.)

Szemlélet és célkitűzések

A német vallástörténész és egyiptológus, Jan Assmann szerint a történelem az emlékezés által válik mítosszá; ez azonban nem elvalótlanodást, hanem épp ellenkezőleg, normatív és formatív valósággá való átalakulást jelent (ASSMANN 1999. 53.). A történészek gyakran vállalkoztak egy-egy (történelmi) mítosz kialakulási körülményeinek és okainak feltárására, különböző meggyőződésből, más-más szemléletet képviselve.

Márciusi tematikus lapszámában, 2012-ben a *Korunk* folyóirat például olyan tanulmányok egybegyűjtésére vállalkozott, melynek szerzői a magyar történelem különböző (tév)képzeteit vizsgálták meg és ütköztették az azokról való bizonyított tudásunkkal.⁷ Az e lapszámban közölt írások többségének szándéka azonban eltér jelen dolgozat célkitűzéseitől. Az összeállítás bevezető tanulmányában ugyanis Kovács Kiss György a következőket fogalmazta meg: „*Magyar történelmi mítoszok* súlypontú lapszámunk [...] cáfolatát adja a magyar történelem néhány igen erőteljesen élő mítoszának, és elsősorban azoknak az olvasóknak szól, akik identitásuk történelmi dimenzióját nem tévhitekre és legendákra, hanem múltunk ellenőrzött tudáson alapuló racionális magyarázataira kívánják építeni.”⁸ (KOVÁCS KISS 2012. 5.)

Írásom a gegesi Kiss József életéről forgalmazott történetek megszerkesztését és előadását szabályozó alkotói és előadói szándékokról szól, a történetek hitelességét bár a fent említett példához hasonlóan megvizsgálom, de a valós életpálya és a biografikus emlékezet reprezentációi közötti esetleges eltérésekre való rávilágítással nem áll szándékomban egy „deheroizálástól és mitizálástól [...] mentes történelmi tudat” (Uo.) kialakítása az olvasóban.⁹

A mitizálásra, mint a Kiss József életéről szóló történetek megszerkesztésének és előadásának

⁶ Céлом ugyanakkor, hogy több modern mítoszt is bevonjak az értelmezésbe, magamat e vizsgálatban nem mint kívülről szemlélődő kutatót, hanem mint a mítosz után érdeklődőt, tehát annak részévé váló egyént lá(tta)ssam.

⁷ Például: vajon áruhás igazságosztó volt-e Mátyás király (PÁLOSFALVI 2012.), valóban áruló volt-e Görgei Artúr, aki a világsi fegyverletétellel eladta a hazát (HERMANN 2012.), öngyilkosságot követett-e el Teleki Pál miniszterelnök (ABLONCZY 2012.)? stb.

⁸ Érdekes, hogy az igazság felmutatásán igyekvők egyes esetekben a mítoszrombolás mellett (azzal párhuzamosan) maguk is egy-egy újonnan szerveződő vagy már hosszabb ideje meggyökerezett mítosznak az éltetését vállalják fel. 2012 októberében, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia és Geológia Kara Állattani Múzeumának szervezésében került sor például a *Mutások éjszakája. Mítosz és valóság* című időszakos tárlatra, plakátján a következő felhívószöveggel: „Sellők? Küklopszok? Kerberosok? Képzelet szülöttei vagy valóságos lények? A Kolozsvári Állattani Múzeumban 2012. október 31-én 20 órától mindenre fény derül. Mert hiszem, ha látom...” A kiállítás a fentiekben hivatkozott *Korunk* lapszámhoz hasonlóan a valóságot és a mítoszokat állította egymással szembe, nem titkolt célja a tévhitekre való rávilágítás volt. A több ezer látogatót vonzó rendezvényen az érdeklődők szembesülhettek például azzal a ténnyel, hogy a görög küklopsz legenda tulajdonképpen egy valós betegségen, az egyszemű gyerekek létezésén alapszik. A tárlat mellett, hogy a kiállított emberi és állati torsiulött lények, a genetikai vagy magzatfejldési szokatlansággal rendelkező preparátumok bemutatásával kívánt rácafolni egy-egy hiedelemre, egy Erdélyben éppen kialakulóban lévő – az amerikai filmalkotások, illetve képregények által táplált – modern mítoszt, a Halloween mítoszt, töklámpásoknak installációkban való elhelyezésével, az időpont október végi, november eleji megválasztásával forgalmazta. A kitömtt denevérekkel s egyéb elemekkel ugyanakkor egy – a Halloween-ba jól integrálható – szélesebb körben és több évtizede ismert (erdélyi) mítoszt, a III. Vlad Ţepeş havasalföldi fejedelem személyéhez kapcsolódó Drakula történetét is tovább éltették.

⁹ Véleményem szerint e mítoszok valamilyen céllal, valamilyen hiány pótlására vagy kérdés megválaszolására jöttek létre. Elzárkózom tehát ezek (le)rombolásától.

alkotói és előadói szándékára tekintek, *narratív stratégiaként*¹⁰ igyekszem azt vizsgálni: a Kiss József életéből fennmaradt biografikus epizódok mennyire sztereotipikus jellegűek, miért pont ezek maradtak fenn? Vizsgálatom tehát tulajdonképpen ugyanazt a szemléletet igyekszik követni, melyet Mohay Tamás néprajzkutató a csíksomlyói búcsújárás eredettörténetének kutatásával képviselt,¹¹ egyetérték a szerzőnek azon nézetével, miszerint a folklór és történelem erős, szoros kapcsolatát természetes jelenséggként kell megítélni és vizsgálat tárgyává tenni.¹²

Dolgozatom első részében gegesi Kiss József életpályáját a fennmaradt írásos dokumentumok¹³ és a szakirodalom¹⁴ alapján mutatom be röviden, majd életének narratív megjelenítését, a biografikus reprezentáció és az életpálya közötti viszonyt ismertetem, illusztrálva, hogy az életpálya epizódjairól szóló történetekben gyakran valóban fellelhetőek mitikus elemek. Kitérek továbbá a mítosz éltetőire és forgalmazóira, illetve azon helyekre és alkalmakra (megemlékező szertartásokra, rítusokra stb.), ahol a Kiss József-ről való beszélés kiemelt fontosságúvá válik.

Gegesi Kiss József életpályája

Kiss József 1820. március 8-án a Maros megyei Gegesen, Kis Márton (1798–1872) és rigmányi György Judit (1800–1884) egyetlen fiúgyermekéként, református nemesi családban¹⁵ született.¹⁶ Életéről a levéltári források alapján keveset sikerült felszínre hozni.¹⁷ Felmenőivel ellentétben két s-el írta családnevét.¹⁸ Testvére született 1822-ben (Mária) és 1826-ban (Klára).¹⁹ Huszonhárom évesen, 1843-ban konfirmált,²⁰ öt évvel később tört ki a forradalom.

¹⁰ „A történetek megszerkesztése és előadása különböző alkotói és előadói szándékokat követ. Az alapvető szándékok a jelentések explicittevése és a kommunikációs hatás elérését tartják szem előtt. A stratégiákat Ludwig Wittgenstein és Johan Huizinga a játékszabályokra, Ervin Goffmann a »társadalmi játzmára«, Victor Turner a »társadalmi drámára« vezeti vissza. Első esetben az emberek önkéntesen vállalják a szabályok betartását, második esetben az interakcióban való részvétel kihat státusukra.” (KESZEG 2011. 63.) A történetmondást vizsgáló tudományágak a következő négy *narratív stratégiát* határozták meg és különítették el ezidáig: (1.) az elmondás és az elhallgatás stratégiája; (2.) a félrevezetés, a megtévesztés, az elfedés stratégiája; (3.) a történelem háziasítása; (4.) a társadalomba való beágyazás. Lásd bővebben Ua. 63–66.

¹¹ Az említett szerző több írást is közölt csíksomlyói kutatásainak eredményeiből. Ezek összességét lásd MOHAY 2006. Az itt hivatkozott részt lásd Ua. 106–133.

¹² „Azzal, hogy a hargitai csata története a mondák körébe utalandó, nem áll szándékomban megingatni azokat, akik számára a somlyói búcsújárás egyik értelmét egy győzelmi ünnep, a dicsőseges múlta való közösségi emlékezés adja meg.” (Ua. 128).

¹³ Anyakönyvi bejegyzések, levelek, sajtótermékekben megjelent cikkek stb.

¹⁴ Had- és gazdaságtörténeti szakmunkák.

¹⁵ Gegesi Kis Pál 1608. június 10-én Báthory Gábortól kapott nemeslevelet, melyet aztán 1614-ben „árvájára lustrált” (PÁLMAY 2000. 72.).

¹⁶ *Libellus az az öly könyvetske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és meg holtanak.* Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321; 123.

¹⁷ Gegesi Kiss József legkisebb gyereke, Ferenc, édesapja halála után két évvel közzétett egy részletes életrajzt, mely révén szüleiről olyan információk kerültek napvilágra, melyek egyelőre levéltári dokumentumokkal nem támaszthatók alá, így azok a fenti életpálya-bemutatóból most kimaradnak (vö. FÜLÖP G. 1970.)

¹⁸ *Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József.* Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban. 1. Köszönöm László Jánosnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁹ *Libellus az az öly könyvetske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és meg holtanak.* Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321; 130, 136.

²⁰ [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322; 83.

Kiss József valamikor 1848. június 5-e után csatlakozhatott a szabadságharchoz,²¹ a 15. Mátyás huszárezred katonájaként szolgált, majd 1849. április 1-én kapott hadnagyi rangot (BONA II. 1998. 228.). Csapatával 1849 nyarán a verestoronyi dandárnál harcolt, ahol csúfos vereséget szenvedett (BÁNLAKY 2001. o.n.). Augusztusban a szabadságharc végleg elbukott, az utolsó jelentősebb harcképes seregtest Világosnál letette a fegyvert s a marosszéki nyugdíjazott honvédektől elvették „pátenseiket” (ZEPECZANER 2001. 465–480.).

A fegyverletételt követően Kiss József szülőfalujában húzódott meg, a jobbágyfelszabadítás után kisbirtokosként a mai ún. *Ropó*, *Vögy* illetve *Poros* területén gyümölcsösöket hozott létre,²² ekkor épül fel udvarháza is.²³ Felesége, torboszlói Bereczky Eszter – akivel valamikor az 1850-es évek közepén házasodott össze²⁴ – feljegyzése tanúskodik arról, hogy Kiss József 1852-ben Keszthelyen is megfordult,²⁵ illetve terménykiállítások katalógusai²⁶ és gyümölcészeti szakmunkák (BERECZKI II. 1882. 299.) jelzik, hogy több alkalommal járt Budapesten. Bereczki Máté, a kor híres pomológusa barátjaként emlegette őt egyik munkájában.²⁷

1879-ben a Maros-Torda vármegyei birotokosság gyümölcészeti tanári állást ajánlott Kiss Józsefnek, aki azt el is fogadta (KOZMA 1879. 207.).

Megszületnek gyerekei: 1861-ben Ferenc,²⁸ 1868-ban Ernő,²⁹ 1869-ben Karolina,³⁰ 1871-ben Irma,³¹ majd 1873-ban Gizella,³² végül 1876-ban Sándor.³³ Ferencből református lelkész lett, Ernőből főerdész, Sándor és Karolina fiatalon életét vesztette, Gizelláról semmit sem tudni,³⁴ Irma lányát az apa először datki Kiss Gábor tordai pénzügyi számtiszthez adta feleségül,³⁵

²¹ László Keve régész egy helyi lapban írt cikket a forradalom és szabadságharc emlékeiről Havad községben. E cikkében írja: „1848. május 27. – június 5. között történt a marosszéki nemzetőrök járásonkénti összeírása. [...] Érdekes, hogy Gegesből [...] egyetlen önkéntes sem szerepel.” (LÁSZLÓ 2007. 2.).

²² Saját gyűjtés, 2010–2012. László János, id. Nagy Ernő és Szabó András közlése.

²³ Saját gyűjtés, 2011. László János és Szabó András közlése.

²⁴ A Gegesi Református Egyházközség Levéltárából ezidáig nem bukkant elő a házasságkötésre vonatkozó írásos feljegyzés.

²⁵ „Édes jó Irmám / Ezeket a jegyzeteket / tarcs meg akialatott / tart ezek abetegségek / többször elé fordulnak / szegén Apád nemvé / geztébé Keszthejen / volt akor szerető / Anyád Kiss Jozsefné / Torboszloji / Bereczki Eszter.” [Tehát: Édes jó Irmám, ezeket a jegyzeteket tartsd meg. Aki állatot tart (annál) ezek a betegségek többször előfordulnak. Szegény apád nem fejezte be (mert) Keszthelyen volt akkor (amikor e jegyzeteket írta). Szerető anyád, Kiss Józsefné torboszlói Bereczky Eszter]. *Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József*. Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban. 25.

²⁶ Lásd például: *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Bárány Kemény Gábor földmívelési miniszter úr ő nagyméltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiállítás katalógusa*. Budapest, 1880, Wilckens F. C. és fia könyvnyomdája.

²⁷ „[...] Kiss József, gegesi birtokos, barátomtól több ízben kaptam mutatvány-gyümölcsöket és ojtó vesszőt is.” (BERECZKI II. 1882. 299.).

²⁸ [Cím nélkül b]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 324; 17.

²⁹ Ua. 19.

³⁰ „1869 November 10-én / Kiss Karolina még nem is / mászott 18 napot élt s végkép / [ma]radott. szülői szivökben / mely bánatot hagyott An / gyalok serege véle sokasodot” – sírfelirat a *Poros tetőn* található családi temetkezési hely egy sírkövén. Saját gyűjtés, 2010.

³¹ [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322; 22.

³² Ua. 26.

³³ Ua. 32.

³⁴ Saját gyűjtések, 2010–2012. László János, id. Nagy Ernő és Szabó András közlése.

³⁵ [Cím nélkül a]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 323; 29.

2. ábra Kiss József sírhelye az ún. Ropó útja mentén, Gegesben
❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011.

úgy tartják, hogy ő volt, aki Gegesen az intenzív gyümölcsstermesztést meghonosította. A sírkövén olvasható felirat már nem mint a falu, hanem mint egész Marosszék gyümölcészészetének megalapítóját említi.³⁹ *Ott gyümölcsös vót, gyönyörű gyümölcsös. Azt Kiss József állította, ő vót Maros megye gyümölcészési főfelügyelője* – mondta Szabó András egy interjúrogzítás alkalmával.⁴⁰ Munkásságából elsősorban a nemesített almafajták elterjesztését emelik ki a falu lakói.

törvényes válásukat követően pedig erdőszengelyi Garda János magyar királyi erdőszelölthöz,³⁶ aki Kiss József 1900. április 28-án bekövetkezett halálát³⁷ követően méltó örökösnek bizonyult, a gyümölcsöst gondozta s megalapította a *Tanulni Vágyó Ifjak Körét*, mely keretében fák ültetését, oltását és egyéb kertészeti munkálatokat tanított az érdeklődő fiataloknak.³⁸

**Gegesi Kiss József életpályájának narratív megjelenítése.
Életpálya és biografikus reprezentáció viszonya**

A Kiss Józsefről fennmaradt történetek, elbeszélések három nagy csoportba, *narratívába* sorolhatóak: (a) a gyümölcsstermesztés meghonosítása Gegesen, (b) a szabadságharcban való részvétel, (c), illetve az udvarház építése. Az életét és tevékenységét elbeszélő hagyomány öröklés és továbbadás révén maradt fenn s mitizálódott napjainkra. A következőkben az említett narratívák sorravételére vállalkozom.

(a) Kiss Józsefről a falubeliek

³⁶ Ua. 35.

³⁷ *Vasárnapi Újság*. 1900. 18. sz. 299.

³⁸ [Cím nélkül c]. Szabó Frigyes lelkész levele László János tanárhoz. Marosvásárhely–Geges, 2008. október 20., kézirat, magántulajdonban. Köszönöm László Jánosnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta. Vö. még FÜLÖP G. 1970. 157. Garda János tevékenységére a falubeli idősebb generáció tagjai még emlékeznek, maguk és szüleik is gyakran részt vettek a *naccságos úr* által vezetett gyümölcészési munkálatokban.

³⁹ „Itt nyugosznak / gegesi / Kiss József / 1848–1849iki / Kossuth huszárhadnagy / Ősmarosszék / gyümölcészészetének / megalapítója / 1820–1900 / és felesége / torboszlói / Bereczky Eszter / 1839–1924 / fiok Sándor / 1876–1900 / Nyugodjanak csendesen” – sírfelirat a *Ropó útja mentén* található temetkezési hely egy sírkövén. Saját gyűjtés, 2010.

⁴⁰ Saját gyűjtés, 2011. Szabó András közlése.

3. kép Kiss József által telepített egykori gyümölcsös maradványai az ún. Ropó útja mentén, Gegesben ❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011

A mítoszoknak egyik fő jellemzője, hogy metafizikai funkciójukból adódóan az élet előtti világról beszélnek. Egyfajta etiologizmus, ismerik a keletkezés történetét, s azt be is mutatják. Orbán Balázs írja – bár Kiss József nevét nem említi –, hogy a gyümölcsöskertek létrehozta előtt „kopár vidéknek silány helyei”, terméketlen földek voltak a határában (ORBÁN IV. 1870. 32.). Kiss József tehát gyakorlatilag a semmiből teremtette meg a falu számára a megélhetést.

„Isten háta mögötti táj faluja Geges. Bátor volt reménység dolgában az a férfi, aki száz évvel ezelőtt, a »patakmenti sors« megviseltjeként, itt dacosan helytállt. Azóta százszor is leadta termését a kert (...)” – írja egy cikkében Fülöp G. Dénes lelkész (FÜLÖP G. 1970. 156.). Ezekből a sorokból is szépen látszik, hogy a gyümölcsstermesztés meghonosítása előtti Gegest Isten háta mögötti falunak tartották, s a hős, akinek legfőbb erénye, hogy e káoszból rendet teremtett s a szervezetlen teret egy gyümölcsös létrehozásával megalkotta és barátságossá tette, nem más mint a reménység dolgában bátor és dacos férfi, gegesi Kiss József. Ezt úgy is értelmezhetnénk, mint a térnek bizonyos részeihez – jelen esetben az ún. *Ropó*, *Vőgy* és *Poros* gyümölcsöseihez – kapcsolt eredettörténet, melyben a mítosz alapproblémája, hogy az emberi kultúra – jelen esetben a gyümölcsészet – hogyan jött létre, a káosz hogyan változott meg, az üres, kopár tér hogyan öltött alakot, illetve hogy hogyan teremtdődött meg az ember környezete. Gegesi Kiss József a terméketlen föld benépesítőjeként jelenik meg, a gyümölcsfákkal népesítette be a határt, a természet egy részét teremtette meg és uralkodott fölötté. A teremtés saját akaratából történt, akárcsak az isteni lényekről szóló elbeszélésekben. Ez nyilván a világnak csak egy szeletére vonatkozik, mivel a környezet nagy részét már valaki létrehozta és rendezte. Kiss József ezt a rendezett világot újabb kulturális elemmel erősítette meg, egészítette ki. Esetében teremtvé vált az ember, alakította maga körül a világot. 1850-es évektől kezdődő pomológusi tevékenységét megelőzően két évszázaddal viszont már intenzív gyümölcsészet-kultúrája volt a falunak, tehát a történet miszerint ő volt a gegesi gyümölcsstermesztés elindítója kétségtelenül egy hamis tudás, de e nem ellenőrzött hagyományos tudást a falubeliek hitelesnek tekintik, nem érzik igényét az ellenőrzésnek.⁴¹ A következőkben csak néhány adatot kívánok megemlíteni, amelyek bizonyítják,

⁴¹ A gegesi gyümölcsstermesztésről bővebben lásd NAGY Zs. 2011; Uő 2013. 18.

hogy a gyümölcsnemesítés jóval régebbi időktől dokumentálható a falu területén, mint ahogyan azt a helyiek tudják.

Hogy a településen már a 17. század elején is fejlett gyümölcsészetkultúra lehetett, arról egy, a *Marosi Református Egyházmegyei Matriculába* bejegyzett sor is árulkodik, mely sorra veszi az egyes egyházközségek ingó és ingatlan javait, Havadnál olvashatjuk: „Havadon lakó Nagy István hagyja két Gegesi és négy mosolygó alma fiatal, maga oltványait alsó Demiénben Templom számára anno 1635.” (NAGY Ö. 2002. 99.). Az 1630-as években tehát már olyan mértékű almatermesztés folyhatott Gegesen, hogy a nemesített fajták elkerültek a szomszédos falvak kertjeibe is, s azokat *gegesi* néven ismerték. Szintén ide vonatkozó adatot a Pokoly József által írt *Az erdélyi református egyházmegye története* című szintézisének IV. kötetében találunk, ahol a szerző a marosi egyházmegye legrégebbi protocollumára hivatkozva írja a következőket: „Geges környékén szokásban volt almafát hagyományozni a lelkésznek, mesternek vagy az ekléziának, melynek termése az illető jövedelmét képezte.” (POKOLY 1905. 117.).

A 18. századi intenzív gyümölcsstermesztést bizonyítandó, szintén két forrásra hivatkozom csupán: egy 1722-es latin nyelvű összeírás (*Posessio Geges*) gyümölcsösöket említ („pomorum et fructu”),⁴² s az 1761-ben Mária Teréziától címeres nemeslevelet nyert gegesi László család 1765-re, illetve 1766-ra keltezett iratain olyan címeres viaszpecsétet látunk, amelyeknek bal oldali mezejében zöld ágon csüngő almák vannak (LÁSZLÓ 2009. 2.).

Az 1800-as évek elejéről, a Kiss József századvégi pomológusi tevékenységét megelőző időszakból szintén vannak adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy az okszerű gyümölcsstermesztés a helyieknek jövedelemforrása volt. Egy 1820-ra keltezett több száz oldalas összeírásban a következőket olvashatjuk: „Többire minden sellérembernek, kik örökséget bírnak, szőlői is vagynak. Közöttük lévő feles gyümölcsstermő fákkal, melyek teremnek cseresznyét, barackot, szilvát, almát, körtvélyt, diót, birsalmát [...] Itt a mi falunkban, a kertekbe gyümölcsfáink vagynak, úgy a határokon is mind a székelységnek, mind pedig a selléreknek. [...] A gyümölcsfák állanak alma-, körtvélyfából. A mezőn jóféle és vadalmafából. [...] A kerteinkben, szőlőinkben és mezőn termő gyümölcsainkből kapunk kevés pénzt [...]” (TAKÁCS 2001. 481.).

(b) A múlt nacionalizálásában nagy szerepe van a háborúknak. A „mi” és „ők” dichotómiája élesebb, mint békeidőben, ezért könnyebb ezáltal megfogalmazni, hogy „kik is vagyunk” valójában. A társadalmi drámák legalább annyira erős közösségképző erővel bírnak, mint a sikerek. Szintén a rendteremtő hős szerepében látjuk Kiss József alakját, amikor a szabadságharcot elbeszélő történetek kerülnek elmesélésre. A csatamezőn hősieken szolgálatot teljesítő hadnagy a megbomlott világrend helyreállításán, az ellenség, a rossz elpusztításán fáradozik.

Bár mindezekből úgy tűnhet, hogy Kiss József személye köré egyértelműen egy pozitív mítosz szerveződött, negatív elemeket tartalmazó történetek is maradtak fenn. Mindennek megvan a maga oppozíciója hisz máskülönben a jó fogalma önmagában nem lenne értelmezhető.⁴³ Míg a történetek egy része például gegesi Kiss József szabadságharcban való hősie helytállásáról beszél, addig a másik része épp a gyengeségét említi.⁴⁴

⁴² *Posessio Geges*. Maros megyei Gyűjtőlevéltár, Marosvásárhely; Sc. Mureș, Conscrip. fișc. Inv. 129., nr. 110/1722; 40–41.

⁴³ Mint a mese vagy mítosz hőseinek, a demiurgoszoknak, kultúrhéroszoknak, félisteneknek és isteneknek, Kiss Józsefnek is voltak emberi hibái, gyengeségei. A mítoszokban megjelenő bináris oppozíciópárok strukturalista elmélete Claude Lévi-Strauss nevéhez kötődik. Magyarul bővebben lásd LÉVI-STRAUSS I–II. 2001.

⁴⁴ Akárcsak a népmesékben és mítoszokban, a hős magától, magára hagyva győzni nem tud, segítségre van szüksége egy isteni lénytől.

4. kép Gegesi Kiss Józsefről szóló vers felolvasása (Szabó András gegesi földműves) ❖ Nagy Zsolt felvétele, 2011

Ki húszár őrmester e bajból mentette / Balogos kardjával csapott kozákokra / Kik zavarba jöttek, s elszaladtak tova. [...]”⁴⁷

(c) Szintén gegesi Kiss József emberi gyengeségét elbeszélő történetek az udvarház építéséről szólnak:⁴⁸ Kiss József a kísértésnek engedve, lopott pénzből (tehát tulajdonképpen a gonosz, az ördög segítségével), építi fel a falubeliek által *palotaként* emlegetett udvarházat. Ideiglenesen a világ pozitív eleme átkerül az ellentétes területre, Kiss József rosszá válik, mert lop. E történetek közül a László János tanár által elmesélt variáns volt a legrészletesebb: *Hát ott ahol vannak a sírok, ott van most egy megszántatlan nagyobb terület [...] ott volt az úgynevezett palota, az udvarház [...] Az tipikus ilyen 19. századi udvarház volt, három nagy-nagy szoba [...] volt, elől volt egy ilyen tipikus, ez a filegória, [...] meszelt [...] és a nagyszobából, mindenikből volt egy hátul, egy kissebb. Tehát voltaképpen hat [...] szoba volt. Tehát mindenikből nyílt hátrafelé. Nagykárolyban láttam ilyent, a rendes kissebb házaknál is egy ilyen építkezési formát, hogy abból nyílt be egy másik. De az is nem kamra volt, mert az egy nagy szoba volt. [...] Na és hát ezt a palotát, ezt így Gegesben így palotának nevezték, ugye hát méreteiben kitűnt és fent is volt. Nagyon szép, impozáns épület volt, nem vette meg az akkori tanács s lebontották a rokonok, s eladták így az épületanyagot. Még*

Szabó András a következő történetet hallotta nagyszüleitől: *Részt vett ott, mint főhadnagy [...] És Somodi Györggyel vótak ketten Segesvárnál. És körbevették a kozákok, ezt az urat. S kiáltotta, hogy gyere, Somodi, hamar me bajba vagyok. [...] csapkodott a karddal, de körbe vót má véve. S ez a Somodi György [...] odavágtatott. Ez egy törpe ember vót, balogos, amire nem számítottak a kozákok. S ott balog addig hadakérozott s hadonászott a kardjával, hogy azok megijedtek s szétszaladtak s így Kiss József megmenekült. Egész életibe hogyhíjják vót, hódolója vót Somodi Györgynek, hogy megmentette.*⁴⁵ A mitizált történetek számos jellegzetessége kimutatható e szövegben,⁴⁶ kétségtelenül egy elbeszélő és szórakoztató funkciója is van, akárcsak a mítoszoknak, mondáknak és meséknek. Ugyanez a történet a fent említett adatközlő által versbe foglalva még inkább szórakoztató jellegűvé válik: „[...] Többen jelentkeztek, hogy csatába mennek / Legtöbbnek azonban ez nem adatott meg / Nem így Kis József mint húszár főhadnagy / Kit egy kozák csapat ott majdnem helyben hagy / Életét Somodi Györgynek köszönhetette /

⁴⁵ Saját gyűjtés, 2011. Szabó András közlése.

⁴⁶ Meseszerű, hisz a hősnek egy törpe segít, aki ráadásul „balogos”, tehát nem is az emberi világ képviselője, valami attól távoli lény. A segítő lény alakjának bemutatása szintén a mitizált történetek jellemzője: pontosan megrajzolja, hogy ki hogyan nézett ki.

⁴⁷ Saját gyűjtés, 2011. Köszönöm Szabó Andrásnak, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

a bontáskor is ott voltam [...] S gyönyörű nagy pince volt az egész alatt, hatalmas kirakott ilyen boltíves pincék. Hát a gyümölcsöt ott tárolták. [...] Na és hát gegesi Kiss József ő Kossuth huszár-hadnagy volt. És segesvári ütközetkor, akkor amikor vége volt a csatának, akkor ugyehát szétment minden, de hát ezt nem hibaként róvom fel vagy valami, ugye hát így hallottam az idősebbektől, hát ő a katonáknak a zakóiból a zsoldját elhozta [...] egy ládával és itthon hagyta és [...] na hát az nem is mondta meg, hogy mi az a hozzátartozóknak [...] hogy azt őrizték meg. És ugye lejárt a szabadságharc utáni nagy vérengzés meg minden, ugye, és mikor már elcsitultak a hangok, tehát már nem volt semmi gond, hát neki nem volt kinek elszámolni voltaképpen, szerintem [...] na és abból a pénzből építette föl az udvarházat. És akkor amikor bontották le az épületet, hát akkor az idős bácsik, az egyik mondta, hogy 'hát ahogy jött, úgy el is ment'. Na hát ez volt a... [...] Tehát könnyen jött és úgy el is ment. Na de [...] korántsem veszít ezzel az érdemeiből Kiss József, hát na. Tegyük a szívüinkre a kezünket, ki ne tette volna? Vagy ki szórta volna szét azt az összeget? Hát nem volt akinek elszámolni vele. Hát az osztrákok kézbe vették az egész belső állami irányítást.⁴⁹

A történet elmondása után a mesélő felmenti emberi gyengesége alól Kiss Józsefet, s ismét a pozitív fél kerül előtérbe. Ezt látjuk az előbbi csatát elmesélő történetnél is, ahol a végén ismét egy pozitív tulajdonság kerül elő: a megmentő iránt egész életen át érzett tisztelet és hála. A mitizált hősök tulajdonsága, hogy gyengeségeiket pozitívumai háttérbe szorítják. Így történt ez gegesi Kiss József esetében is.

A '48–49-es forradalom és szabadságharcot követően több kisnemes döntött amellet, hogy visszavonulva gyümölcsnemesítő munkába kezd, emellett lelkészi, hivatalnoki, tanítói feladatokat vállalak magukra. Kiss Józsefhez hasonló életpályát választott nemesekről több vidékről van tudomásunk (vö. KÓSA 2001. 89.; SZŐCSNÉ GAZDA 2011. 130–135.), olyanokról, akik napjainkig egyfajta lokális tiszteletnek örvendenek szülőfalujukban vagy ott, ahol építkező tevékenységüket a század második felében kifejtették. Szélesebb körben ismert például a romhányi születésű nemes, Bereczki Máté (GEDAY 1996.; PROBOCSKAI 1996.; SZABÓ 1996.; TOLNAY 2012.), aki 1848-ban önként lépett be a honvéd hadseregbe, tőzstisztként harcolt majd bujdosásra kényszerülve fogott pomológiai tevékenységbe.

A Hétfalutól néhány kilométerre fekvő Krizbán Szemeriai Károly kezdett faiskola gondozásába az 1850-es években. Róla Orbán Balázs a következő sorokat jegyezte fel székelyföldi leírásában, amelyet a székely megmaradás eposzaként értelmezhetünk: „1849 végén mint üldözött honvédtiszt jött e félreeső faluba menhelyet keresni, s a tanítói, később jegyzői s sok ideig paphelyettesi állást is elfoglalván, e népnek valódi vezetője, atyja, patriarchája volt; megtanította a gyümölcstermesztésre, ami most a népnek fő jövedelmi forrása, s így a műveltséggel jólétet is terjesztett e nép között.” (ORBÁN 1973. 19.)

A mítosz szervezői és népszerűsítői⁵⁰

Kiss József halála után emlékének ápolását és fenntartását – felismerve, hogy személye példaértékű lehet minden falubeli számára – az falusi értelmiségi réteg képviselői, lelkészek

⁴⁸ Ezekben egyfajta dualisztikus teremtményt ismerhetünk fel A dualisztikus teremtmény motívuma a magyar folklórkötésekben nem ismeretlen motívum. Gyakorta találkozni vele a népköltészetben fellelhető biblikus történetekben is (vö. LAMMEL–NAGY 1985.).

⁴⁹ Sajtó gyűjtés, 2011. László János közlése.

⁵⁰ Itt jegyzem meg, hogy a Kiss Józsefről való beszélés szinte kizárólag a férfiak kiváltsága. Mivel a gyümölcsösök gondozása és a harciasság, hősiesség is e nem privilégiuma, ezért e tényen nem kell csodálkoznunk. Ezzel magyarázható többek között az is, hogy jelen tanulmányban idézett történetek mesélői mind férfiak.

és tanárok vállalták. Fülöp G. Dénes református lelkipásztor, aki 1964 és 1971 között szolgált Gegesen (NAGY E. 2010. 14.) megemlékező cikket is írt róla (FÜLÖP G. 1970.). László János a következőket mondotta az említett lelkészről egy rögzített interjúban: *Dénes egy roppant értelmes, ügyes ember volt, nyugugyék csendesen, és Kiss Józsefnek a nevét ő hozta be a köztudatba itt nálunk. Hát volt ugye de hát akkor mittudom, mit törődnek vele, hogy volt. Meghalt s kész.*⁵¹

Fülöp G. Dénes távoztával a faluban lassan ismét feledésbe merült Kiss József, s újbóli „fel-fedezését” megintcsak egy papnak köszönhetette. Tőkés Attila református lelkipásztor és családja 2007-ben érkezett a faluba, s 2008-tól már megemlékezéseket szerveztek a március 15-i ünnepély, illetve 2009-től az októberi almafesztiválok keretében is. Gegesi Kiss József emlékének felidézésében nagy szerepet játszottak továbbá a 2000-es években indult helyi lapok, a *Kolompszó* és a *Mécses* is. E sajtótermékekben elsősorban a már többször is idézett László János magyar szakos tanár és fia, a régész László Keve említik többször a huszárhadnagy-pomológus nevét. „Az írott források mellett, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy vidékünk nem volt közömbös a forradalom és szabadságharc idején, jelenleg gegesi Kiss József elhagyatott családi síremléke tanúskodik [...]” – olvashatjuk például az egyik László Keve által írt cikkben (LÁSZLÓ 2007. 3.).⁵²

Helyek, alkalmak, rítusok, megemlékező szertartások

Gegesi Kiss József sírjánál 2008 óta – Tőkés Attila lelkész kezdeményezésére – szerveznek március 15-i ünnepségeket. A tiszteletes következőképpen beszélt erről: *Nem volt a községnek egy olyan helye, ahol összegyűl, a templomon kívül. Ahol összegyűljön és március 15-ét ünnepelje. S arra gondoltam, hogy a községben az egyetlenegy olyan hely, ahol ez megtehető s megfelelő, az gegesi Kiss Józsefnek a sírja, aki Kossuth huszárhadnagy volt. Úgyhogy községi szintű rendezvény.*⁵³

A kezdeményezésről részletesen beszámoltak a helyi lapok is, melyek lépésről lépésre mutatták be a megemlékezés mozzanatait (KARDA–PÉCSI 2008; KRIZBAI NEMES 2009; SZÉKELY 2009). „Hosszú idő eltelte után a Gegesi Református Egyházközség szervezésében a helyi lakosok ismét részt vehettek az 1848-as szabadságharcra való megemlékezésben. A megemlékezésre a gegesi templomban került sor, ahol Tőkés Attila lelkipásztor meghívására összegyűlt a falu apraja-nagyja. [...] A templomozás végeztével, Kossuth nótával indultunk útnak a 48-49-es szabadságharcban résztvevő Kiss József huszárfőhadnagy⁵⁴ sírja felé, aki egykor a szabadságért és hazánkért harcolt. Megérkezésünk után sor került a koszorúzásokra [...]” – tudósít a *Mécses* 2008 tavaszán (KARDA–PÉCSI 2008. 6–7.).

A megemlékezések során egy személyre, gegesi Kiss Józsefre fokozott figyelem irányul, ez szervezi közösséggé az emlékezőket. Mítoszához az istentisztelet és a koszorúzás, a himnuszéneklés és a szavalat rítusai kapcsolódnak. Rítusnak tekinthető továbbá a sírhely március 15-e előtti megtakarítása is. Mindezt a helyi egyház és a polgármesteri hivatal vállalta magára.

E szertartások egyidőben teszik láthatóvá a kultuszt gyakorlókat és azt aki köré mindez

⁵¹ Saját gyűjtés, 2011. László János közlése.

⁵² Itt kell még szót ejteni a kutatóról is, aki a lokális mítosz után érdeklődve maga is segíti annak feléledését, megerősödését. Mindahányszor a helyiek fele azzal a kéréssel fordultam, hogy idézzenek fel Kiss József személyéről szóló történeteket, akaratlanul is részt vettem mítoszának szervezésében, előadásaimmal és publikációimmal pedig a népszerűsítésében, szélesebb körben való megismertetésében.

⁵³ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

⁵⁴ Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a cikk írói Kiss Józsefről már nem mint hadnagyról, hanem mint egy lépcsőfokkal magasabb tisztségben álló főhadnagyról beszélnek.

szerveződik. Az egyén számára ezen alkalmakkor megjelenítődik a teljes társadalom, az egyház, a politikai vezetők, az intézmények vezetői és képviselői, a művészek, a tömeg (Havad község falvainak lakói), s mindez az egyén számára a valahová tartozás élményét nyújtja. Egy olyan – 2008 óta élő – *kitalált hagyományról*⁵⁵ beszélhetünk, ahol a különböző társadalmi rétegekbe tartozó egyének gyűlnek össze és élük meg a homogenitás, az egység érzését. Egy konkrét emlékezeti helyen, a megemlékezés és *kulturális emlékezet* kultusz helyén (a templomban és a sírnál) a tömeg *emlékezetközösséggé* válik, ugyanarra – az 1848–49-es forradalom katonáira, majd kiemelten gegei Kiss Józsefre – emlékeznek.

Ugyan a tömeg nem egységes, de a hely az (BAUSINGER 1995. 53–61.), így a rítus és a kanonizált szövegrepertoár (a Kossuth-nóták, himnusz, Szózat stb.) elhangzásának idejére a tömeg is homogénné válik.

Mindenképpen érdekes, hogy e március 15-i megemlékezések folytonosságát egy község-központi esemény törte meg. 2010-ben Kossuth szobrot avattak Havadon. Tőkés Attila lelkész így mesélt erről: *De meglett Havadon a Kossuth szobor és akkor oda áttevődött ugye az egésznek [a hangsúlya]. Tehát addig községi szinten itt szerveztük meg az egészet és a tavaly amikor ott befejeztük a kórossal meg minden, átvonultunk ide. [...] sok minden miatt [...] ez az idén elmaradt. [...] A tavaly [...] mivel ott eltöltöttünk két-három órát Havadon, kijöttünk, énekeltünk, én egy nagyon rövid beszédet tartottam s annyi. S koszorúzás itt. Azelőtt viszont mivel itt volt a községrendezvény, volt istentisztelet, ünnepi műsor a templomba, utána felvonulás, és úgy vonultunk ki, székel ruhás fiatalokkal, zászlókkal. Megadtuk a módját.*⁵⁶ Azt láthatjuk tehát, hogy egy olyan személy (Kossuth Lajos), aki nem csak a lokális kisközösség, hanem az egész magyar nemzet mítoszába beépült már (lásd bővebben HEGEDÜS 1941., DÉGH 1952., ORTUTAY 1952., ÁDÁMFY 1979., FEJŐS 1998., LUKÁCS 2004.), elhomályosítja gegei Kiss József emlékét. 2010-ben – a Kossuth szobor avatásával – a lokális hősről a nemzeti hőstre tevődött át a hangsúly s gegei Kiss József sírját csak egy szűkebb, helyi lakosokból álló kör koszorúzta meg. 2011-ben már csak Havadon volt

5. kép Pillanatkép a Gegesi Almafesztiválról ❖ Tőkés Attila felvétele 2010-ben készült

⁵⁵ Egy történésekből álló munkacsoport – élén Eric Hobsbawmmal – az 1980-as évek elején új terminus, az *inventing traditions* vagy *invention of tradition* (magyarul *kitalált hagyomány*) használatát kezdeményezte olyan kulturális elemek, szokások, társadalmi jelenségek leírására, melyeknek tömeges megjelenése a 19. századtól figyelhető meg, s amelyek kívül esnek a köztudatban ősi és változatlanul fennmaradt kultúráként élő, apokrif jellegüként meghatározott hagyomány kategóriáján. Eric Hobsbawm szerint a *kitalált hagyományok* termelődésére 1870–1914 között került sor (HOBSBAWM 1983. 263–307.).

⁵⁶ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

március 15-i megemlékezés és a gegesi sírkőre nem került virág.⁵⁷ A lokális és nemzeti hős (mindkettőnek van pozitív üzenete) rivalizálását, egymás ellen fordulását tehát a megemlékezést szervező elit határozza el, kisajátítva a döntés jogát.

Kiss József lokális mítoszához 2009-ben újabb esemény kapcsolódott: már két évben – szintén a helyi tiszteletes, Tőkés Attila kezdeményezésére – megszervezett Gegesi Almafesztivál (GLIGOR 2010.; TÖKÉS 2009.). A belső-erdélyi és partiumi gyümölcsfesztiválokra irányuló eddigi vizsgálataim azt jelzik, hogy e gyakorlat több helyütt elterjedt; egy-egy 19. század második felében tevékenykedő pomológus emléket, lokális mítoszt gyümölcsünnepek szervezésével tartják fenn. A Mihályt Elek emlékére szervezett magyarvalkói Alma Fesztivál vagy a homoródkarácsonyfalvi Kelemen Lajos mítoszt éltető Szelídgesztenye Ünnepe, illetve a magyardécei Sófalvi Károly emléket ápoló Cseresznye Majális csak néhány ezek közül.⁵⁸

Gegesben a helyi lelkész a következőket vallotta ötletéről: *Hát ez régi terv volt. Éppen amiatt, hogy az almatermesztést – valamikor ugye hagyománya volt itt Gegesbe – fellendíteni. Az egyik lehetőség arra, hogy jobban felfigyeljenek az emberek s a szomszédos települések arra, hogy itt valamikor Gegesben almatermesztés volt és miért ne lehetne [...] ez az elsődleges célja, többi csak hozadéka: koncertek, meg ami kell egy ilyen kétnapos bulihoz. Ez lenne a lényeg.* – nyilatkozta a fesztivál ötletgazdája.⁵⁹ E rendezvénysorozat egyik programpontjaként 2010-ben László János magyartanár tartott rövid előadást a gegesi almatermesztésről s természetesen Kiss József neve is többször elhangzott az ünnepi alkalmakon. A fesztivál a március 15-i megemlékezéshez hasonlóan – a napi rutin fellazításával – rendezi át a társadalom szövetét, hogy jobban kiemelje az azt meghatározó elképzelés- és hiedelemmintákat, alapvető mítoszokat.⁶⁰

Összegzés

Az ember beszélő lény, *homo narrans* (KESZEG 2002.). Történetei forgalmazásakor – vagy épp ennek megtagadásakor – *narratív stratégiákat* követ, alkalmaz, tudatosan, valamilyen céllal vagy épp ösztönösen.

A Kiss Józsefről való, orális és írott formában is megjelenő emlékezés erőteljesen mitizált, a mitizálás mint elbeszélői magatartás a történelem háziasításával, a társadalomba való beágyazás, az elmondás és elhallgatás, a félrevezetés, megtévesztés és elfedés stratégiáival együttesen, tudatosan, valamilyen céllal vagy épp ösztönösen van jelen a narrációkban, meglévő toposzhoz igazodik, sztereotipizált.

Mircea Eliade gondolata, miszerint minden történet, még a legközönségesebb is valamiféleképpen folytatása azoknak a mítoszoknak, amelyek azt beszélik el, hogy hogyan keletkezett

⁵⁷ A rurális közösségek általában igyekeznek nem magát a nemzeti hőrost (jelen esetben Kossuth Lajost) importálni lokális világukba, hanem megpróbálnak olyan szereplőt találni környezetükben, aki ugyanazon toposz megtestesítője egy alacsonyabb szinten. Az e személyekről való beszélés stratégiáját nevezhetjük a történelem háziasításának (lásd bővebben KESZEG 2011. 65.).

⁵⁸ Saját gyűjtések, 2011–2013.

⁵⁹ Saját gyűjtés, 2011. Tőkés Attila közlése.

⁶⁰ „Since the beginning of time, and despite the advent of modernity as the reduction of the latter to the linear progress of secular history, the life of most human societies has usually unfolded within the sacred cycle of a strict succession of festive observances. Interrupting daily routine, they temporarily loosen and rearrange the social fabric – the better to reaffirm its underlying pattern of beliefs and assumptions, hopes and fears, founding myths and redemptive visions.” (CHRISTIAN 2005. 11.).

a világ s az életünk hogyan lett olyan, amilyennek ma ismerjük,⁶¹ különösen igaz a Kiss József életéről szóló történetekre:

Kiss József a szülőföld szeretetének megtestesítője, aki a világban tapasztalatot szerzett, de mindig hazatért az elzárt kis szülőfaluba. Ő a nemzet és a falu népének napszámosa, a népnevelő, aki egy titkos tudás – a fák oltásának – birtokában volt s azt átadta másoknak. Olyan tudással rendelkezett, melyet csak beavatottak – mezőgazdasági tanulmányokat végeztek – ismerhettek, amelyet csak beavatással – tanulással – lehetett bizonyos áldozatok árán megszerezni. Kiss József a közösség számára ajánlotta fel ezt a tudását. Egyszerű és demokrata, aki a társadalmi különbségeket nem akarta elfogadni s a származásához nem illő életmódot választott: pomológussá lett. Értelmiségi, közösségéért elkötelezettséget érzett. Tragikus sorsú értelmiségi, hisz a vármegyei élet nem kedvezett számára s ezért kénytelen volt csak szülőfalujában tevékenykedni életének második felében; az értelmiségi réteg és az egyszerű falusi társadalom közötti közvetítő, a világi kapcsolatok kamatoztatója, a helyi zárt világ és a nagyvilág közötti kapcsolatok megteremtője volt. Alkotó, egyfajta demiurgosz, aki kétkezi munkával a hiányzó dolgokat megteremtette és továbbadta. Egyfajta kultúrhérosz is, aki a már meglévő dolgokat a közössége számára ismertté és elérhetővé tette, biztosítva ezzel hosszútávon jólétüket. A hazáért és a szabadság eszméjéért harcoló hős volt.

Gegesi Kiss József e pozitív tulajdonságai révén a falubeliek példaképévé vált, élete cselekvési programmá lett, a vezérlés eszközévé, mely előírja hogyan kell viselkedni és mit kell tenni. Polgári (megkésett reformkori) mítosza hasznos tudást közvetít napjainkban is, modellálja a világot és az emberi viselkedést; ezt illik ismerni minden helyinek, mert a gegesiek szerint talán csak így lehetséges a fennmaradás. Kiss József élettörténetének megalkotása, megörökítése és felidézése – mint általában minden konstruált élettörténet – „különböző finalításokat követő kulturális viselkedés” (Ua. 90.).

✱

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZAY BALÁZS: Teleki Pál halála. *Korunk. Magyar történelmi mítoszok*. 2012. 3. sz. 67–74.
- ÁDÁMFY JÓZSEF: *A világ Kossuth-szobrai*. Budapest, 1979, Népművelési Propaganda Iroda.
- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Könyvkiadó.
- BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, 2001, Arcanum Adatbázis Kft.
- BAUSINGER, HERMANN: „A hely egysége”. In Uő: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég. 53–61.
- BERECZKI MÁTÉ: *Gyümölcsészeti vázlatok*. II. Arad, 1882, kiadó nélkül.
- BONA GÁBOR: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Budapest, 1998, Heraldika Kiadó.
- BRUNEL, PIERRE: *Miturile secolului XX*. București, 2003, Univers.
- CHRISTIAN, ROY: *Festivals: a Multicultural Encyclopedia*. Oxford–Santa Barbara–Denver, 2005, ABC-CLIO.
- DÉGH LINDA: *Szépen szól a Kossuth muzikája*. Budapest, 1952, Ifjúsági Könyvkiadó.
- DÖMÖTÖR TEKLA: Mítosz. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó. 629–630.

⁶¹ „Cred că orice narațiune, chiar și aceea a unui fapt cât se poate de comun, prelungeste marile povestiri relatate de miturile care explică cum au luat ființă această lume și cum a devenit condiția noastră așa cum o cunoaștem noi astăzi.” (ELIADE 1990. 141–142.). Szabad fordításban: Úgy hiszem, hogy bármely történet, még a tényszerűek is, folytatásai (kiterjesztései) azoknak a nagy mitikus elbeszéléseknek, amelyek azt magyarázzák, hogy hogyan jött létre a világ és miképpen alakultak ki olyan feltételek, amilyeneket napjainkban is ismerünk.

- EGYED PÉTER: Mítosz és módszer. *Korunk* 1975. 6. sz. 434–439.
- ELIADE, MIRCEA: *Încercarea labirintului. Convorbiri cu Claude-Henri Rocquet*. Cluj-Napoca, 1990, Humanitas.
- FEJŐS ZOLTÁN: A nemzeti hős három „arca”. Kossuth-szobrok az Egyesült Államokban. In Kriza Ildikó (szerk.): *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1998, Néprajzi Társaság. 45–60.
- FÜLÖP G. DÉNES: Feljegyzések Gegesi Kis Józsefről. *Korunk* 1970. 1. sz. 156–157.
- GEDAY GUSZTÁV: Bereczki Máté szerepe a korabeli magyar gyümölcstermesztésben. *Agrártörténeti Szemle*. 1996. 1–4. sz. 39–48.
- G. KISS FERENC: Gegesi Kiss József. *Székely Egyleti Képes Naptár és Évkönyv az 1902. évre*. 1902. 79–83.
- GLIGOR RÓBERT: Almafesztivál 2010. *Mécses* 2010. 14. 8–9.
- HEGEDÜS LÓRÁNT: *Kossuth Lajos, legendák hőse*. Budapest, 1941, Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.T.
- HERMANN RÓBERT: Az áruló Görgei mítosza és a tények. *Korunk* 2012. 3. sz. 49–56.
- HOBBSAWM, ERIC: Mass-Producing Traditions: Europe 1870–1914. In Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press. 263–307.
- KARDA KINGA – PÉCSI NOÉMI: Megemlékezés az 1848–49-es szabadságharcról. *Mécses* 2008. 3. sz. 6–7.
- KÁNYÁDI ANDRÁS: *A képzelet topográfiája*. Kolozsvár, 2010, Komp-Press.
- KESZEG VILMOS: *Homo narrans*. In Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Kolozsvár, 2002, Komp-Press. 5–27.
- KESZEG VILMOS: *A történetmondás antropológiája*. Néprajzi egyetemi jegyzetek, 7. Kolozsvár, 2011, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- KÓSA LÁSZLÓ: „Hét szilvafa árnyékában” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- KOVÁCS KISS GYÖRGY: Mítoszaink nyomában. *Korunk* 2012. 3. sz. 3–5.
- KOZMA FERENC: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1979, Franklin-Társulat Nyomdája.
- KRIZBAI NEMES ORSOLYA: Március 15. Gegesben. *Mécses* 2009. 8. sz. 6.
- LAMMEL ANNAMÁRIA – NAGY ILONA: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Budapest, 1985, Gondolat Könyvkiadó.
- LÁSZLÓ KEVE: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Havad községben. *Kolompszó* 2007. 1. sz. 2–3.
- LÉVI-STAUB, CLAUDE: *Strukturális antropológia*. I–II. Budapest, 2001, Osiris Könyvkiadó.
- LUKÁCS LÁSZLÓ: *Kossuth Lajos a magyar néphagyományban*. Székesfehérvár, 2004, Szent István Király Múzeum.
- MOHAY TAMÁS: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Budapest, 2009, Nyitott könyv – L'Harmattan.
- MORIER, HENRI: *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Paris, 1961, PUF.
- NAGY ERZSÉBET: *Geges múltja és jelene*. Geges, 2010, Gegesi Református Egyházközség.
- NAGY ÖDÖN: Gyümölcstermesztés. In Gegesi László János – Nagy Ödön – Székely Ferenc: *Népi gazdálkodás Havadon*. Kolozsvár, 2002, Kriterion Könyvkiadó. 99–118.
- NAGY ZSOLT: Egy monokultúrára szakosodott székely település. Almatermesztés Gegesen. In Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 2011, Székely Nemzeti Múzeum. 623–634.
- NAGY ZSOLT: Orbán Balázs és a székely gyümölcskultúra. *Művelődés*. 2013. 4. sz. 16–19.
- ORBÁN BALÁZS: Havad patakának völgye, Gyulakuta és Kelementelke környéke. In Uő: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Marosszék. IV. Pest, 1870, kiadó nélkül. 31–36.
- ORBÁN BALÁZS: Krizba és Apácza környéke. In Uő: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Barcaság. VI. Pest, 1873, kiadó nélkül. 17–21.
- ORTUTAY GYULA: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban. *Ethnographia* 1952. 3–4. sz. 263–307.
- PÁLMAY JÓZSEF: *Marostorda vármegye nemes családjai*. Hasonmás kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2000, Charta Kiadó.

- PÁLOSFALVY TAMÁS: Igazságos volt-e Mátyás király? *Korunk* 2012. 3. sz. 21–26.
- POKOLY JÓZSEF: Az erdélyi református egyház története. *Az egyházi intézmények története*. IV. Budapest, 1905, Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Igazgatósága.
- PROBOCSKAI ENDRE: Bereczki Máté gyümölcsstermesztési munkássága. *Agrártörténeti Szemle* 1996. 1–4. sz. 49–55.
- SZABÓ PÁL: Bereczki Máté vonzásában. *Agrártörténeti Szemle* 1996. 1–4. sz. 56–61.
- SZÉKELY FERENC: Március 15. – együtt. *Kolompszó* 2009. 1. sz. 12.
- SZÓCSNÉ GAZDA ENIKŐ: 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kolozsvár – Zabola, 2011, Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum.
- TAKÁCS ZSOLT (szerk.): *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. Debrecen, 2001, Erdély-történeti Alapítvány.
- TOKAREV, SERGEJ ALEKSANDROVIC (főszerk.): *Mitológiai Enciklopédia*. I–II. Budapest, 1988, Gondolat Könyvkiadó.
- TOLNAY GÁBOR: Bereczki Máté (1824–1895). In: Uő (szerk. és jegyzetekkel ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szeged, 2012, Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár. 12–21.
- TÖKÉS ATTILA: A Gegesi Almafesztivál története. *Kolompszó*. 2009. 4. sz. 10–11.
- ZEPECZANER JENŐ (szerk.): *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. Múzeumi füzetek, 19. Székelyudvarhely, 2001, Haáz Rezső Alapítvány.

FORRÁSOK

- Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által Báró Kemény Gábor földmívelési miniszter úr ő nagyméltóságának védnöksége alatt Budapesten 1881 október hó 15-étől 18-ikáig bezárólag megtartott Gyümölcs és Konyhakerti Kiállítás cathalogusa. Budapest, 1880, Wilckens F. C. és fia könyvnyomdája.
- [Cím nélkül]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 322.
- [Cím nélkül a]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 323.
- [Cím nélkül b]. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 324.
- [Cím nélkül c]. Szabó Frigyes lelkész levele László János tanárhoz. Marosvásárhely–Geges, 2008. október 20., kézirat, magántulajdonban.
- Hasznos jegyzetek 1852 – Kiss József*. Keszthely (?), 1852, kézirat, magántulajdonban.
- Libellus az az őlly könyvske mellyben feljegyeztettek Kik Házasodtanak Születtenek és megholtanak*. Gegesi Református Egyházközség Levéltára, Gegesi Ev. Ref. Lelkészi Hivatal, Colecția registre de stare civilă 321.
- Posessio Geges*. Maros megyei Gyűjtőlevéltár, Marosvásárhely, Sc. Mureș, Conscr. fișc. Inv. 129, nr. 110/1722. *Vasárnapi Újság*. 1900. 18. sz. 299.

ADATKÖZLŐK

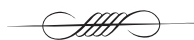
- László János, szül. 1944, Geges (jelenleg Havad) – református, nyugalmazott magyar szakos tanár.
- Id. Nagy Ernő, szül. 1932, Geges (jelenleg uo.) – református, nyugalmazott földműves.
- Szabó András, szül. 1939, Geges (jelenleg uo.) – református, nyugalmazott földműves.
- Tökés Attila, szül. 1978, Maroskeresztúr (jelenleg Geges) – református, lelkész.

Élettörténet a múzeumi emlékezet terében¹

— *Life story in the ground of museum memory* —

Abstract

By analysing the museum history and the museum representations of the family archives preserved in the Nagyatád City Museum collection, I intend to examine the following questions: how do the family, the local community and the local museum form and subsequently interpret the life stories emerging from the documents? What connections can be revealed between different forms of memory (family memory, local social memory and cultural memory represented by the museum); furthermore between memory and identity?

„Az esemény jön és elsuhan
s az emlékek száz ideje van.”
Weöres Sándor: *Rongyszőnyeg*

A nagyatádi Városi Múzeum történeti dokumentumgyűjteményében található egy közel kétszáz évet átívelő családi irategyüttes, amelynek darabjait a leszármazottak az elmúlt tíz év során több részletben adták át a múzeumnak. A több generáció által tudatosan gyűjtött és gyarapított, gondosan rendezett irattár részben dr. Veress Dezső egykori nagyatádi ügyvéd életútja,² részben pedig a Veress család története köré épül. Az anyag muzeológiai feldolgozását, értelmezését a családdal való szoros, többéves együttműködés segítette (és segíti a mai napig is).³ A

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatást a K 81 120 számú, Egyén és közösség változó terekben: gazdasági stratégiák, lokális megoldások, mindennapi életvilágok etnográfája és antropológiája című OTKA program támogatta.

² Veress Dezső (Székelykeresztúr, 1896. február 24. – Sátoraljaújhely, 1971.): ügyvéd. Jogi tanulmányait Kolozsvárott végezte, s ezzel párhuzamosan az első világháború különböző frontjain harcolt három és fél éven keresztül. 1921 decemberében kapta meg doktori oklevelét az akkorra már Budapestre „száműzött” egyetemen, majd rövid budapesti gyakornokoskodás után Nagyatádra (Somogy megye) került, ahol előbb ügyvédjelöltként, majd 1927-től önálló ügyvédként dolgozott negyvenkét éven át. Aktívan részt vett a község közéletében, főként a katolikus egyház körül szerveződő alapítványi, egyesületi, karitatív munkában tevékenykedett szívesen. A második világháború időszakában községi képviselő volt. 1944 decembere és 1945 márciusa között, amikor a község a német és a szovjet/bolgár csapatok állóháborújának színterévé vált, két társával létrehozták és működtették a Magyar Segélybizottságot a helyben maradt lakosság megsegítése érdekében. 1952 májusában feleségével – és sok más nagyatádi családdal – együtt a Hortobágyra deportálták. Öt év után kerülhetett vissza Nagyatádra és az ügyvédi gyakorlathoz. Egy 1963-ban meghozott törvény lehetővé tette, hogy az ügyvédek nyugdíjba mehessenek, s ezt kihasználva 1964. január 1-jével, hatvannyolc évesen nyugdíjba vonult.

³ Ezúton köszönöm a Veress családnak, hogy az iratokat a nagyatádi Városi Múzeum rendelkezésére bocsátották, s egyúttal köszönöm a feldolgozásokhoz nyújtott segítséget.

közös munka eredményeképpen több olyan eseményre is sor került, amelyeken a dokumentumok hordozta történetek múzeumi bemutatására, nyilvános reprezentációjára került sor: először kiállítás készült az anyagból (2002),⁴ majd Veress Péter édesapja élettörténetéről tartott előadást (2003); továbbá a múzeum gondozásában megjelent Veress Dezső második világháború idején írt naplója, amelyet ünnepélyes könyvbemutató keretében mutattunk be a közönségnek (2005).

Ezen családi irattár múzeumi történetének és múzeumi reprezentációinak elemzésén keresztül az alábbiakban azt vizsgálom, hogyan alkotja meg és utólagosan hogyan értelmezi, használja a család, a helyi közösség, illetve a kulturális emlékezet intézményeként működő helytörténeti múzeum a dokumentumokból kibontakozó élettörténet(ek)et. Továbbá azt, hogy milyen összefüggések és egymásra hatások mutathatók ki az emlékezet különböző formái (a családi emlékezet, a lokális társadalmi emlékezet és a múzeum által megtestesített kulturális emlékezet), valamint emlékezet és identitás között. Az elemzés középpontjába a Veress Dezső életútjáról készített élettörténeti előadást és a könyvbemutató rítusát állítom, ám az értelmezés során további forrásokat is felhasználok: többek között a családi irategyüttes múzeumi történetére vonatkozó dokumentumokat, valamint a család és a múzeum/kutató közötti sokéves levelezés vonatkozó részleteit.

Az elemzés során ugyanakkor a történetnek egy másik (az értelmezések során legtöbbször kifejtetlenül, rejtve maradó) szála is kibontakozik: az a megismerési-megismertetési folyamat,⁵ amely a család (illetve a családot képviselő személy, Veress Péter) és a kutató között játszódott, illetve játszódik jelenleg is. Az anyag feldolgozásában végig Veress Péter volt a „kalauzom”. A családban jelenleg ő az, aki az iratanyagot gondozza, gyarapítja, rendszerezi, ő a családi emlékezet őrzője. A közös munka során az ő segítségével gyarapodtak saját ismereteim és tudásom, s ezzel együtt alakult, változtak az elképzeléseim, sőt a céljaim is: a múzeumi gyűjtemény gyarapításának kezdeti szándékán keresztül a saját kutatási téma megjelöléséig és a történet feldolgozásának különböző formáiig. S ezzel együtt a kezdeti steril muzeológusi, szakmai kíváncsiságot az évek során egyre mélyebb ismeretek, árnyaltabb tudás, a kérdezősködést egyre mélyebb beszélgetések váltották fel. E kölcsönös megértési és megértetési folyamat során a feltárolt történet egyre ismerősebb, otthonosabb lett, amelybe magam is bevonódtam, s mélyen érintetté váltam.⁶ Ez a folyamat ugyanakkor végig kétoldalú, kölcsönös és egymásra ható volt. Magam is befolyásoltam az ő (és rajta keresztül családtagjai) viszonyát a család történetéhez, illetve a történet emlékét hordozó dokumentumokhoz: Veress Péternek a családjára vonatkozó ismeretei e folyamatos

Dr. Veress Dezső portréja 1943-ból
❖ Archiv fotó

⁴ A „Dr. Veress Dezső életútja és munkássága” című kamarakiállítást a 2002 szeptemberében megrendezett Elszármazottak Találkozójára készítettük el.

⁵ Nagy Zoltán kifejezése (NAGY 2007. 8.)

⁶ NAGY 2006. gondolatmenete alapján.

A nagyatádi Városi Múzeum ❖ Fotó: Huszár Endre

adományozták, a családi emlékezetet – fizikai és szimbolikus értelemben egyaránt – egy másik térbe, az emlékezet egy másik szintjére, a kulturális emlékezetet megtestesítő múzeum terébe mintegy kihelyezték. Ezért a Veress Péter által megkonstruált élettörténet, a múzeumi kiadványként megjelent napló és az emlékezet összefüggéseinek feltárásában kulcsfontosságú momentum a család és a múzeum kapcsolatának a története, annak – legalább vázlatos – megismerése.

A kapcsolat kezdete 2001 szeptemberére nyúlik vissza, amikor a Nagyatádi Elszármazottak Találkozója alkalmával Veress Péter felajánlotta a múzeum számára a család csaknem kétszáz évet felölelő – 1785 és 1945 között keletkezett – iratait. A felajánlás motivációjáról egy későbbi levelében így fogalmazott: „úgy gondolom, hogy jó lépés volt néhány évvel ezelőtt [elmondani], hogy mi az, amit hiányolunk a helytörténeti múzeumból, s mi az, amivel a gyűjteményt gazdagítani tudnánk”.⁸ Egy későbbi levélben pedig, a múzeumba adás indítékait firtató kérdésre válaszolva így írt: „Az iratokat pedig akkor kezdtem igazán átnézni, rendezni, feldolgozni, mikor Jutka⁹ egy [...] nagyatádi kiruccanásuk alkalmával a nekik nagyon tetsző múzeumban járt, s ott több, számunkra jól ismert család dokumentumait látta, és tőlem kérdezte, hogy miért nincs anyag ott dr. Veress Dezsőékről, mikor pedig az atádi értelmiség meghatározó alakjai voltak ott a mi szüleink. Igazában nem nekem, hanem Jutkának köszönhető, hogy felvettem veletek a kapcsolatot, hogy nekiálltam a feldolgozásnak, rendezésnek, hogy [...] átláttam, hogy ez az anyag csak akkor értékes, ha közgyűjteményben, s nem egy családi levéltár elsüllyesztett fiókjában lapul. Ezért hoztam meg azt a – számomra nehéz – döntést is, hogy a II. József-féle okiratot is a múzeumnak adom. Nem a másolatot, az eredetit.”¹⁰

A család szándéka tehát az volt, hogy a múzeumi gyűjtemény általuk megtapasztalt hiányát pótolják, és olyan múzeumi megőrzésre és bemutatásra méltónak ítélt anyaggal gyarapítsák,¹¹ amely árnyalja, kiegészíti a helytörténeti kiállításban bemutatott várostörténeti narratívát. Mindennek háttérében pedig az a megfontolás munkált, amely az iratanyag értékét a közösség viszonylatában méri, s a közgyűjteménynek való átadással a közösséget kívánja gazdagítani vele.

párbeszéd révén sajátosan tudatos, önreflexív tudássá alakultak.

A történet felfejtése és értelmezése tehát a saját kutatói, muzeológusi munkámra vonatkozó önreflexív, kritikai elemzést is jelenti.

Családi irattár és múzeumi gyűjtemény – az emlékezet kihelyezése”⁷

Veress Dezső életének emlékét elsődlegesen a családja, utódai „hordozzák”, gondozzák. Akkor azonban, amikor az életúthoz kapcsolódó tárgyi emlékeket, dokumentumokat, fényképeket a nagyatádi múzeumnak

⁷ Keszeg Vilmos kifejezése.

⁸ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből. Az idézeteket a tanulmány során változtatás nélkül közlöm.

⁹ Veress Judit, Veress Péter testvére.

¹⁰ Részlet Veress Péter 2008. augusztus 26-ai leveléből; kiemelések tőlem.

¹¹ Ami természetesen találkozott a múzeum saját szándékaival és törekvéseivel.

A következő évek során a családi levéltár további rétegeit adták át a gyűjteménynek, ezzel párhuzamosan pedig a múzeumban folyamatosan dolgoztuk fel és mutattuk be ennek a gazdag anyagnak egy-egy szeletét, kiállítás, előadás, forráskiadvány és könyvbemutató formájában. E múzeumi reprezentációk révén a Veress Dezső és családjának történetéről szóló elbeszélés(ek) a múzeumban folyamatosan épülő, alakuló várostörténeti narratíva részévé vált(ak), s a történet a családi használatból a nyilvános (város)történeti diskurzus terébe került: Veress Dezső élettörténete „hivatalosan” belekerült a múzeum mint a lokális emlékezet intézménye által folyamatosan épített (város)történeti kánonba.

Ebbe a – ha mégoly vázlatosan is ismertetett – sokrétű összefüggésrendszerbe illeszkedik tehát mind az élettörténeti előadás, mind pedig a könyvbemutató, amelyeket az alábbiakban részletesen bemutatok.

„Nagyatád ügyvédje, dr. Veress Dezső”¹² – elbeszélés egy élet történetéről (2003)

Veress Péter édesapja életútjáról megalkotott elbeszélése élettörténetként értelmezhető. Az élettörténet a narratív történetek egyike, amely – definíciója szerint – „progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, küzdelem, halál mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé” (KESZEG 2005. 8–9.). Az élettörténet nem azonos az életpályával: az élettörténet az életpálya szimbolikus reprezentációjának tekinthető, a jelenben (a beszédhelyzet körülményei között) feltároló/feltárt múltnak. Míg az életpálya a valóság egyéni birtokbavételének folyamata, az élettörténet e folyamat szimbolikus megjelenítéseként értelmezhető (NIEDERMÜLLER 1988. 379.).

Az élettörténet megalkotásában több tényező játszik szerepet: egy részük objektív, és az egyéntől függetlenül, a beszédhelyzetben, az élettörténet elmondásának kontextusában érvényesül. Ilyen objektív tényezők a történet szövegelőzményei, a történettel szembeni befogadói elvárások, előírások, a történetmondással kapcsolatos automatizmusok, forgatókönyvek, valamint a műfajiség szabályai. A tényezők másik része szubjektív, s mint ilyenek akaratlagosak vagy akaratlanok: az egyén közlési szándéka és célja, az emlékezés korlátai és torzításai, illetve az egyéni nyelvi és narratív kompetencia (KESZEG 2005. 10.). Ezek a megállapítások egyaránt érvényesek a saját életútról, illetve a mások életéről megkonstruált élettörténetekre. A fentiek alapján Veress Péter előadása Veress Dezső életpályájának szimbolikus megkonstruálásaként értelmezhető.

A múzeumban elhangzott előadás beszédhelyzetét elsősorban az határozta meg, hogy kutatói, intézményi felkérésre készült, és mint ilyen a *Beszélő képek – beszélő tárgyak* című (régebb óta folyamatosan zajló) helytörténeti előadássorozat keretébe illeszkedett. A sorozatban a felkért előadók „régí nagyatádi családok” leszármazottaiként családjuk történetéről beszéltek. Azt, hogy melyik család minősült „régí nagyatádinak”, a múzeum körül tevékenykedő helytörténeti kutatók (tehát a helyi társadalmi emlékezet alakítói, tudatos formálói) határozták meg. Nagyatádon az

¹² Veress Péter 2003. november 20-án, a nagyatádi Városi Múzeumban elhangzott előadásának a címe. Az előadást PowerPoint programmal készített diasorozat, illetve a szóban hozzáfűzött történetek, megjegyzések alkották. Az elemzés a szöveggént felfogott diasorozatra irányul (a szóbeli hozzáfűzéseket nem rögzítettük).

1990-es évektől, a helytörténeti – nem intézményi keretek között zajló, ám a város vezetése által támogatott – kutatásokban alakult ki, majd az eredményeket publikáló kiadványokon keresztül kanonizálódott, hogy mely családok, személyek, intézmények történetei kerül(het)nek bele a lokális történelmi emlékezetbe. Vagy más szavakkal: a helyi emlékezetet alakító, formáló személyek mely történeteket ítélnek megőrzésre méltónak (beleértve ebbe önmaguk és a családjuk emlékének múzeumi megőrkítésére való törekvésüket is). Az 1996-ban létrehozott múzeum helytörténeti kiállításába (és gyűjteményébe) gyakorlatilag ezek a történetek kerültek bele, ezek alkotják azóta is a várostörténeti kiállítás fő vonulatát.

Veress Péternek tehát ezen történetek sorába kellett beilleszteni az édesapja és a családja történetéről megalkotott elbeszélését. Az előző előadások szövegelőzményként hatással voltak az előadás megszerkesztésére, előadásmódjára, ugyanakkor befolyásolták a befogadók, a hallgatók előzetes elvárásait is. Erről az oldalról szemlélve egy Nagyatádtól rég elszakadt, és azt csupán gyerekkori emlékeiből vagy szülei elbeszéléséből ismerő személy beszélt egy olyan hallgatóság előtt, amelynek tagjai itt élnek, és akik nagyjából a várostörténet jó ismerőinek tartják magukat. Az előadás kezdete előtti beszélgetés során hangzott el egy alapvetően provokatív hangú kérdés, ami kételkedést, sőt latensen elutasítást is magába foglalt: „Na, mit tud ez a Veress gyerek Nagyatádról?”¹³ A kérdésben a „kívülről jött”, a „betolakodó” státusával szembeni távolságtartás tükröződik.

Mindemellett maga a múzeumi környezet, az előadás műfajával szembeni előzetes elvárások, és az esemény ritualizált volta is befolyásolta a reprezentáció megfogalmazásmódját, szóhasználatát, meghatározta alapvető szerkezeti elemeit.

Veress Péter elbeszélésében – a beszédhelyzethez alkalmazkodva – édesapja és Nagyatád kapcsolatát helyezte a középpontba, voltaképpen az egész életút e kapcsolat körül értelmeződött. A kiindulópont már az előadásnak adott címben hangsúlyosan megjelent: *Nagyatád ügyvédje: Dr. Veress Dezső*. A hely és a személy között felállított birtokviszony kettejük szoros összetartozását, szétválaszthatatlanságát sugallja. Magának az élettörténet tagolásának fő szerkezeti egységei is ebben a viszonyban fogalmazódtak meg: *Évek Nagyatád előtt; Ifjú nagyatádi ügyvéd; Miért nem Nagyatád?; Ismét Nagyatádon*. A kollektív emlékezet egyik legfontosabb ismérve (alakzata) tér- és időbeli kötöttsége: az emlékezés a lakott térben gyökerezik (ASSMANN 1999. 39.). Ebben az esetben Nagyatád az a tér, tájegység, amely az emlékezet közegéül szolgált, s amely teljes egészében jellé lépett elő, Veress Dezső (valamint a Veress család) életének szimbólumává vált. Ahogy Jan Assmann fogalmaz: „csoport és tér [a kollektív emlékezet keretében] szimbolikus lényegközösséget alkot, melyhez a csoport akkor is ragaszkodik, ha a saját terétől elszakad – ilyenkor a szent helyeket szimbolikusan teremti újra” (ASSMANN 1999. 40.). A személyes életút és az annak keretét adó hely teljes egyenrangúsága, összetartozásuk kihangsúlyozása éppen ezt a valaha volt, ám időközben elveszített „szent hely”-nek a szimbolikus újrateremtésére irányuló törekvést tükrözi.

Az első dián – mielőtt az előadó a tényleges élettörténet elbeszélésébe fogott – *Nagyatád értékei* cím alatt a mai városról készített képeket mutatott be: *Polgárok, Intézmények, Épített környezet és Természeti környezet* kategóriák alá sorolva azokat. E kezdés egyfelől gesztus, mintegy főhajtás volt az előadást befogadó hely és lakói, valamint teljesítményeik előtt. Másfelől viszont

¹³ A kérdést a muzeológusnak tette föl egy magát „rég nagyatádi”-ként meghatározó személy, aki nem sokkal korábban szintén tartott előadásokat a múzeumban „Emlékek és hangulatok a régi Nagyatádról” címen. Az előadás során saját emlékeit, helytörténeti tudását osztotta meg a hallgatósággal. Végül nem is maradt ott a múzeumban, elment, mielőtt Veress Péter beszélni kezdett volna.

e képekkel kapcsolatot teremtett múlt és jelen között, s egyúttal megelőlegezte az utolsó dián megjelenő – vágyott, igényelt – jövőképet: *Maradandó nyomuk Nagyatádon?; Veress ügyvéd utca*. Az élettörténet kronologikus előrehaladását a későbbiekben is többször szakították meg részletes elbeszélések Nagyatád két világháború közti gazdasági helyzetéről, társadalmi szerkezetéről *Kiknek az ügyvédje* cím alatt, s a szülők cselekedeteit szintén a Nagyatáddhoz való viszonyulás keretében mutatta be. Így többek között kiemelte a Veress házaspár beépülését a helyi társadalomba (a társasági életéről, barátokról, közéleti szerepvállalásról szóló elbeszélésekkel), a városért végzett áldozatos munkájukat (leginkább a második világháború hónapjaiban a községért végzett tevékenység részletezésén keresztül), illetve a kitelepítés utáni visszakerülés nehézségeit. Nagyatád központi szerepének kiemelése az élettörténetben, az elbeszélés felépítésének, szerkezetének e köré építése – véleményem szerint – az elbeszélőnek azt a szándékát tükrözi, hogy a Veress család és Nagyatád, az egykori otthon közötti – a hortobágyi kitelepítésig (1952–1953) meglévő, ám azzal drasztikusan szétszakított – harmonikus viszonyt utólagosan kiigazítsa, helyreállítsa.¹⁴

Extenzióját tekintve az élettörténetben a genealogikus gondolkodásmód érvényesült: az előadó édesapja és egyúttal a saját élettörténetét is egy tágabb, narratív leszármazási rendbe helyezte el. Ebben a kontextusban az egyén élettörténetének előzménye az elődök története, s ugyanakkor története továbbszövídik az utódok sorsában. Hankiss Ágnes azt az életstratégiát, amely az „ember felnőttkori sikereit, eredményeit, személyiségét [...] a messzire visszanyúló pozitív családi hagyományoknak tulajdonítja”, dinasztikus stratégiának nevezi. (HANKISS 1980. 33–34.) Hozzátehetjük: nem pusztán Veress Péter élettörténeti elbeszélése, hanem az egész családi irategyüttes megőrzésének és hagyományozásának a története is ezt gondolkodásmódot tükrözi.

Veress Dezső teljes életútját feldolgozó elbeszélés szerkesztési elvét az időben való lineáris előrehaladás alkotta: az élet története egymás után következő események sorozataként jelent meg benne. Az élettörténet megalkotója a történetet a legalapvetőbb személyes életrajzi események (születés, házasság, halál) mellett leginkább a történelmi eseményekkel tagolta. A személyes életút és a történelem között párhuzamot állított fel, s rámutatott arra, hogy a történelem és a politika milyen meghatározó módon avatkozott bele édesapja és a család életébe, és ez hogyan befolyásolta a családtagok személyes sorsát. A főbb fordulópontokat a hivatalos történetírás által történelmi fordulópontokként megjelölt eseményekkel jelezte, amelyek határkövekként szakaszolták a személyes életutat. Az életút során felmerült egzisztenciális nehézségek is a történelmi események keretében értelmeződtek. A kijelölt főbb fordulópontok a következők voltak: az első világháború, a trianoni béke, a második világháború, a kommunista rendszerváltás és a Rákosi-korszak (1945–48; 1949–52), külön kiemelte az 1953-as évet Nagy Imre nevével fémjelvezve, valamint 1956-ot. Utolsó – az élettörténet szempontjából releváns – történelmi időszakként a Kádár-korszak szerepelt. Az utolsó időszakok ilyen sűrű, évszámokkal történő tagolása e korszak meghatározó voltát jelezte a család, s ezúttal immár kifejezetten az előadó szempontjából is. Utalt az emlékek élelenségére, az eddigieknél is erősebben jelentkező személyes (érzelmi) érintettségére.

Az életpálya mélypontja ebben az értelmezésben a hortobágyi kitelepítés volt. Tizennégy dia szólt róla, az összes esemény közül erről a legtöbb (a „háborús időkről” például csupán négy).¹⁵ A sorseseeményként¹⁶ megélt időszakról szólnak a legrészletesebb és leginkább érzelmekkel

¹⁴ Amint Burke fogalmaz: „(...) nem feledhetjük, hogy (...) a visszaemlékezések nem annyira az emlékezés ártatlan aktusai, mint inkább a meggyőzésre, mások emlékezetének alakítására irányuló próbálkozások.” (BURKE 1997. 7.)

¹⁵ Az 59 tartalmas dia közül 16 szólt a kitelepítésről és közvetlen következményeiről (27%).

¹⁶ A fogalmat a Tengelyi László által meghatározott értelemben használom. Tengelyi azokat az élettörténeti fordulópontokat tekinti sorseseeményeknek, „amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatla

telített elbeszélések. Minden bizonnyal azért, mert – a reprezentáció során bemutatott addigi történetekhez képest – az előadónak ezekhez fűződött a legtöbb közvetlen, személyes élménye és emléke, s azért is, mert ez az esemény a család egész életét gyökeresen megváltoztatta, s alapvetően meghatározta és befolyásolta az ezután következő években lehetséges életet.

A kitelepítés időszaka után az előadó a Nagyatádra való visszakkerülés, majd az ottani újra-kezdés nehézségeit mutatja be, a történelmi hátteret két Kádár János-képpel (egy fiatal- és egy időskorival) felvillantva. Hogy mindez mit jelentett a család életében, többek között az alábbi címszavakkal jelzi: *Politikai diszkrimináció; Az igazságszolgáltatás befolyásolása; Az iskola átpolitizálása; Polgári szervezetek hiánya; Baráti családok eltűnése.*

Itt, a nagyatádi korszak végén – mielőtt a Sátoraljaújhelyre való költözést emlitené (1971) – szán egy diát arra, hogy édesapja értékrendjének legfontosabb elemeit felmutassa: a hitet, a családot, a magyarságot és a jogot. Az értékek középpontjába a családot állítja (amint ezt a grafikai megjelenítés tükrözi). Fontos szerepe van annak, hogy ezt a diát, amely számvetést, összegzést készít édesapja értékrendjéről, s megvonja az életút mérlegét, a nagyatádi évek végére – nem pedig az egész előadás legvégére – illeszti. Az elhelyezéssel az atádi éveket foglalja össze, az egész életutat, annak esszenciáját Nagyatád valóságos és szimbolikus terébe helyezi.

Az előadó – meglátásom szerint – édesapja, illetve családja biográfiájának megszerkesztésével és ennek előadásával a család helybéli társadalmi pozíciójának utólagos rekonstrukciójára, illetve annak korrekciójára, helyreállítására törekedett. Az előadás utolsó diáján megjelenített képekkel és feliratokkal kifejezett is tette ezt a szándékot. A *Maradandó nyomuk Nagyatádon?* cím alatt két kép szerepel: az első a Veress Dezső életét első ízben feldolgozó múzeumi kiállításról készült, a másik pedig egy elképzelt utcai névtábla *Veress ügyvéd utca* felirattal.

A Veress család által felhalmozott emléktárhely (és annak használata) családtörténetet, családi történeteket hordoz. „Történetek szövik át az időt, amelyben élünk – írja Tengelyi László. – Helyünket a világban, még mielőtt magunkra eszmélnénk – sőt talán nem túlzás azt állítani: még mielőtt megszületnénk –, családi elbeszélések jelölik ki. A ránk hagyományozott történetekhez azután hozzátesszük a magunk állandóan változó, nyugvóponton még halálunkkal sem jutó történetét.” (TENGYELI 1998. 525.) Az emlékezés és az identitás összefüggéseire vonatkozó kutatások szerint „az egyes ember csak élet-történet implicit konstruálása (és állandó revíziója) révén éri el, illetve szerzi meg identitását” (CARR 1999. 72.). Ugyanakkor a különböző közösségek – jelen esetben a család – is olyan történetek révén létezik, amelyek alapvetően a csoportidentitás, és ezáltal a személyes identitás fenntartásának és megteremtésének céljával jönnek létre. Ennek az elméletnek az értelmében, bár az emlékezet a múltat tematizálja, valójában a jövőre irányul, hisz a csoport fennmaradásának a szándéka motiválja. A Veress család megőrzött dokumentumai (még ha immár a múzeum gyűjteményében is, illetve digitális formában a család tulajdonában) mint emléktárgyak az egyéni és a családi identitás materializálódásai, s rámutatnak arra, hogy tulajdonosaik mennyire tudatosan kötődnek az előző nemzedékekhez (OTTO-PEDERSEN 2004. 29–32.).

meghasad és felnyílik”, s az egyén identitása új „értelmealkotó” eseményekkel kényszerül szembesülni. Ehhez el kell különíteni magát a „megélt életvalóságot” és az „elbeszélt élettörténetet”, hiszen azon, ami megtörtént, nem változtathatunk, csupán annak narratív feldolgozásán – vagyis értelmén, jelentésén – módosíthatunk. Ebből a különbségtételből ered az „értelmealkotás” és az „értelmealkotás” megkülönböztetése. Míg a „sors-esemény” a magától lejátszódó, „uralhatatlan és ellenőrizhetetlen” értelmealkotás szintere az élettörténet tág tartományán belül, addig az önazonosság megőrzése erőfeszítést és küzdelmet követel az „értelmealkotásért” (TENGYELI 1998. 534–539.)

„Amikor [...] a Múzeumnak átadtam édesapám naplóját, nem gondoltam, hogy belőle valaha is »igazi« könyv születik.”¹⁷ – A könyvbemutató rítusa

A könyvbemutató olyan ünnepi esemény, rítus, amely – Keszeg Vilmos szavaival élve – „a szertartás látványosságaiával együtt a könyv státusát, presztízsét” (KESZEG 2002. 331.) hivatott megalapozni a lokális közösségben. A Veress Dezső naplójának megjelenése alkalmából szervezett szertartás emelkedettségét az esemény időzítése is aláhúzta: 2005. november 19. egyszerre volt a történelmi, a helyi közösségi, s egyúttal a családi megemlékezés ideje. Egyfelől ugyanis a naplóból kibontakozó lokális történeti eseményeket a második világháború befejezése hatvanadik évfordulójának, a világ- és a nemzeti történelem adott időszakának tágabb összefüggésébe helyezte. Másfelől a szerző éppen hatvan évvel ezelőtt, Erzsébet-napon adta át a naplót feleségének névnapjára ajándékkul, ami az időpont családi oldalát hangsúlyozta. A napló elején olvasható ajánlás így szól: *Drága Angyalom! Négy hónapi Rátok gondolásom adom névnapjára megemlékezésül. Legyen bizonyosság rá, hogy nagyon szeret Dezsőd. Nagyatád, 1945. nov. 19.* (VERESS 2005. 11.)

A választott időpontban összefonódott tehát a családi és a lokális emlékezet, valamint a hivatalosnak számító nemzeti történelmi megemlékezés, vagyis a kommunikatív és a kulturális emlékezet. Ilyen értelemben a könyvbemutató eseménye olyan megemlékezési rituálénak tekinthető, amelyben megelevenedett a múlt, működésbe lépett az emlékezet, de amely egyúttal irányt is szabott a múlt értelmezésének, formálta az emlékezetet, s így társadalmi identitást konstruált (BURKE 1997. 8.). A könyvbemutató alkalmával a kötet és annak tartalma a családi emlékezetből a széles nyilvánosság elé került, s ezzel bekerült az egymással versengő helyi emlékezetek terébe (Uo. 15.). Innentől kezdve a „könyv esetté vált, esetté avatta a szerzőjét”, beszéltek róla, kifogásolták a leírtak hitelességét, vagy kiegészítették, továbbfűzték a benne foglalt történeteket (KESZEG 2002. 332.).

A könyvvel kapcsolatosan megfogalmazódó vélemények a helyi társadalmon belül egymás mellett létező, különböző emlékezetközösségek nézeteit tükrözték. Az emlékezők (és emlékezetközösségek) emlékezetét pedig a saját, éppen aktuális élettörténeti helyzetük, jelenlegi tapasztalati horizontjuk határozza meg (SCHÜTZ-LUCKMANN 2000. 292.), s az életút tényeit, tapasztalatait a maguk ismeretei felől, a maguk elképzelései és szándékai szerint értelmezik. Az értelmezések, utólagos konstrukciók ugyanakkor nem függetlenek egymástól: egymásra épülnek, egymásból táplálkoznak, hatnak és visszahatnak egymásra.

A befogadók alapállása, attitűdje felől nézve az értelmezéseknek többféle típusa különböztethető meg: először is azoknak a véleménye, akik maguk is átérték a naplóban megörökített eseményeket (helyi szóhasználatul a „régí nagyatádiak”-é). Ők leginkább arra törekedtek, hogy saját emlékeikkel „hitelesítsék”, esetleg „kiegészítsék, pontosítsák” a naplóban leírtakat, s egyúttal arra is, hogy a szövegben olvasott információkkal saját emlékeiket igazolják. Egyik szép példája ennek a naplót bemutató, méltató előadás, amely a könyvbemutatón hangzott el.

Az idős nagyatádi tanárnő a könyvben olvasott eseményekkel kapcsolatban saját emlékeit, élményeit elevenítette fel, mesélte el.¹⁸ A szövegben mindvégig váltakoztak, egymásra épültek a napló írójának és az emlékezőnek a saját (gyermekkori) emlékei, amelyek csupán most, a könyvbemutató jelen idejében találkoztak ténylegesen egymással, a múltban, a napló megírásá-

¹⁷ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből.

¹⁸ Az előadást leírt szövegből olvasta fel a szerző, az idézetek ebből származnak, s az elemzés is e szöveg alapján készült; kiemelés tőlem.

nak idejében egymással nem érintkező, párhuzamos történetekként léteztek. Mind a naplóban megörökített események, mind az azok kapcsán felelevenített emlékek azonban a közösen megélt sorseseemény azonos idő- és térbeli keretébe illeszkedtek. A szerző időnként az országos vagy az európai történelemnek azokat az eseményeit is felidézte, amelyeket a helyi történet bizonyos vonatkozásainak jobb megértéséhez szükségesnek vélt, egyetlen közös emlékezetbe foglalva össze ezáltal a naplóban szereplő család, a saját, valamint a helyi társadalom és az ország emlékezetét:

„Végigolvastam a naplót, azóta álmomban előjött egy-egy kép... és 61 év után is megviselt. 73 éves múltam, feledékeny vagyok. Cédulával járok a boltba, de a gondom időnként az, hogy a cédulát is keresnem kell. De a „háborús” élményeim nagyon elevenen élnek bennem. Igen, tudom, nem az én élményeimről van szó. Vagy mégis? Ez a napló nem egy idegen vidék szomorú története. Amikor ezek a sorok íródtak, én is itt éltem, szinte mindegyik családnév [ismerős], sokuk gyermeke velem egyidős volt. Úgy érzem – bocsánat a bátorságért –, hogy amit Dezső bácsi gondolataihoz hozzáteszek, azzal »hitelesítem« a naplót.”

Az előadó a napló idejét és az előadás idejét szinkronizálta egymással, s egyúttal az időt a jövő felé is kiterjesztette:

„Kedves Dezső bácsi! 1945. február 8-án – emlékszik? –, amikor a 36. ív papír került a kezébe, és nagyon legyengült és elkeseredett volt, feltette a kérdést, hogy vajon lesz-e valaki, akit érdekel – a családján kívül – és olvassa? Többen vagyunk, akik elolvastuk, és még többen, akik ezután olvassák el. Az én korosztályomnak jelene volt a napló, gyermekeinknek és unokáinknak pedig okulni kell belőle. Akik ismerték a Veress házaspárt, ők tisztelettel említik őket ma is.”

Veress Péter maga is a könyvbemutató „fő műsorszámának” tekintette, értékelte az előadást, amint az a könyvbemutató után írt levelének mondataiból tükröződik:

„Meghatódva láttam, hallottam, hogy milyen alaposan, részletesen és mennyi szívvel, lélekkel dolgozta fel édesapám naplóját. A szépen fogalmazott és kitűnően előadott mondatok, az érzelmetli gondolatok, a napló eseményeit mintegy hitelesítő, megerősítő, közvetlen személyes élmények nem csak engem, de a hallgatóságot is megérintették. Az előadás után többen is azt mondták, hogy »nagyon szép volt, végigsírtam az egészet«.”¹⁹

Az érzelmi érintettség egy emlékezetközösségbe vonta a hallgatóságnak azon tagjait, akik az eseményeket saját, közvetlen emlékként idézték fel a napló kapcsán.

A „régí nagyatádiak” véleménye egy másik – szemléletében, attitűdjében nem egyedi – példával is szemléltethető, egy olyan utólagos kritika, többoldalas „hibajegyzék” alapján, amelyet szerzője részben a napló szövegéhez fűzött kiegészítésnek, illetve, nagyobb részben, az ahhoz fűzött történeti magyarázó jegyzetek pontosításának szánt. A hibajegyzék összeállítójának, mint elkötelezett helytörténeti kutatónak, több írása, leginkább a saját életútját, életpaszta- latát feljegyző emlékirata jelent meg a múzeum *Múltidéző*²⁰ című sorozatában. Ezen tudással (és presztízzsel) felvértezve más alkalmakkor is kritikával élt a Nagyatád történetét feldolgozó munkákkal szemben, és saját ismeretei fényében arra törekedett, hogy kiigazítsa azok torzításait, hiányosságait. Vállalkozása leginkább „autodidakta írói teljesítmény”-nek (KESZEG 2002. 335.) tekinthető. A múzeumnak átadott jegyzet bevezetőjében a szerző megjelöli munkája célját, ugyanakkor a mögötte rejlő vívódásra és annak okaira is utal:

¹⁹ Részlet a 2005. december 1-jei levélből.

²⁰ 1995 óta jelennek meg a helytörténeti sorozat füzetei, leggyakrabban a Nagyatádi Művelődési Központ (amelyhez szervezetenként a Városi Múzeum is tartozik), esetlegesen a városi önkormányzat vagy a könyvtár gondozásában. A különböző helyi intézmények, üzemek, személyek, családok történetét feldolgozó íráskok amatőr helytörténet-kutatók munkái.

„Sokáig töprengtem, hogy van-e erkölcsi alapom egy forrás értékű napló kiegészítésére, de úgy gondolom, hogy e jó szándékú észrevételeim – elsősorban a »Jegyzetekben« írt kiegészítő adatok pontosítása esetleg hozzájárulhat e tragikus időszak hitelesebb megismeréséhez.”²¹

A nagyatádiak véleménye, hozzászólásai a tapasztalatra és szájhagyományra épülő kortársi emlékezetet hordozzák, s emlékeik felelevenítésével, pontosító, kiegészítő attitűdjükkel „a kortársak által hitelesített emlékezés horizontját”-t jelölik ki (ASSMANN 1999. 50.). Elmondott történeteik egyúttal önazonosságuk fontos elemeit is alkotják, s részét képezik az emlékezés térbeli keretét jelentő város kollektív emlékezetének.

Egészen más szempontból érdekes a város vezetésének, konkrétan a polgármester magatartásában megfogalmazódó „hivatalos” fogadtatásnak az attitűdje. A polgármester a könyvben szereplő, mintegy utószónak szánt írásában egybefogja a múltat és a jelent, Nagyatád egykori és jelenlegi lakóit: „Értetek» – gondolt családjára, de tudjuk, az »Értetek« mögött, alatt ott voltak a nagyatádiak: kortársai-sorstársai és a későbbi nemzedékek sora. Hiszem, hogy a miénk is!” (VERESS 2005. 172.) A napló írójának tevékenységét a saját, jelenlegi pozíciója szemszögéből méltatja, s a példamutató, felelős magatartású városvezetőt, így mintegy az elődöt látja-láttatja benne: „E napló tanulságos mindenkinek, aki egy településért társadalmi, közéleti szerepet, tisztséget vállal, vállalni akar. Belső késztetés, elhivatottság, önzetlenség kell hozzá.” (Uo.)

Egy nagyatádi jogász, bíró ismét csak más nézőpontból értékelte, ítélte meg a naplót, illetve annak íróját. Az ő hozzáállásának alapvonása a kiváló jogász munkája, munkássága iránti szakmai tisztelet és megbecsülés, annak ellenére is, hogy a nagyatádi bíróság munkatársaként már nem volt alkalma együtt dolgozni Veress Dezsővel. Véleményét a munkahelyén, a nagyatádi bíróságon hallott véleményekre, tehát a másoktól átvett közvetett tapasztalatokra alapozta. Ő volt a kezdeményezője és motorja a Veress Dezsőnek posztumusz adományozott városi kitüntetésnek, s többféle módon (anyagiakkal, kapcsolatainak keresztül) támogatta a napló megjelentetését is. A későbbiekben pedig (főként saját szakmai köreiből) a terjesztésében, népszerűsítésében is részt vállalt.

Végül magának a Veress családnak a véleményéről. A család állásfoglalását jól tükrözi az a levél, amelyet Veress Péter a könyvbemutató után írt a múzeum munkatársainak. Ebben – a könyvbemutató értékelését követően – mindkét fél számára eredményesnek ítéli a család és a múzeum együttműködését:

„Családi irataink, okmányaink, dokumentumaink, fényképeink gondos és értő kezekbe kerültek, megbecsült értékeivé váltak a Múzeum gyűjteményének. Ezek közül édesapám háborús naplója pedig a Múzeum [...] első könyvkiadási sikerét is megalapozta.”²²

Emellett megvalósulni látta azt a célt is, amely a családi emléktanyag múzeumi átadásának egyik fontos motívuma volt: megővni azt a felejtéstől, s egyúttal méltón megörökíteni és megőrizni édesapja és a család emlékét:

„(...) a könyv megjelenése és bemutatása nem csak a múzeum kiemelkedő sikere, nem csak a Nagyatádi és azon kívül ezer és – bízom benne – több ezer ember szellemi, lelki, erkölcsi, esztétikai gazdagodását, történelmi ismereteinek bővítését szolgáló kiadvány, hanem édesapám és családunk emlékét méltón, maradandóan dokumentáló, megörökítő mű.”²³

²¹ A jegyzékbe vett kiegészítések, pontosítások nagy része egyébként teljesen jogos volt, s köszönettel vettük és fogadtuk.

²² Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből.

²³ Részlet Veress Péter 2005. december 1-jei leveléből. Kiemelés tőlem.

Az emlékművekkel pedig – ahogy Jan Assmann fogalmaz – „a túlélők teremtenek a maguk számára identitást” (ASSMANN 1999. 63.). Hogy mennyire így van ez a Veress család esetében is, jól mutatja, hogy minden családtag számára (a gyerekek, unokák, valamint az unokatestvérek és másod-unokatestvérek számára egyaránt) vásároltak a könyvből. A legkisebbeknek pedig félretették, „tartalékolták”, s megkapják majd, ha már olvasni és értékelni tudják. A napló mint szövegtárgy ezáltal a családi hagyaték fontos részévé vált, tárgyként, s egyúttal szöveggént „a kollektív családi identitás meghatározó alakzatává, bizonyítékává” lett (VAJDA 2008. 102.).

Összegzés

A Veress család emlékanyagának múzeumi története a kommunikációs és a kulturális emlékezet – jelen esetben releváns elemeinek – kapcsolataként értelmezhető. „A kulturális emlékezet a mindennapokon túli emlékezés szerve. A kommunikációs emlékezettől főként alkalmazmainak megformáltsága és szertartásossága különbözteti meg” (ASSMANN 1999. 59.). Assmann szerint az emlékezet e két alapformája, típusa a nyugati társadalmakban nem válik el élesen egymástól, inkább a kettő közötti folyamatos átmenet két szélső pontját jelentik.²⁴ Ebben az összefüggérendszerben a családi (kommunikatív) emlékezetközösség által őrzött emlékek (és az azokat dokumentáló tárgyak, többségében írott dokumentumok) a múzeumi átadások során fokozatosan a múzeum által megtestesített kulturális emlékezet rendszerébe kerültek át. Ez azt jelenti, hogy az egyéni életút keretei között felhalmozott történelmi tapasztalatok a múzeum által képviselt városi „őstörténet”, az „abszolút múlt eseményei” között kaptak helyet. Kiegészítették azt, ám egyúttal általa igazolódtak, illetve igazolták önmagukat. Az addig a család közösségén belül, informális, személyközi érintkezésben hagyományozódó emlékek (voltaképpen mint nemzedéki emlékek) a múzeumi gyűjtemény és bemutatás sajátosan megformált, a hétköznapitól eltérő, bizonyos szempontból ritualizált közegébe kerültek át. A családi emlékezetközösség számára eleven emlékeket képviselő/hordozó tárgyak történeteikkel együtt új kontextusba kerültek: a múzeum sajátos környezetébe, amely egyben új értelmezési keretté is vált számukra (ASSMANN 1999. 49–56.). Ugyanakkor fontos utalni arra is, hogy a saját tárgyak, még ha múzeumba kerülnek is (vagy éppen azért), eredeti tulajdonosaik számára továbbra is „azt a sokrétű értékrendszert őrzik”, amit életük során felhalmoztak (FEJŐS 2003. 91.). *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Kiadó.
- BURKE, PETER: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio*. 2001. 1. sz. 3–21.
- CARR, DAVID: A történelem realitása. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák* 3. A kultúra narratívái. Budapest, 1999, Kijárat Kiadó.
- FEJŐS ZOLTÁN: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok*. Budapest, 2003, Gondolat.
- HANKISS ÁGNES: „En-ontológiák” (Az élettörténet mitologikus áthangolása). In Frank Tibor – Hoppál

²⁴ Ugyanakkor fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy „mindameltt az emlékezés két típusa közt – az ünnepélyességgel és szentséggel való képzettársítás folytán – csakugyan tapasztalható bizonyos mérvű belső elkülönülés, amely nem egyetlen skála fokozati ellentéteivel jellemezhető”. (Uo. 56.)

- Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat II.* Budapest, 1980, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 30–38.
- KESZEG VILMOS: Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom.* Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó. 315–339.
- KESZEG VILMOS: Előszó. In Uő. (szerk.): *Specialisták, életpályák és élettörténetek.* Kolozsvár, 2005, Scientia Kiadó. 7–30.
- NAGY ZOLTÁN: Petró apó. Egy hanti halász élete. Kiállításvezető. *Finnugor Világ.* A Reguly Társaság Értesítője 2006, XI. 2. 15–19.
- NAGY ZOLTÁN: *Az őseink még hittek az ördögökben.* Vallási változások a vaszjugáni hantiknál. Budapest, 2007, MTA Néprajzi Kutatóintézete, PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan.
- NIEDERMÜLLER PÉTER: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988. XCIX. 3–4. sz. 376–389.
- OTTO, LENE – PEDERSEN, LYKKE L.: „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (vál., szerk.): *Korunk és tárgyai – elmélet és módszer.* Fordítás-gyűjtemény. MaDok-Füzetek 2. Budapest, 2004, Néprajzi Múzeum. 28–39.
- SCHÜTZ, ALFRED – LUCKMAN, THOMAS: Az életvilág struktúrái. In Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században.* Budapest, 2000, Új Mandátum Könyvkiadó. 272–302.
- TENGELYI LÁSZLÓ: Élettörténet és önazonosság. *Holmi* 1998. X. évf. 4. sz. 525–543.
- VAJDA ANDRÁS: Az írás és az írott szó szerepe egy parasztember életében. In Berekméri István Andrásé *Minden poklokon keresztül.* (sajtó alá rendezte: Vajda András). Marosvásárhely, 2008, Mentor Kiadó. 63–144.
- VERESS DEZSŐ: *Értetek.* Napló. Nagyatád, 1944–45. Nagyatád, 2005, a Nagyatádi Művelődési Ház és Városi Múzeum kiadása.

„Egy önélet rajzot írok életem sorsával...”

Egy bukovinai székely irattár kontextusainak vizsgálata

— “Writing a memoir with the fate of my life”
Examination of the contexts of a Sekler archive in Bukovina —

Abstract

As one looks into the history of the Székelys of Bukovina, it is remarkably striking that they had to face with serious hardships during the course of their migration at the end of the 19th and the first half of the 20th centuries. In spite of the fact that they (or their descendants) have scattered throughout the Carpathian Basin and overseas, the stories representing their common past are still vividly present in their remembrance, operate as cultural codes in their fairly lively discourse on the protection of traditional culture, and often represent normative control in everyday life.

The relationship between the Székelys of Bukovina and their motherland, caring about the ‘separated brethren’ – as they would term it in contemporary media –, usually fermented with political dimension, as well as the social, journalistic and scientific interests have been continuous since the end of the 19th century. Moreover, a remarkably intensive trend of protecting traditional culture beginning in the 1960-70s can be detected among them, which can be attributed to folk- and ethnocultural movements. A symbolic event of these processes was when a Székely group from Bukovina won the TV talent show *Röpülj Páva* in 1978. Manuscripts of the ethnic group in which they tried to summarize and retain their own past, fate and customs are also considered significant.

In my study I intend to present example of these great processes and research historical paradigms at small scale. My primary resource is the archive of the Nyisztor-Lőrincz-Miklós families, embracing five generations, and which were primarily created and retained due to intrinsic motivation or external encouragement by female members of the families. The documents are not only private interpretations of the ethnic group’s history and determinant events of the 20th century, but they also operate as the exposed formations of remembrance. Concerning the aforesaid, I focus on the following issues: Where can the intensifying folkloristic interest towards the ethnic group be detected? In what way had this influenced the establishment and content of the archive, as well as the consideration of their own culture to be a heritage? Researchers’ interest resulted in new kinds of relationships for the family. How does the family’s relationships develop, and its dynamics and success change?

Bevezetés – kezdeti kérdések

Szülőföldem Bukovina
Istenségis szép határa
Mevane még a kopachegy
A kopac hegyen három kereszt
Meglátlak e valahára
Ahol állok ahol járok
Mindig csak feléd nézek¹

Kisfaludy Károly *Szülőföldem szép határa!* című költeményének parafrázisa – egyben írássom mottójául is választott idézet – Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908 – Majos, 1991) kéziratos énekes füzetének első oldalán olvasható. Az egykori Istensegíts, ma Tíbeni felett húzódó Kopac-hegy a három kereszttel beszédes szimbóluma a bukovinai székelység huszadik századi nagy történeti narratíváinak. Ezek markáns pontjai a szülőföld elhagyása, a népcsoport későbbi hányattatott sorsa, amelyet ők maguk gyakran hasonlítanak Jézus kínszenvedéséhez. „A székelység útja Jézus keresztútja, lelkünk soh'se csügged, habár testünk vérben ázik a Tejút-tól a Golgotáig” – olvasható a józseffalvi plébános, Németh Kálmán által megtervezett *Székely Szenvedések 14 stációja* első tábláján.² Annak ellenére, hogy ma a bukovinai székelység (vagy leszármazottaik) szétszórta él(nek) a Kárpát-medencében és a tengeren túl, a közös múltról szóló történetek elevenen élnek az emlékezetben, kulturális kódokként működnek az igen élénk hagyományőrző diskurzusban és gyakran normatív erővel bírnak a mindennapokban is. Jelen írás ebbe a tágabb kutatási kontextusba ágyazódik, ennek során azt vizsgálom, hogyan szerkesztődik meg a bukovinai székelység emlékezete és válik a közös – olykor titkolnivaló – múlt örökségévé, miként befolyásolta mindezt a népcsoportról való társadalmi, politikai gondolkodás/gondoskodás, valamint a folklór- és népművészeti mozgalmak és a néprajztudomány.

Írásomban ezen folyamatok közül az utóbbiakra kívánok mikroszinten példát hozni. Forrásul egy bukovinai székely család, a Nyisztor – Lőrincz – Miklós család irattárát választottam.³ A források színes skáláját felvonultató családi gyűjteményről 2007-ben szereztem tudomást.⁴ Az irattár egyes részeiben megjelenik szűkebb és tágabb rokonság, kirajzolódik benne család szerkezete, sorsa, a nagy történelmi események hatására bekövetkezett változások; míg a genealógiákban, a családfákban egészen a madéfalvi veszedelemig név szerint a tágabb leszármazás, a felmenőket is megismerjük. Az alkotás, az írás aktusa és a dokumentumok összegyűjtése, rendszerezése, az archiválásközvetlenül azonban öt generáció főleg női tagjaihoz köthető, akik belső indíttatásból vagy külső biztatás hatására törekedtek megőrizni a család, egyben a „hosszú huszadik század” történeteit.

Az irattár több kérdést is felvet, így az számos elméleti előfeltevés mentén vizsgálható, valamint jól illeszkedik a bukovinai székely populáris írásbeliségébe. A dokumentumok a népcsoport történetének és a 20. század nagy eseményeinek privát olvasatai, a család számára pedig örökségként funkcionálnak. Ugyanakkor úgy vélem, hogy dokumentumértékük és részletgazdagságuk mellett ugyanolyan fontos a szövegek mögött meghúzódó íráshasználati habitusok vizsgálata. Így esettanulmányomban elsősorban nem források bemutatására vagy azok tartalmi mondanivalójára koncentrálok, hanem létrejöttük, megalkotásuktársadalmi és kulturális kontextusaira fektetem a hangsúlyt. Mindezek kapcsán a következő kérdésekre fókuszálok: hogyan

¹ Miklós Gáborné Lőrincz Borbála kéziratos füzetéből.

² A Székely Szenvedések 14 stációját vagy ahogy gyakrabban emlegetik, a Székely Kálváriát Székely Albert és a józseffalvi fafaragók készítették Szedlák Lajos vezetésével Bácsjózseffalván 1943-ban. Eredetileg a község vasútállomása előtt állt, ma a Wosinsky Mór Megyei Múzeum tulajdona.

³ Az irattár legnagyobb része jelenleg a Majoson élő leszármazottak birtokában van, Szőts Istvánné Miklós Erzsébet őrzi azt. Ezúton is köszönöm neki, hogy a rendelkezésemre bocsájtotta a dokumentumokat.

⁴ Eddigi ismereteim szerint a következőket tartalmazza: *Egy igaz történet Romániában 1925be* (4 lap), *Bukovinai Istensegítsi Betlehem Karácsonyban a székejek szokása szerint* (16 lap), önéletírás (59+6+6 lap), *Rózsafüzér szentolvasó énekei* (6 lap), egyházi és világi énekes füzetek (40 lap), menyasszony-búcsúztató (4 lap), vőfélyverses füzetek (11 lap), gazdasági feljegyzések (17 lap), egyéb feljegyzések, levelek, kivágtott újságcikkek a *Röpülj Páva!* vetélkedőkről, születési és házassági anyakönyvek, hazatérő igazolvány, Miklós Lajos halottbúcsúztató verse, rokonok, ismerősök címe, nyugták, csekkek, engedélyek, fényképek, családfák.

ragadható meg az irattárban a népcsoport fele irányuló, erősödő közművelődési és folklorisztikai érdeklődés, milyen következményei vannak ennek, milyen új kapcsolatokat eredményezett ez számukra? Ez hogyan befolyásolta az irattár létrejöttét, tartalmát; valamint a saját kultúrájuk örökségként történő megítélését?

Történeti, kutatástörténeti áttekintés

Ahhoz, hogy a fenti kérdésekre akár csak részleges válaszokat kapjunk, hogy saját kontextusában vizsgálhassuk az irattárat, úgy vélem, elengedhetetlen áttekinteni a bukovinai székelység történetét, kutatástörténetének elsősorban néprajzi vonatkozásait, kiemelve a népcsoporthoz fűződő viszonyulásokat.⁵

A 18. század második felének nagy erdélyi kivándorlási hullámát a történetírás a székely határőrség megszervezéséhez és az 1764-es év Vízkeresztjéhez, a mádэфalvi veszedelemhez köti.⁶ Ez megfelel az ezáltal születő új népcsoport, a bukovinai székelység eredetmondájának, a csoport kulturális emlékezetében mint kollektív trauma, kiemelt helyet kap (SCHELL 2004. 581.). Hamarosan kezdetét vette az 1774-től a Habsburg Birodalomhoz tartozó Bukovina benépesítése, így jött létre 1789-ig az öt nagyobb (Istensegits / Țibeni, Fogadisten / Iacobști, Hadikfalva / Dornești, Andrásfalva / Mănești, Józseffalva / Vornicenii Mici) és néhány bizonytalanabb, kisebb bukovinai székely telep (például Tomnatik, Laudonfalva, Tolova) is.

Az újonnan alapított falvakról a lembergi természettudós, Belsazar Hacquet⁷ tollából származik az első beszámoló 1790-ből (HACQUET 1790.). Innentől kezdve a bukovina székelységről szóló híradások hullámszerűen ugyan, de folyamatosnak mondhatóak. Az írárok a kezdetektől fogva többnyire két fő kérdés köré csoportosultak: milyen körülmények között él a bukovinai székelység, és miképp alakul a további sorsuk. A 19. század második felétől, a romantika jegyében a nemzeti múltra fókuszálva kerül időről időre előtérbe a népcsoport. Az érdeklődés egy-egy őket ért katasztrófa kapcsán (például az 1863/66-os éhínség, az 1831, 1848 és az 1866-os kolerajárványok, az 1883-as rosszul sikerült al-dunai telepítés, majd később az 1939-es józseffalvi tűzvészt követően) erősödik fel, többnyire újságok hasábjain, a népcsoport hányattatott történelmére vonatkozó cikkekben, adománygyűjtési felhívásokban. Mindehhez hozzájárul a Szent István és a Szent László Társulatnak a bukovinai falvakban folytatott tevékenysége.

Időközben megkezdődött az egykor öt faluban élt népcsoport térbeli szétszóródása is. A már említett 1883-as al-dunai telepítést⁸ számos kisebb felülről irányított vagy belülről indult telepítést követte. Így 1883-ban Gyorokra (Ghioroc), 1888–1892 között és 1910-ben Dévára (Deva), 1892-ben Vajdahunyadra (Hunedoara), 1900-ban Vicére (Vița) és Magyarernemegyére

⁵ Részletesebb, hasonló szempontokat szem előtt tartó kutatástörténeti összefoglalót lásd: GATTI 2012a 343 – 365.

⁶ A székelyföldi lakosság nagyobb arányú kivándorlása számos, részben ezzel összefüggő, részben más ok következtében már korábban, a 18. század elejétől kezdetét vette.

⁷ Hacquet, Belsazar (1739–1815) franciaországi születésű, Bécsben tanult természettudós, később a lembergi egyetem professzora. 1764-ben szemtanúja volt a mádэфalvi eseményeknek, majd 1788–89-ben végigjárta a felépült bukovinai magyar falvakat is.

⁸ Ez a következő településeket érintette: Sándoregyháza (Ivanovo), Székelykeve (Skorenovac), Hertelendyfalva (Voljovica). A szervezők a figyelmeztetések ellenére az új telepek helyét a Duna mocsaras árterületén jelölték ki, amely 1888-ban ismét kiöntött, szinte teljesen elmosva az új lakók ötvennyi munkáját.

(Nimigea de Jos), 1905-ben Marosludasra (Luduș), 1910-ben Sztrigyszentgyörgyre (Streisângeorgiu) és Csernakeresztúrra (Cristur), 1928–1928 között szatmári falvakba költöztek bukovinai székely családok. 1905 után nagy számban vándoroltak ki Észak-Amerikába és Brazíliába is. Végül 1941-ben az évek óta folytatott, erős belső propagandának, a 30-as évek magyarországi közhangulatának és legfőképp a történelmi események hatására,⁹ az ott élő németiséghez hasonlóan, néhány család kivételével a teljes bukovinai székelységet kitele-

Archív felvétel az 1941-es nagy telepítésről ❖ A szerző gyűjtése

pítették, így Dél-Bácskába, az elűzött szerb dobrovoljácok helyére kerültek. Innen a visszatérő szerb telepések miatt 1944-ben menekülniük kellett, több hónapnyi vándorlás után baranyai, völgyesi és néhány Baja környéki faluban (Vaskút, Gara, Csátalja) telepedtek le.

Néprajzi – kutatástörténeti vonatkozásban láthatjuk, hogy bár a korai híradások, beszámolók is tartalmaznak etnográfiai szempontból (is) érdekes, értékes adatokat, a szakszerű kutatások a 20. század elején, a reprezentatív folklórműfajokkal kezdődtek el. Így a népzenében Kolumbán Samu (KOLUMBÁN 1906. 162–167.), Balla Péter (BALLA 1935. 126–141.) és Kodály Zoltán, a karácsonyi szokások leírásában Vargyas Lajos, Benedek András (BENEDEK–VARGYAS 1943.) és Szabó Imre (SZABÓ 1905. 12–24.) gyűjtéseit emelném ki.

A bukovinai székelység Magyarországra való letelepítése után néprajzkutatók számára világossá vált, hogy itt egy különleges jelentőségű kutatási témával állnak szemben. Az 1941-es telepítést követően, a bácskai korszakban – nyilvánvalóan a kisebb fizikai távolság miatt is – intenzívebben folytatódtek a kutatások. A téma fontosságára Ortutay Gyula akadémiai székfoglalójában is felhívta a figyelmet, egyben egy kutatócsoport felállítását javasolta: „a bukovinai magyarság hazatelepítése egyedülálló alkalmat ad a magyar néprajztudománynak olyan megfigyelésekre, amelyekre eddig nem adódott, s ezután is aligha adódik mód.” (ORTUTAY 1947. 50–51.)

A felhívást követően született munkák gyakori jellemzői, hogy a bukovinai székelység elzártságát, ebből adódóan kultúrájának archaikus vonásait hangsúlyozzák, valamint kiemelik a népcsoport rendkívül erős történelmi tudatát. Schell Csilla – figyelembe véve az itt összefoglalt viszonyulásokat – egy tanulmányában a német *Sprachinseldeutsche* példájából kiindulva, sok szempontból is találóan „nyelvszigeti magyarságnak”¹⁰ nevezi a bukovinai székelységet.

⁹ 1940-ben elcsatolták Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

¹⁰ „A »nyelvszigeti magyarság« kifejezése tükröfordítás és egyben szójáték, amely a »nyelvszigeti németiség« fogalmát, a német néprajz egy időben gyakran használt terminus technicusára igyekszik reflektálni. A nyelvészeti németiség (német. »Sprachinseldeutsche«) azokat a keleti területeken élő német népcsoportokat jelöli meg, amelyek nyelvüket (dialektusukat) és népkultúrájukat a több évszázados bevándorlás után is meg tudták tartani – mint kisebb-nagyobb nyelvi és kulturális »szigetek« (német. »Insel«). A két világháború között azonban az ezt a terü-

lehet soha soha meg nem látlak tükörben,
 Ezt írtam augusztus 25 én most minden jót kívánok
 Zsuzsanna anyómnak Vilmosnak Máriának
 gyermekeikkel együtt Katinak gyermekeivel
 együtt nagyanyámnak sógorom hol van
 Imádkozom az édes anyámfiai szívéértünk
 mert nekünk csak szabadulás kel egyebet
 nem kívánunk a jó Istentől semmit csak
 szabadulást várunk
 Oh Istenem egy lekéséget és nyugodalmat
 mindenkié és harcol
 Hulla könnyem mint az eső hogy távol
 vagyok tőletek alig látok Isteneidet.
 Lőrincz Antal Ámen
 Az édes apám levelet testvéremnek írt
 azt írtam Imrenek írja le de a test
 véreimről nem írt semmit édes
 anyám hogy nőveit édes apján
 nélkül mert nem egyedül volt.
 Imre Igaz az ő élete volt fontos amit ő
 tanult Brassai volt két évig román háza alatt nem
 Lettünk anyám nem adta vissza Brassai mert
 nem volt pénz honnan fizessük.
 Radocra alatta 8 kilométer volt falu alatt
 Természetben életemben fizettük a tanítóist
 Honapra 52 krajár 30 krajár 15 krajár még háza
 két évig tanult Brassai volt még a gondja lett
 nem lehetett volna hozza az életem

Részlet Miklós Gáborné Lőrincz Borbála visszaemlékezéséből ❖
 A szerző gyűjtése

A néprajzi kutatások erősödésével látható az is, hogy belső indítástól vagy külső, kutatói biztatásra, főleg az 1960-as évektől kezdve nagy mennyiségű kéziratos füzet, visszaemlékezés íródott, sok közülük a Néprajzi Múzeum éves gyűjtőpályázataira.

Szintén az 1960-as évek végétől intenzív és szerteágazó, tudatos hagyománypoló tevékenységet¹¹ figyelhetünk meg körükben, amelyben nyilvánvalóan szerepet játszottak az ekkor erősödő folkór- és népművészeti mozgalmak. Számos bukovinai székely hagyományörző csoport országos hírnévre tett szert, többen kaptak népi iparművész és Népművészet Mestere címet. A színpadi hagyományörzés szimbolikus eseménye volt az 1978-as Röpülj páva! televíziós vetélkedő, amelyet Csiszér Ambrusné Palkó Margit által vezetett Izményi Székely Népi Együttes nyert meg. A csoport több Tolna megyei, bukovinai székelyek lakta település lakóiból alakult, így nem csak az izményiek, hanem az egész népcsoport számára kiemelt jelentőséggel bírt: „Most ország-világ előtt megmutattuk, kik vagyunk! Nem a jöttment csángók, nem az, hogy elfoglaltuk mások helyét, mert ezt nagyon sokszor megkaptuk” (CSUPOR 1987. 343.).

letet megcélzó néprajzi kutatás ideológiai töltete a 30-as években egyre erősödött, s mindinkább hajlott rá, hogy ezekben a keleti bástyákban egy archaikus, tiszta, rurális népkultúra letéteményesét lássa, míg végül egy aggregatív ideológia szellemében és szolgálatában már magasabbrendű kulturális szízekről beszélt s élesen szembe állította őket a környező idegennyelvű, primitívebbnek titulált kultúrával (»fremdvölkische Umwelt«), valamint kiszorította látóköréből azokat az elemeket, amelyek kulturális kölcsönhatás vagy keveredés eredményei voltak. Mindazonáltal éppen elsősorban ennek a néprajzi ágnak a konzekvens kritikája hozta meg a német néprajz számára a gyökeresen új irányt megjelölő impulzusokat (ném. »Interethnik«). (SCHELL 2004. 578.)

¹¹ Például táncsoprotok, gyermekkórusok, balladacsoprotok, rezesbandák működtek, specialisták közül szövőasszonyokról, fafaragókról, mesemondókról, énekesekről, író egyéniségekről tudunk. 1971 szeptemberében a székszárdi Szüreti napok elnevezésű rendezvényen a kakasdi székelyek harmadik díjat nyertek a népviselet-szépségsversenyen.

Összefoglalva elmondható, hogy a telepítések miatt gyökeresen megváltozott életkörülményeknek, gazdasági, társadalmi viszonyoknak, valamint az egyre növekvő kutatói, zszurnalisztikai és közművelődési érdeklődésnek egyértelmű következménye lett a Bukovina, mint szülőföld, valamint a bukovinai korszakban gyökerező hagyományanyag fele történő visszafordulás. Ezen nagy folyamatok privát lenyomatait ismerhetők fel a vizsgált irattárban is.

Az irattár és kontextusai – a folklorisztika, valamint folklór- és népművészeti mozgalmak tükrében

Az irattár legnagyobb része Miklós Gáborné Lőrincz Borbála (Istensegíts, 1908 – Majos, 1991) nevéhez köthető. Kevesebb dokumentum fűződik édesanyjához, Lőrincz Antalnén Nyisztor Mártához (Istensegíts, 1882 – Majos, 1969), így a Néprajzi Múzeum által is őrzött rövidebb, kéziratos füzet, néhány fénykép és levél. A gyűjtemény részét képezi két magnókazetta, amely a nagymama, Nyisztor Jánosné Várda Balbina néhány énekét (Kodály Zoltán által gyűjtött gramofonfelvételek másolatai) is tartalmazza. Lőrincz Borbála leánya, Szóts Istvánné Miklós Erzsébet az, aki a mai napig őrzi, rendszerezi az eddigi, és gyűjti a családról előkerülő új dokumentumokat, valamint ő készítette el Rudolf László családkutatóval a családfájukat. Az irattárban felfedezhetőek Miklós Erzsébet fiának gyerekkori, fiatalkori bejegyzései (könnyűzenei dalszövegek lejegyzése, versek). Az irattárhoz mindenki más módon, közvetve vagy közvetlenül járult hozzá, másképp használják; ugyanakkor tereptapasztalataim szerint a család ma élő tagjai egyértelműen örökségként kezelik azt.

Lőrincz Borbála életútja, a család története nem tekinthető atipikusnak a generációján és a közösségén belül, ugyanakkor szemléletes példája és privát olvasata annak, ahogyan a bukovinai székelység a 20. század során folyamatosan új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetekkel találja szemben magát, amelyekre újabb és újabb válaszokat kell találniuk. A szövegtörzs magában hordozza a népcsoportot érintő nagy történelmi narratívákat, mint például a szülőföldre való ragaszkodás, 1941-es telepítés vagy az 1945-ös menekülés történeteit (lásd bővebben GATTI 2012b). Írásomban elsősorban nem az irattár tartalmára, sokkal inkább a létrejöttét meghatározó körülményekre, kontextusokra koncentrálok. A vizsgált irattár több releváns kontextusba is illeszkedik.

1. A bukovinai székelység rendkívül gazdag népi írásbeliségét Forrai Ibolya összefoglalójából ismerjük (FORRAI 1987.). A kéziratosokat általánosabb síkon vizsgálva a szerző kiemeli, hogy azok belső indítatásból vagy külső, kutatói biztatás hatására jöttek létre, amely a migrációból adódó kor- és kultúráváltáshoz köthető, a bukovinai hagyományok átadásában, megőrzésében játszott szerepüket hangsúlyozza. Tanulmányában kiemelt könyvtári egyéniségek mellett gondosan őrzött családi dokumentumokat, irategyütteseket, könyvtárakat említ. Ezek sorába tartozik az általam vizsgált irattár is. Lőrincz Borbála irattárában megőrzött fényképek, kivágott újságcikkek, nyugták és egyéb feljegyzések hosszú évtizedek során gyűltek össze, a szövegek legnagyobb részét az asszony idősebb korában írta. Így módon a kéziratos megalkotása a korszak, korszakhatár¹² fogalmához köthető. Egyfelől a megváltozott életkörülmények, a feszültségekkel

¹² Kulcsár-Szabó Zoltán szerint a kortárs szemlélet nem érzékeli a korszakhatárt, az későbbi szelekció eredménye, nagy események utólag válnak csak egy-egy korszakforduló indexévé. A szerző Odo Marquard nyomán kifejti, hogy a korszakolás alapvető antropológiai igény, amely lehetővé teszi az idő érzékelését, tudatosítását. A korszak olyan előfeltételekre utaló konstrukció, amely beépül a kis elbeszélések narrációjába a nagy elbeszélések

teli új élethelyzetek, gyakran a családok széttöredezettsége korlátozta a korábbi szokások megélési lehetőségét, átadását.¹³ A kéziratok az emlékezet kihelyezett alakzataivá váltak (lásd bővebben ASSMANN 1999. 23.), amelyek kontraprezentikus módon jelenítik meg a múlt tapasztalatait, elégitik ki a hagyomány továbbörökítésének természetes emberi igényét, és próbálnak magyarázatot kínálni a fennálló viszonyokra az egyén, a közösség és a tágabb társadalom¹⁴ számára. A családon belül gondosan őrzött örökségként jelennek meg, amelyekben számon tartják az elődökről szóló történeteket.

2. Az 1950-es évektől erősödő kutatói érdeklődés, majd az 60-as, 70-es évektől a bukovinai székelyek egyre gyakoribb médiaszereplése és folklórfesztiválokon történő fellépése, az első vegyes házasságok megjelenése következtében enyhülési folyamat indult el a Völgységben, amely érintette az ott élő etnikumok együttélését és a népcsoporttal kapcsolatos társadalmi gondolkozást. Ennek szimbolikus eseménye volt az 1978-ban megnyert Röpülj páva! televíziós vetélkedő, Lőrincz Borbála maga is részt vett ezen. A gyűjteményben több újságcikk is helyet kapott a műsorról, ezek közül néhányon az ő fényképe is szerepel, amint a színpadon sző.

3. Részben külső hatásra, részben belső indítatásból Lőrincz Borbála családjában többen is tollat ragadtak. Eddigi ismereteim szerint a Néprajzi Múzeum őrzi az édesanyja, Nyisztor Márta összesen 61 oldalt kitevő kéziratos füzetét, amelyben a bukovinai vándorlást, az istensegítsi lakodalmi szokásokat, a gyapjú- és kenderfeldolgozás és a szövés folyamatát írja le.¹⁵ Lőrincz Borbála testvérének, Imrének (Istensegíts, 1904) pedig *A bukovinai Istensegítstől a völgységi Majosig*¹⁶ címmel jelent meg visszaemlékezése, amelynek kéziratát 1980-ban a Néprajzi Múzeum gyűjtőpályázatán kiemelt nagydíjjal jutalmazták. Ez meghatározó volt Lőrincz Borbála szövegeinek (önéletírás, népdalok, betlehemes, lakodalmi szövegek lejegyzése) létrejöttében is.

4. A családja számára nem volt ismeretlen a néprajzkutatók érdeklődése, a mai napig őrzi Kodály Zoltán és Bartók Béla 1912-es bukovinai útjának emlékét. Lőrincz Borbála, édesanyja Lőrincz Antalné Nyisztor Márta és az akkor 54 éves nagyanyja, Várda Balbina (Ny. M. édesanyja) is énekelt a gyűjtők gramofonjába,¹⁷ a későbbiekben is tartották a kapcsolatot Kodály-

mellett, a korszakhatár pedig egyszerre összekötő és szétválasztó jellegű, retorikája rávilágít arra is, hogy az identitásképzés, az önmegértés a másságra van utalva (KULCSÁR-SZABÓ 2000. 90–105.)

¹³ A 20. század során több alkalommal paradigmaváltás következett be a történetmondásban és az erre reflektáló kutatásban. A korszak eseményei, a gyors ütemű társadalmi, politikai és értékrendszerbeli változások mind gyakrabban hívták életre a biográfikus beszédet, új helyzetei jelentek meg, a „történetmondás esztétikai-szórakoztató funkciói mellett előtérbe került a történet és a történetmondás fatikus, identitásképző és -reprezentáló funkciója, a mesemondás hagyományos habitusa mellett a változatos történetmondási stratégiák (pl. kimondás, elhallgatás, eltorzítás) jelentek és honosodtak meg.” (KESZEG 2011. 23.)

¹⁴ Ennek szemléletes példája a Nagyvejkére telepített Ambrus Vilmos levele 1976-ból, amelyben hosszan és részletesen taglalja, hogy miként és kiknek kell megírni a mai „délmagyarországi kicsiny Székelyföld-ről”, vagyis a bukovinai székelységről szóló könyvet annak érdekében, hogy a mellettük élő népcsoportok, a tágabb társadalom is hiteles tudás birtokába juthasson róluk (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivum 24506). G. Mathieu-Castellani az élettörténetek tétjéről, kockázatáról beszél, az életpálya eseményeinek vállalását, indoklását az öngazolás szándékával készült törvényszéki beszédhez hasonlítja (G. MATHIEU-CASTELLANI hivatkozva KESZEG 2008. 303.).

¹⁵ Néprajzi Múzeum EA 28173

¹⁶ LŐRINCZ IMRE: *A bukovinai Istensegítstől a völgységi Majosig*. Budapest, 1987.

¹⁷ A gyűjtések közül több hangfelvételt megjelent Magyar népzene Kodály Zoltán fonográf-felvételeiből (szerk. TARI LUIZA), a Magyarság népzeneje. Példatár. (szerk. VARGYAS LAJOS – NÉMETH ISTVÁN), a Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje 3. (szerk. DOMOKOS MÁRIA – NÉMETH ISTVÁN) és a Pátiria népzenei gramofonlemez-sorozat Bukovina című albumokon.

lyal. A családi legendárium szerint 1952-ben, Kodály Zoltán hetvenedik születésnapjára készülve a tanítvány, Csermák Géza felkereste az akkor szintén hetvenéves Lőrincz Antalné Nyisztor Mártát, hogy meglepetésvendégként vegyen részt a zeneszerző számára szerveződő ünnepségen. Az idős asszony vállalta ezt, kalandos úton jutottak el menyével Budapestre. Az ünnepségen a köszöntést ő kezdte, s miután elénekelt, hogy *A hadiki templom előtt, három ágú diófa nőtt, három ágnak hat levele, azon van a rózsám neve...*, Kodály felment a színpadra, megölelte az idős asszonyt. Ezt követően magával vitte a Háy János előadásra, másnap egész nap meséltek és énekeltek, az asszonyok csak harmadnapra értek haza Majosra.¹⁸ Kodály emlékét őrzi az irattárban több rövid feljegyzés, a történetről beszámoló újságcikk és fénykép is.

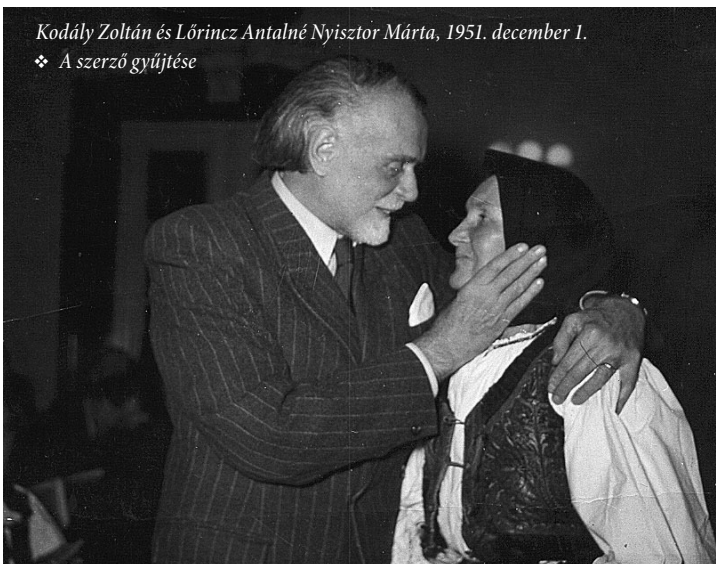
5. Kodály Zoltán biztatására tanítványai, így 1951-től Csermák Géza, majd a későbbiekben több kutató, így 1978-ban Sebestyén Ádám, majd Lőrincz Etel, Forrai Ibolya, az 1980-as években Kóka Rozália több alkalommal kereste fel a családot, és biztatta írásra mind Nyisztor Mártát, mind pedig Lőrincz Borbálát. Andrásfalvy Bertalan egy tanulmányában adatközlőjeként említi Nyisztor Mártát, és szintén kiemeli a (csíki) családi származás, a közös múlt számon tartását, valamint a népcsoport rendkívül erős történeti tudatát (ANDRÁSFALVY 2011. 380.)

6. Az irattárból ugyanakkor az is körvonalazódik, hogy nem csak a család volt a néprajzkutatók, gyűjtők fókuszában a családi emlékezetben, később az irattárban letébe helyezett folklóranyag miatt. Ők maguk ugyanúgy „begyűjtötték” és számon tartották, ápolták a néprajzi gyűjtések során szerzett kapcsolataikat. Ezt bizonyítják a gyűjteményben található levelek, címjegyzékek, feljegyzések is. Az értelmiségi réteggel való kapcsolatra utalnak továbbá az egykori bukovinai tanítókkal folytatott levelezések.

7. Lőrincz Borbála nemcsak alkotója és őrzője volt a gyűjteménynek. Férjével, Miklós Gáborral fényképeik egy részét, néhány használati tárgyat és viseleti darabot a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumnak ajándékoztak. Az örökségalkotási aktus olyan időszakban (1980-as évek) történt, amikor a bukovinai székelység helyzete legitimálva volt, a hagyományörző tevékenységek virágoztak. A hagyományörzés

Kodály Zoltán és Lőrincz Antalné Nyisztor Márta, 1951. december 1.

❖ A szerző gyűjtése

1963 Kodály Lőrincz Antalné
Lőrincz Lőrincz
Kodály részére levelet kültük
Júliho 25.én
1964. Feb. ho 17. én kültük kodály részére
1964. Imvétel 6, Malacrot, Aprilis ho. 9. én, kültük
a fiatal gyűjtő Ag 22. keltük

Miklós Gáborné Lőrincz Borbála feljegyzéseiből ❖ A szerző gyűjtése

¹⁸ A család közlése.

bizonyos értelemben mindig a hagyomány válságát jelzi, ekkor meggyengülnek vagy átalakulnak azok a minták, melyekbe a régi hagyományok beleilleszkedtek. A múzeumi ajándékozás mentalitásbeli fordulatra is utal, amelyben az elmúlt időszak/generációk autokritikája a fontos, a múlt maradványait őrző jelen kerül a középpontba, s amely folyamatot az örökségesítéssel lehet leírni (SONKOLY 2006. 57.). Így ezek a tárgyak a bizonytalanabb családi emlékezetből a biztosabb múzeumi vitrinbe, vagyis a kulturális emlékezet terébe kerültek át.

Összegzés

Vizsgálatomban egy olyan családra fektettem a hangsúlyt, akik mögött erőteljesen jelen van a közösségi horizont. Ezzel a háttérrel a huszadik század állandóan változó politikai, szociális, gazdasági helyzeteivel találják szemben magukat, amelyekre újabb és újabb megoldásokat kell találniuk. A felborult viszonyok, a horizont szétesése¹⁹ a történelmi érzékenység erősödésével jár együtt; az írás pedig éppen a korábbi viszonyokat és életvilágot rögzíti. A gyűjteményben található dokumentumok túléltek szerzőiket, azok a következő generáció számára a közös múlt-ról szóló, bármikor előhívható tudást képeznek, segítik a családi genealógia és az emlékezet megszerkesztését.

A dokumentumok létrejöttében nagy szerepet játszanak a folklór- és népművészeti mozgalmak, valamint a néprajztudomány is. A család, tágabban a bukovinai székelység nemcsak érzékeli a feléjük megnyilvánuló, fokozódó érdeklődést, hanem élénken reflektál is arra, akarla-akaratlanul gyakran a hagyományörző, örökségalkotó szerepkörrel azonosulnak (v. ö. STEIN – VARGA é.n.). Figyelembe véve a megváltozott élethelyzeteket, a történetmondás új finalitásait, körülményeit, a dokumentumok megalkotása, összegyűjtése, rendszerezése, megőrzése kulturális habitusként és szociális viselkedési stratégiaként értelmezhető. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDRÁSFALVY BERTALAN: A bukovinai székelyek kultúrájáról. In Máté Gábor (szerk.): *Együtt élő népek – eltérő értékrendek*. Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai. Budapest, 2011, L'Harmattan. 369–384.
- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Könyvkiadó.
- BALLA PÉTER: Népzenei gyűjtés a bukovinai magyar falvakban. *Ethnographia* 1935. (LXVI évf.) 126–141.
- BAUSINGER, HERMANN: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó.
- BENEDEK ANDRÁS – VARGYAS LAJOS: *Az isteniszékelyek betlehemesjátéka*. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 1. Kolozsvár, 1943, Magy. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Néprajzi Intézete.
- CSUPOR TIBOR: *Mikor Csíkból elindultam. A bukovinai székelyek élettörténete*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- GATTI BEÁTA (2012a): Sántha Alajos és életműve a bukovinai székelység kutatástörténetének kontextusában. In György V. Imola – Keszeg Vilmos – Tekei Erika (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 20. A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások*. Kolozsvár, 2012, Kriza János Néprajzi Társaság. 343–366.

¹⁹ Hermann Bausinger szerint a horizont azt a határt jelenti „mely az egyszerű nép számára azt a horizontot jelentette, amelyen belül (...) lehetséges volt a valódi megismerés és a közösségi élet.” (BAUSINGER 1995. 95.)

- GATTI BEÁTA (2012b): Egy bukovinai székely család – a kéziratok tükrében. In Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család*. Túrkeve – Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. 101 – 112.
- FORRAI IBOLYA: *Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél*. Budapest, 1989, Múzsák Közművelődési Kiadó.
- HACQUET, BELSAZAR: *Hacquet's neustephysikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788. und 1789. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Erster Teil. Nürnberg, 1790, Verlag der Rasplische Buchhandlung.
- KESZEG VILMOS: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár, 2008, Kriza János néprajzi Társaság – Babeş-Bolyai Tudományegyetem.
- KESZEG VILMOS: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* 2011. 3. sz. március. http://korunk.org/letoltlapok/Z_WKorunk2011marcius.pdf. Hozzáférés: 2013. június 5.
- KOLUMBÁN SAMU: A dévai csángók népdalaiból. *Ethnographia* 1906. XVIII. évf. 10. sz. 162–167.
- KULCSÁR – SZABÓ ZOLTÁN: A „korszak” retorikája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. In Bednancs Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó. 90–105.
- LŐRINCZ IMRE: *A bukovinai Istensegíttől a völgyeségi Majosig*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a szómagyarázatokat írta Kóka Rozália. Budapest, 1987, Magvető.
- ORTUTAY GYULA: *Két előadás*. Budapest, 1947, Egyetemi Nyomda.
- SHELL CSILLA: Tradíció és kontinuitás. Gondolatok a bukovinai székelyek kultúrájáról. *Kisebbségkutatás* 2004. 13. évf. 4. sz. 576–583.
- SONKOLY GÁBOR: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. In György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Budapest, 2006, Akadémia Kiadó. 53–59.
- STEIN KATA – VARGA SÁNDOR: A táncházas turizmus hatása Dombostelke társadalmi kapcsolataira és saját hagyományaihoz való viszonyára. *Folkszemle* 2010. október. http://www.folkradio.hu/folkszemle/stein_varga_tanchazasturizmus/index.php. Hozzáférés: 2013. június 5.
- SZABÓ IMRE: A dévai csángó-székelyek karácsonya. *Néprajzi Értesítő*, 1905. VI. 1. sz. 12–24.

ADATTÁRAK

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum 24506. sz. jelzet. Lőrincz Antalné Lakodalmi szertartás (Visszaemlékezés, 1950) Gyűjtő: Forrai Ibolya, 1999.

HANGFELVÉTELEK

- DOMOKOS MÁRIA – NÉMETH ISTVÁN (szerk.): Magyar Népzenei Antológia VII. Moldva és Bukovina népzeneje 3. 2004, Hungaroton.
- NÉMETH ISTVÁN – VARGYAS LAJOS (szerk.): Magyarság népzeneje. Példatár.
- SEBŐ FERENC (szerk.) Pátia népzenei gramofonlemez-sorozat. Bukovina. 2001, Fonó Records.
- TARI LÚJZA (szerk.) Magyar népzene Kodály Zoltán fonográf-felvételeiből. 1983, Hungaroton.

A történelem sodrában

A makro-történelmi folyamatok egyéni életútra gyakorolt hatásának vizuális antropológiai vizsgálata – egy családi fotógyűjtemény értelmezése

— *In the flow of history. Visual anthropologic examination of the effects of macro-history on an individual's life. The interpretation of a family's photo collection* —

Abstract

This paper analyses the effects of macro-historical processes on individual life and it is based on a particular group of sources, the photographs. The examination of the life of a merchant from Hódmezővásárhely (B. L.) involved pictures selected from the family photo-collection that were specifically related to B. L. However, the compact nature of photographs necessitated the completion of their contents with information from explanatory narration. The background information was provided, in this case, not by the memories of B. L., but those of his descendants. Thus, the limits of a family's collective memory connected to a certain person could be determined as well. The visual-anthropological analysis comprised of 43 photographs related to the most important landmarks of individual life, like transitional rites, and some of them showed details of everyday life. The interpretation of the photographs' deep content also revealed the values and social norms that characterised the person and his age. In course of the research, the Second World War was marked as the most significant historical event influencing the individual's life, but in the background of the pictures other turning points of the 20th century could be detected, despite the fact that these events were preserved only verbally and not visually in the family recollection.

A történelmi események és folyamatok jelentős befolyást gyakorolnak az egyéni életpályákra, így a 20. századi makro-történelem is áthatotta a mindennapi élet mikroszintjeit, ennek nyomait az élettörténet-elbeszélések, naplók, levelek és a fényképek is megőrizték az utókor számára (KUNT 2003. 133.). Az élettörténeti dokumentumokban, így a vizuális adathordozókban rejlő információ-tartalom vizsgálata révén feltárhatóak az egyén társadalmi rétegzettségére, kapcsolathálóra, interakciókra és magára a hétköznapi életmódra utaló adatok (MUSELLO 1984. 27.). A fényképek az időpillanat kimerevítésével rögzítik azt a közeget, mely az egyént körülveszi, így képes megjeleníteni eszméket, szimbólumokat és eseményeket is.

A privát fotók elsősorban az egyéni és családi élet különböző mozzanatait dokumentálják, tehát hozzájárulnak az egyéni életpálya, illetve a genealógia (re)konstruálásához. A fotók egyedüli adatforrásként azonban nem adnak teljes képet, mivel a képi információsűrítés olyan momentumokat fedhet el a külső szemlélő elől, melyet csakis a képhez kapcsolódó történetet ismerő személy narrációja révén lehet megvilágítani (KUNT 1995. 27.). Arról azonban nem lehet elfeledkezni, hogy a fényképkészítést általában szigorú normák szabályozták, ezért az egyén / család életének bizonyos – főként negatív vagy intim – szituációiról nem készítettek fotókat

(BOGDÁN 1999. 91.). Továbbá, a vizuális adathordozók bepillantást engednek egy letűnt kor mindennapjaiba, különleges élethelyzeteibe, mégis gyakran szelektálnak (KOKTIN 1984. 24.) és idealizálnak, elég, ha csak a retusált műtermi fényképekre gondolunk.

A fényképek és élettörténetek értelmezéséhez a vizuális antropológiai elméletek mellett az assmanni emlékezet-típusok adnak keretet. Minden egyes tárgy magán viseli egy adott kor és használoinak nyomát, így egy másik korba örökíthet át értékrendeket, szokásokat. Ez különösen igaz a fényképekre, melyek mintegy kihelyezett emlékezeti alakzatokként is értelmezhetőek (ANTIK 2008. 26.). A nemzedéki vagy kommunikatív emlékezet azt a három-négy generációt felölelő, körülbelül nyolcvan évet átfogó emlékhalmazt jelenti, melyből gyakran a családtörténet is összeáll. Ez az emlékezettípus elsősorban az egyén által megélt történelmi tapasztalatokat összegzi, és az interperszonális kapcsolatok során fogalmazódik narrációvá. Az ennél távolabbi múltban eredő történetek már feledésbe merülnek, vagy a kulturális emlékezet intézménye(i) tartja azokat életben (ASSMANN 1999. 56.).

A mögöttes tartalmak az emlékekhez hasonlóan öröklődhetnek a képekkel együtt generációról generációra. A témában végzett eddigi kutatásaim során nyilvánvalóvá vált, hogy a hatvan-nyolcvan év közötti időtávlatban készült fotókról már adatközlőim is viszonylag kevés, részleges információval rendelkeznek, a nyolcvan – száz évvel korábbi képekhez kapcsolódó történeteket pedig már egyáltalán nem ismerik, mindez nehezíti a mélyebb információrétegek feltárását.

Jelen tanulmányban az egyik, anyai dédnagyapám (továbbiakban B.L.) élettörténetének rekonstrukciójára teszek kísérletet, az ő életét dokumentáló fényképek és az ezekhez kapcsolódó történetek elemzésével. A vizsgálat arra is rávilágít, hogy egy ember milyen nyomot hagy a családi emlékezetben, milyen (tárgyi) emlékek maradnak fenn utána. A másodlagos, vagy külső narrációkban – hiszen nem autobiográfiáról van szó, hanem a második és harmadik generáció tagjainak visszaemlékezéséről – a fényképekhez kötődő, de azoktól független elemek is találhatók. A fényképekhez kötődő elbeszélésekben a legtöbb szó magáról a képről esik, azaz a képen látható személyeket, a helyszínt, eseményt azonosítják – amennyiben ezek az információk ismertek voltak adatközlőim, vagyis anyai nagyanyám (továbbiakban B.I.) és édesanyám számára. Ezekon kívül, mivel a képek mindegyike fekete-fehér technikával készült, gyakori volt, hogy a ruhák és egyéb tárgyak színére is kitértek, visszaadva ezzel az emlékek gazdagságát, melyet a technika leredukált. B.I., aki bővebb ismerettel rendelkezik édesapja – tehát a vizsgálat középpontjában álló személy – életéről, a képekben rögzített időpillanatoktól sok esetben eltávolodott, visszatekintett vagy előrehaladt az időben. Ugyanez igaz a tér érzékelésére is. Mindkét adatközlőm igyekezett a képeken megjelenített helyszínek részleteit teljességükben visszaadni, elsősorban a családi otthont jelentő ház kapcsán írták le részletesen a környezetnek, a képeken nem látható részleteit.

A fényképek narratív értelmezése több módon valósult meg. A fotókorpusz egy részét jól ismerték adatközlőim, például saját emléküket is kötődött az adott képhez. A fotók egy bizonyos részéről – a legrégebben készült fotókról – azonban kevés információval rendelkeztek. Ez esetben azokat a megörökölt történeteket adták tovább, melyeket a kép készítői és szereplői éltek át, vagy pedig az általuk felismert személyekhez, helyszínekhez fűződő személyes élményeiket írták le. Bizonyos képek esetén azonban a narráció felszínes és rövid maradt, mivel a generációk közötti információátadás nem, vagy csak részlegesen jött létre. Elsősorban tehát az aktív emlékek előhívásában jut szerephez a fénykép, azon fotók esetében azonban, melyekhez nem fűződnek ilyen konkrét élmények, előtérbe kerülnek az adott fotóhoz kevésbé szorosan kapcsolódó információk. Ezt igazolja, ahogy arra több képnél is volt példa, – főleg B.I. esetében – hogy eltávolodtak az adott képtől, és egy-egy olyan történetet, anekdotát meséltek el, mely valamelyik

fotón megjelenő személy kapcsán idézőódott fel emlékezetükben, ezzel mintegy pótolva a képhez kapcsolódó információk hiányát.

A vizsgált negyvenhárom fénykép közül, tizenegy készült műteremben, további hat képet pedig hivatásos fényképész készített külső helyszínen. A többi képet (26 darab), tehát saját fényképezőgéppel készítették, de ezek többségére is jellemző a pózolás és a beállítás, habár mégsem olyan merevek, mint a műtermi fotók. A műtermi képek a legfontosabbnak ítélt, visszatekintve sorsfordítónak is számító eseményeket örökítették meg. Ezeken elsősorban az átmeneti rítusok jelennek meg, melyek rögzítik és deklarálják az egyén társadalmi státuszváltozásának tényét (KUNT 1995. 33.). Ide sorolhatók tehát az első fényképek B.L.-ről, egy éves korából, mely egyben a családi fényképgyűjtemény legrégebbi darabjai a 20. század elejéről, 1909-ből. Tematikusan is csoportosíthatók a fényképek, hiszen a megörökített alkalmak sokfélék, így megkülönböztethetjük a gyerek-, katona-, esküvői-, családi képeket, munkához kötődő képeket, a kirándulásokon készült képeket, stb. A tematikus csoportosítás jelen vizsgálat során azonban nem célszerű, mivel nagyon elaprózná a kép-együttest és megtörné az elbeszélés ívét. A képek között csupán hat portrét találunk és öt olyan fotót, melyen két szereplő látható – B.L. többnyire a feleségével szerepel ezeken a képeken, de legjobb barátjával is készült fotó; 31 fényképen pedig társaságban látható. Mindez arra utal, hogy társaságkedvelő ember volt, aki kapcsolathálóján keresztül integrálódott a tágabb társadalomba. A kapcsolatok jelentős része családi, hiszen B.L.-nek tíz, feleségének pedig hét testvére volt. A család integrációs szerepe egyértelműen kiolvasható a fényképekből.

A legtöbb fénykép a 2. világháború idején készült, tíz darab, de B.L. legénykorában készült képek (kilenc darab) és az időskori képek (nyolc darab) száma is csak kevéssel marad le ettől.

B.L. 1908-ban született Hódmezővásárhelyen, édesapja késes mester volt, édesanyja tizenegy gyermeket nevelt fel. Szülei korán meghaltak, idősebb nővéri gondoskodtak a kisebb testvérek felneveléséről és taníttatásáról. B.L.-t kereskedő iskolába írták, bátyjai iparosok: nyomdász, kohász, fémmegmunkáló, hentes; lánytestvérei varrónők, óvónők lettek. Több lánytestvére a Dunántúlra, egy bátyja pedig Miskolcra került, de levélben és személyes látogatásokkal tartották a kapcsolatot. Gyerekkorából maradt fenn a legkevesebb fénykép, csupán az a kettő, melyekre fentebb utaltam. Az 1910-20-as évek egyáltalán nem jelennek meg a fényképgyűjteményben, így sem B.L. gyermekkorát, sem pedig az 1. világháborút, Trianont nem jelenítik meg a képek, és a családtörténeti elbeszélésekből is hiányzik ez a korszak. Közvetve ugyanakkor ez is jelentőséggel bírhat, hiszen mindez azt mutatja, hogy feltételezhetően ebben az időszakban nem igazán volt lehetősége a családnak a fényképkészítésre, és a gyermekélet eseményeit sem tartották olyan jelentősnek, amit műteremben kellett volna megörökíttetni. Ebben az időszakban elsősorban csak az átmeneti rítusokhoz kapcsolódó eseményeket dokumentálták a fényképek.

Körülbelül az 1920-as évek második felében folytatódik a képsor időbeli elbeszélése. Egy kiránduláson készült képen látjuk B.L.-t. A csoportképen B.L.-nél van mandolinja, mely adatközlőim elmesélése szerint egy gyöngyház berakásos hangszer volt, melyen idős korában is szívesen játszott. Romantikus természetét mutatja, hogy nemcsak kedvtelésből játszott, de feleségének többször is adott szerenádót. Kedvenc dala a megzenésített Petőfi vers volt, a „Fa leszek, ha fának vagy virága...”. Az 1929-es évben, a gazdasági világválság kitörésének évében készült a legtöbb műtermi fotó B.L.-ről. Ebben az évben töltötte be huszonegyedik életévét. Az ekkor készült csoportkép pontos adatait nem ismerték már adatközlőim, csak feltételezni tudták, hogy az 1929. június 27-én készült fotó, melyen 21 fiatal férfi látható, valószínűleg a végzett kereskedőtanoncokat ábrázolja. Ezen a képen többen is feltűnnek B.L. baráti társaságából, ők más képeken is szerepelnek. A képen jól látható a korszak divatja is. A kereskedelmi pálya, a kisipari

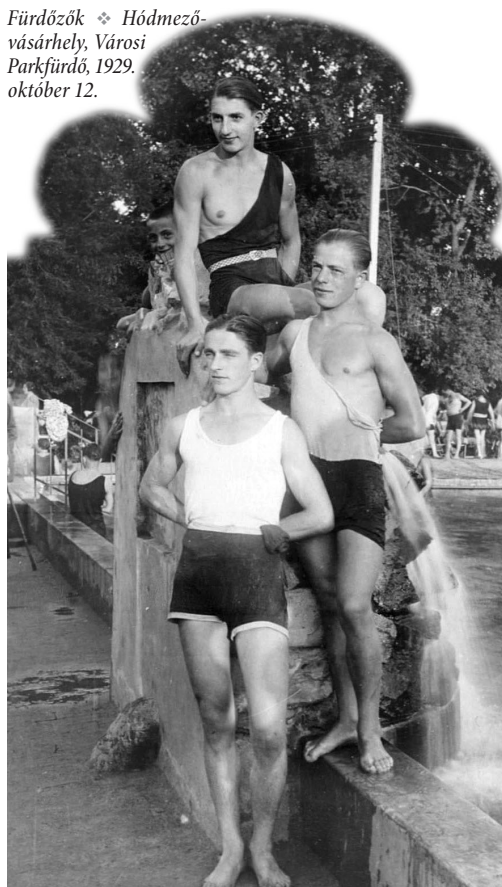
szakmák mellett, ebben az időszakban a társadalmi mobilitáshoz, azaz a felemelkedéshez vezető út volt (L. NAGY 1997. 8.). Öltözetükben homogén csoportról beszélhetünk, a zakó – zsebében zsebkendővel, világos ing, nyakkendő és szövetnadrág, esetleg öltöny volt az általános viselet ennél a rétegnél. Sokuknál kiegészítőként látható a zakó felső gomblyukába fűzött lánc, esetleg zsinór, mely a zseborát tartotta. Ez azt is mutatja, hogy az időbeli pontosság már bekerült az adott társadalmi réteg értékrendjébe.

B.L. huszonegyedik születésnapján készült képek folytatják a sort. Természetesen ezek nem a mai elvárásaink szerint örökítik meg a születésnapot, hiszen sem torta, sem ajándék nem látható a fotón. A hagyományos portrén, a kor divatjának megfelelően öltözve láthatjuk a 21 éves fiatalembert. A születésnap ténye a kép hátulján található feliratból olvasható ki: „A Huszonegyedik születésnapomról Emléklül szeretettel Iluskának Laci 929 aug 22.” Ugyanekkor készült egy másik kép is, melyen legjobb barátjával látható. A fiatalember neve nem maradt fenn a családi emlékezetben. A fényképezkedés jeles alkalomnak számított, mely kiegészítette az ünnepi rítust (KOKTIN 1984. 23.). A műterembe több ruhát vihettek magukkal, mivel a két képen más zakó és nyakkendő látható B.L.-en.

1929-ből találunk a kép-gyűjteményben egy strandon készült fényképet is. A három barát, a hódmezővásárhelyi strand medencéjénél pózol. Ezt a fényképet hivatásos fényképész készítette, ebben az időszakban működött fotós a fürdőben is. A 20. század elején megjelenő modern gondolkodás része volt a sport, a szép test, és a fürdőzés kultusza. A kép szereplői, a '20-as, '30-as évek fürdőruháiban, szinte archaikus pózban álltak a kamera előtt. Kis részlet látszik csak a környezetből, de így is előtűnik a háttérből egy villanyoszlop, mely arról tanúskodik, hogy ekkor már az elektromosság használata vidéken is a mindennapi élet részét képezte. Fennmaradt egy, a keretezés nyomain is magán viselő fotó, mely egy férfitársaságot ábrázol. Ennek egyik tagja B. L., és minden valószínűség szerint miatta készült a kép, mivel a középen lévő kisasztalon egy kis terítőn a „B.L. 1930” felirat látható. Az évszám jelentősége, a kép készítésének alkalma és a B.L. körül álló személyek neve azonban mára teljesen feledésbe merült. Ehhez a képhez felirat sem tartozik. Az 1930-as évek elején nemcsak a fürdőkultúra, de a kirándulás is egyre kedveltebb szórakozási formájává vált a városi fiatalságnak. A kép jelzi, hogy változóban voltak ekkor a fényképezkedés szokásai, hiszen ez a kép már minden valószínűség szerint amatőr felvétel, melyre a feszten viselkedés és főként a mosolygás jellemző. A kép készítésének helyszíne nem ismert és a szereplők többsége sem, azonban ez az első fénykép a gyűjteményben, melyen leendő feleségével (továbbiakban T.I.) együtt látható B.L.

B.L. ebben az időszakban vonult be Kiskunfélegyházára, ahol sorkatonai szolgálatát töltötte. Két kép maradt fenn a katona évekről. Ezek nem a megszokott, műtermi fotók, melyek elsődleges célja a reprezentáció volt. Az egyik fotó, egy a laktanyában készült csoportkép, a másik pedig

Fürdőzők ❖ Hódmező-
vásárhely, Városi
Parkfürdő, 1929.
október 12.

Esküvői kép ❖ Hódmezővásárhely,
1933. június 5.

katonatörténet, mely ehhez az időszakhoz kapcsolódott volna, így a fényképek is csak felszínes információkkal szolgálnak.

B.L. 1933. június 5-én, pünkösdkor házasodott össze T.I.-vel, akinek előtte évekig udvarolt. Feleségét egy bálon ismerte meg, de a családi emlékezet csak annyit őrzött meg erről a fontos eseményről, hogy T.I. azon az estén egy világoszöld báli ruhát viselt. Két műtermi esküvői fénykép maradt fenn a családi gyűjteményben. Az egyikben az ifjú házaspár szerepel. A beállítás már nem a korábbi hagyományokhoz igazodó, teljes alakos kép, melyen a feleség ül, férje mögötte áll és az asszony vállára teszi kezét, esetleg mindketten állnak. Ez egy mellkép, melyen a menyasszony és a vőlegény egymáshoz hajtja a fejét, a nő háta teljesen férjéhez simul. Ez a bensőséges testtartás már a modern kor elvárásait tükrözi, sokat lazultak azok a konvenciók melyek szabályozták, hogyan kell megjelennie egy szerelmes párnak a nyilvánosság előtt, ugyanakkor az arcok még mindig komolyak, merevek. Főként a menyasszony arcán nem tükröződnek érzelmek, B.L.-én egy halvány mosoly már felfedezhető. A másik fotón az ifjú pár a koszorúslányokkal, legényekkel és a tanúkkal látható. Mindannyian a korszak polgári divatjához igazodó ünneplő ruhát

egy spontán kép. Ez utóbbi a katonai felszerelésről is gazdag információval szolgál. Ebből az időből fennmaradt egy levél is, melyet kedvesének írt. „A fényképét minden nap meg nézegetem és ha egy pillanat időm van, újra és újra csak azt nezegetem...” A levél e részlete arra is rámutat, hogy a fényképek fontos részei voltak a kapcsolat-tartásnak és az udvarlásnak is, hiszen a szerelmesek fényképet is ajándékoztak egymásnak. A családi emlékezetben nem maradt fenn

viselnek, melyek színe feltehetően egyforma, a fazon azonban eltérő, mindhárom koszorúslány kalapot is viselt. Frizurájuk is egyforma. Érdekes, hogy a vőlegénynél zsebóra, újdonsült feleségénél pedig karóra volt. Ezek, az emberi élet egyik legfontosabb fordulóján készült képek semmilyen feliratozást

A Schertz-féle nagykereskedés
dolgozói közt ❖ Hódmezővásárhely,
1933. március 11.

nem kaptak, keretezés nyoma sem látható rajtuk. A képek mellett egy dísztávirat maradt fenn, mellyel B.L. egyik barátja köszönti az ifjú házasokat. A távirat borítéka is információval szolgál, hiszen a címzésből derül ki, hogy B.L. mielőtt felesége családjához költözött, a Zrínyi utcában, Hódmezővásárhely belvárosában élt, feltehetően az egykori szülői házban. A lakodalmat is itt tarthatták.

Szintén 1933-ban készült fénykép örökíti meg B.L. első munkahelyét, ahol ekkor már évek óta dolgozott. A Schertz-féle vegyeskereskedésben volt kereskedő segéd. A kép arról is tájékoztatja a figyelmes szemlélőt, hogy egy kisvárosi üzletben milyen volt az árukészlet, mennyire volt széles a kínálat. A nagykereskedés nyolc alkalmazottnak adott munkát, akik az értékesítés mellett bizonyos termékek előállításával is foglalkoztak, „sok mindent megtanult, többek között a savanyúság és a ruszli készítést...”¹ A telirakott polcokon fűszerek, olajok, italok, stb. sorakoztak, a pult előtti ládákban a különféle zöldségek közt gyömbért is találunk, mely tulajdonképpen még ma is különlegességnek számít. Az eladók öltözete elegáns volt, a vasalt, tiszta fehér köpeny alatt zakót és nyakkendőt viseltek. A kép hátulját a kollégák aláírták, ez azt jelzi, hogy jó kapcsolatban volt B.L. kollégaival. „Schertz, az üzlettulajdonos, a saját segédjét bízta, pedig saját magának riválist kellett volna látnia benne, ennek ellenére ösztönözte, mert az biztos, hogy egy jó szervezőképességű ember volt, meg biztos udvarias volt, annak idején ezt másképp mérték nem úgy, mint ma.”² Mint az interjúrészletből is kiderül, főnöke is ambiciózus fiatalembert látott benne, ezért az önállósodásra bízta.

Ebből az időszakból több kiránduláson készült kép maradt fenn, melyek szinte mindegyike fürdőzés kapcsán készült. Az egyik felvételen, B.L. fiatal felesége ruhában van, míg a többiek fürdőruhát viselnek. Adatközlőim feltételezése szerint – mivel a képet semmiféle felirattal nem látták el – ennek, az lehetett az oka, hogy ekkor már első gyermeküket várta T.I. Ifjabb B.L. 1934. június 15-én született meg. Az új családtag érkezéséről nem fénykép, hanem egy levél tudósít bennünket, melyet az újdonsült édesanya barátnője írt B.L.-nek. Arról adatközlőim sem rendelkeznek információval, hogy hol tartózkodhatott B.L. fia születésekor, de feltehetően ismét katonai szolgálatot kellett teljesítenie. A levél közvetlen hangvételű, az újszülött legfontosabb adatairól tudósít és arról, sikerként könyvelték el, hogy elsőként fiú született, amiért az anyának jutalmat ígért férje, egy nagy tányér fagylalt formájában.

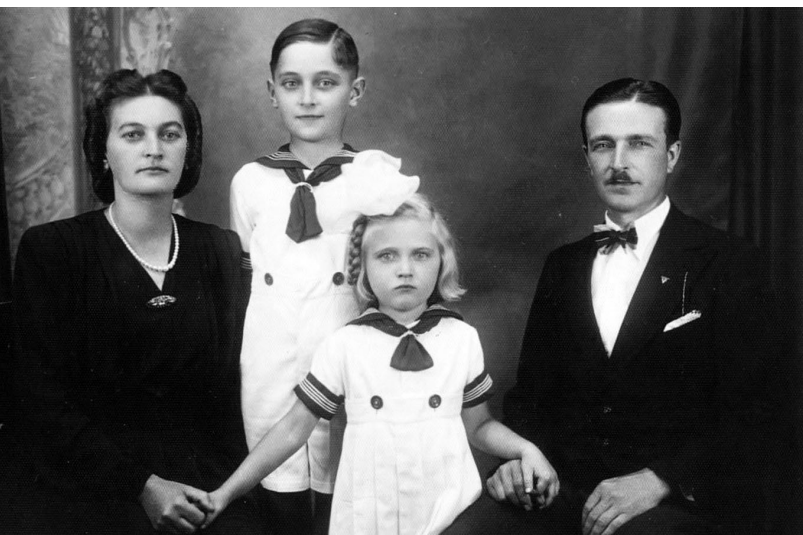
Nem sokkal később már újra a család körében látjuk B.L.-t egy fotón. Egy családi összejevetelről készült a kisméretű, amatőr fénykép. A családi emlékezet szerint leggyakrabban névnapok alkalmával jött össze a család, ekkoriban a születésnapok megünneplése még kevésbé volt bevett szokás. A kép időben való elhelyezését segíti, hogy a fiatal B-né kezében egy pólyás baba, minden valószínűség szerint kisfiuk látható.

Családi körben ❖ Hódmezővásárhely 1934.

¹ B. I. közlése (2013. január 10.).

² B. I. közlése (2013. január 10.).

Bevonulás előtt ❖ Hódmezővásárhely, 1944. Készítette Bodrogi Imre fényképész

műterem volt. A nagykereskedésben két alkalmazott dolgozott, T.I. az adminisztrációs feladatokat látta el, egy „kifutófiú” pedig triciklin szállította a kiskereskedők részére összeállított komissiót. Az üzlet árukészlete a helyi igényekhez és a korszak kínálatához igazodott. A gyárak portékáit reklámozó „utazók” mutatták be az új termékeket és vették fel a nagykereskedések rendeléseit. A János téri üzletben a magyar és külföldi – svájci – csokoládék, pralinék, drazsék, selyemcukrok és a szezonális termékek (csokoládé Mikulás-figura, habkarika, cukortojás) mellett narancsot, citromot, fügét és datolyát, valamint majomkenyérfa termését is lehetett kapni. Ez utóbbi igazi kuriózumnak számított. Az üzlet négy évig sikeresen működött, fénykép mégsem maradt fenn róla.

A képsort a második világháború idején, a bevonulást megelőzően készítettett fotó folytatja. Ez egy hagyományos családi fénykép, melyen a jól öltözött szülők között áll a két, matróruhába bújtatott gyermek. Ez a kép jól tükrözi, hogy a fényképezkedést meghatározó normák mennyire befolyásolták a fényképezőgép előtti viselkedést. Míg a szülők és az idősebb gyermek igyekszik a boldog család ideáljának megfelelő pózt felvenni, addig a legkisebb, hatéves családtagon – B. I. – tükröződik a pillanat valósága. Riadt arckifejezéséből egyértelműen kiolvasható, hogy ez egy mentálisan nagyon nehéz időszak volt a család életében. Ha jobban szemügyre vesszük a kép többi szereplőjét, megbújva egy-egy szájszegletben, szem alatti karikában felfedezhetők a szomorúság, és az aggodalom jegyei is. A következő, néhány hónappal később készített fotón már csak hárman – a felesége és két gyermeke – láthatók. A képet a dorozsmai laktanyába vagy a frontra küldhették el B. L.-nek. A csonka családi képek készíttetése és elküldése akkor volt általános szokás, amikor a család egyes tagjai a háború, esetleg távoli munkavállalás miatt hosszabb időre elszakadtak családjuktól (KUNT 1995. 76.). Itt a képek a legfontosabb célja a kapcsolatteremtés volt. A fotón nyoma sincs a gyermekeken a szomorúságnak, hiszen arról kellett meggyőzniük édesapjukat, hogy minden a legnagyobb rendben van otthon, e képek tükrözik a korszak viselkedési normáit is.

A második világháború jelentősen befolyásolta B. L. és családja életét, sorsát. A bevonulás idején készült egy amatőr fénykép, melyen feleségével és egy baráti házaspárral látható. A képen

A genealógia szerint 1938-ban, lánya születésének évében sikerült B.L.-nek önálló üzletet nyitnia Hódmezővásárhelyen. Ehhez ugyan nem rendelkezett tőkével, de egy magánbanktól felvett rövid lejáratú kölcsön révén megvalósíthatta álmát. A János téri üzletsoron, az Újvilág utca sarkán nyitott cukorka és déligyümölcs nagykereskedést, mely hamarosan jól működő üzletté vált, így a hiteltartozást kiegyenlíthette. Szomszéd-ságában fodrászat, trafik, cukrászda és egy fényképész

mind a négy fiatal katonai egyenruhát visel. A fiatalasszonyok büszkén, mosolyogva szalutálnak a fénykép kedvéért, hiszen ez a felvétel pusztá szórakozásból készült. A háborúban ugyanakkor nemcsak a férfiak vállaltak szerepet, hanem a nők is, hiszen az asszonyok hadi feladatokat is felvállaltak. T. I. édesanyja például a Vöröskeresztnél szolgált önkéntes ápolónőként Hódmezővásárhelyen.

A további hat katonakép is még a kiépítés alatt készült, melyeken B. L. barátai és katonatársai közt látható, fegyver csak egy fényképen látható. Egy képen kerékpár, egy másikon pedig motorkerékpár látható, melyek akkoriban modern közlekedési eszköznek számítottak. A második világháborúban híradósként szolgált B. L., azaz Morse-jelekkel továbbította az egységek között az információkat. Katonaélményeiről nem maradt fenn történet, ennek oka lehetett az is, hogy már a sorkatonaságot is nehezen viselte, mint arról levele is tanúskodik. „...képzelteti hogy menyire menék már haza innen a börtönből mert ez nem más az én számomra...”

A fronton szovjet hadifogságba esett, Voronyezsbe (Воронеж, Dél-nyugat Oroszország) került fogolytáborba. Négyévnyi fogságáról is csak keveset tudnak adatközlőim. Szakmája miatt hátrányos helyzetbe került a szovjet táborban. „... őt különösen kipécézték, mert ő volt a burzsoá, a kereskedő.”³ Két történet foszlány maradt fenn: „abban a táborban azért maradtak élve annyian, tehát akik hazajöttek, mert csalánból ettek csalánlevest, főzeléket, tehát a csalánon éltek. De ha hagymahéjat, mit tudom én milyen körülmények között találtak, azt is megették.”⁴ 1949-ben tért haza, a fogságból úgy szabadulhatott meg, hogy a rossz körülmények között felfázott, így veseprobléma alakult ki nála. Egy orosz doktornő javaslatára küldték haza, mondván, hogy valószínűleg betegsége miatt nem éli túl az utat. Hajnalban érkezett a fogságból szabadult katonákat szállító vonat. A hazaérkezést követően készült egy fotó B. L.-ről és három társáról. A képen látható mennyire meggyötörte a háború és a fogság az egykori fess katonákat. „Anyósa különösen odafigyelt, hogy mit kap enni.”⁵ A fogságban ugyanis a szervezet hozzászokott az éhezéshez, és sokan meghaltak, akiket a hazatérés örömeiben bőségesen jóllakattak, úgymond „halálra etettek”.

A fogsággal még nem értek véget B. L. életének megpróbáltatásai, 1945-ben államosították, a sok befektetéssel létrehozott üzletet, kereskedőként ő és családja osztályidegennek számított a Rákosi-rendszerben. Nehezen kapott munkát, alkalmi munkákból igyekezett eltartani családját, télen favágást vállalt, nyáron, az aratáskor pedig bandagazdának állt. Egy-két évvel később kapott állandó, de nehéz fizikai igénybevétellel járó, raktárosi munkát egy vegyianyag nagykereskedésben. Az ötvenes évek közepe táján a hódmezővásárhelyi honvédségi laktanya kantinosa lett, így újra szakképesítésének megfelelő állásban dolgozhatott. Az itt készült fotó, hasonlóan

A fogságból visszatérő katonák ❖ Hódmezővásárhely, 1949

³ B. I. közlése (2013. január 10.).

⁴ B. I. közlése (2013. január 10.).

⁵ B. I. közlése (2013. január 10.).

Kantinosként ❖ Hódmezővásárhely, Népkerti laktanya, 1954/55 körül

az 1933-as munkahelyi képhez, jól tükrözi a korszak körülményeit. Ugyan itt is fehér inget és zakót viselt a köpeny alatt, de az már nem vasalt és hófehér, B.L. arca pedig már nem bizakodó, mégis büszke. A háttérben látó kávéház elrendezése jól tükrözi, hogy ebben a helyzetben is precíz szakember maradt. Mivel munkájában már nem tudta megvalósítani egykori elképzeléseit, hobbijának, az apósától átvett szőlőskertnek szentelte szabadidejét. A ház udvarán két sor otelló szőlő-

lugast és több különleges szőlőtökét gondozott, melyek hatalmas fürtjei és dús levelei szinte állandó hátterei voltak az ezen időszakban készült családi képeknek. A szőlőjére büszke gazdát megjelenítő fénykép is erre példa. B. L. családja, csak az 1950-es évek végén tett szert saját fényképezőgépre, melyet elsősorban lánya, B.I. használt. A család saját fényképezőgépével készült fotók mindegyike spontán jellegű. A fényképkészítésnek továbbra is fontos alkalmi maradtak a vendégségek, kirándulások és a fürdőzések.

Az 1950-es évek legnagyobb horderejű eseménye, az 1956-os forradalom semmilyen formában nem jelenik meg a fényképeken. B. L. konkrét szerepvállalásáról sem beszélhetünk, azonban valamilyen szinten mégis részese lehetett az eseményeknek – melyek Hódmezővásárhelyen jóval kisebb amplitúdót mutattak, mint a fővárosban vagy Szegeden – mivel honvédségi kantinosként igazolása volt, mellyel a kijárási tilalom idején is szabadon közlekedhetett.

Az utolsó, átmeneti ritust ábrázoló kép B. L. halála után készült, a sírról, melyben 1967-ben végső nyugalomra helyezték.

A fényképek feliratozása csak egy rövid időszakban volt bevett szokása B. L.-nek. Ezek a feliratok elsősorban dedikációként jelennek meg, melyek címzettje minden esetben a kedvese, T. I. A feliratok mégis hordoznak konkrét információkat is, így a készítés alkalmát és idejét minden esetben rögzítik (SZALMA 2006. 13.). A feliratok szövege többnyire formulából áll, melyek kifejezik a kép ajándékozásának elsődleges célját, mégpedig az emlékeztetést. Példaként említhető: „A nyári fürdőszézon emlékére Iluskának szeretettel Laci 929 okt 12.”. Mindössze egy fénykép található a gyűjteményben, melyet levelezőlapként használtak. Ez az a fotó, melyet a háború ideje alatt küldött a család B.L. számára. Ennek felirata: „Sok szeretettel csokolunk Ilonka Lacika anyu. Hmv. 1944 szept. 9.” Az, hogy a képfeliratozásban kialakultak és elterjedtek bizonyos formulák azt bizonyítják, hogy a fénykép szerves része

A szőlősgazda ❖ Hódmezővásárhely, 1965

volt a kapcsolattartásnak, azaz a társadalmi érintkezésnek. Továbbá arra is rávilágítanak, hogy a fotók keletkezésüktől kezdve nem egyszerűen képmásként jelentek meg, hanem mintegy emlékképként is.

A vizsgált élettörténet, ha a szűzségig lebontjuk, társadalmi mobilitási történetté válik, melyben a felfelé való státusemelkedést a család és az egyén erőfeszítéseinek és a kedvező gazdasági-, politikai helyzetnek javára írhatjuk, míg a lefelé irányuló mobilitásban egyértelműen az egyéni kívül álló történelmi és politikai okok álltak. Az egyén státusa akkor válhatott stabillá, akkor volt lehetőség felfelé irányuló mobilitásra, ha a társadalmi helyzet is stabilizálódott. A megváltozott körülmények azonban új megoldási stratégiákat, alkalmazkodást és a korábbinál több erőfeszítést igényeltek az egyéntől. Az ismét bekövetkező felfelé irányuló mobilitásra pedig már csak a második generációnak volt lehetősége.

Összegzőként elmondható, hogy bár a családi képek önmagukban nem elegendők egy életút vagy egy családtörténet rekonstruálásához (SZALMA 2006. 11.), mégis megadják azokat a csomópontokat, melyek jelentős szerepet játszottak az egyén életében, főként az előrejutás terén, hiszen alapvető társadalmi elvárás – volt főleg a korábbi időszakokban – hogy a pozitív eseményeket örökötsék meg. A hozzájuk kapcsolódó, örökölt narrációk és a saját emlékek segítségével közelebb jutunk az életpálya megrajzolásához, azonban így sem érhetjük el ugyanazt a teljességet, amit egy ember a saját életéről elmesél. Mégis talán letisztultabb, és egyben leegyszerűsödött az a kép, ami fennmarad egy-egy személyről a családi legendáriumban. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANTIK SÁNDOR: *Vizuális emlékezet és képi metaforák*. Kolozsvár, 2008, Bolyai Társaság.
- ASSMANN, JAN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, Atlantisz Könyvkiadó.
- BOGDÁN MELINDA: „Itt küldöm neked egész családjunkat...” Egy budapesti polgárcsalád fényképei a századelőn. In Bán András (szerk.): *Körülrírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Budapest, 1999, Magyar Művelődési Intézet. 89–94.
- KOTKIN, AMY J.: Családi fényképezés, családi albumok. In Bán András – Forgács Péter (szerk.): *Vizuális antropológiai kutatás munkafüzetek II*. Budapest, 1984, Művelődéskutató Intézet. 71–80.
- KUNT ERNŐ: *Fotoantropologia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Budapest – Miskolc, 1995, Árkádus Kiadó.
- KUNT ERNŐ: *Az antropológia keresése*. Documentatio Ethnographica 20. Budapest, 2003, L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- L. NAGY ZSUZSA: *A haszonból élő kispolgár: kisiparosok és kiskereskedők a két világháború közötti Magyarországon*. Debrecen, 1997, Multiplex Media-Debrecen.
- MUSELLO, CHRISTOPFER: A családi fényképek és a vizuális kommunikáció vizsgálata. In Bán András – Forgács Péter (szerk.): *Vizuális antropológiai kutatás munkafüzetek II*. Budapest, 1984, Művelődéskutató Intézet. 27–69.
- SZALMA ANNA-MÁRIA: *A fénykép mint narratívum. Kísérlet egy egyéni fényképállomány értelmezésére*. http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/szo_szalma.pdf. Hozzáférés: 2013. január 29.

LEGEZA BORBÁLA

Egy sikeres élettörténet a szocializmus időszakában

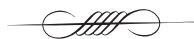
*A társadalmi mobilitás, kapcsolatháló és a szerencse jelentősége
egy életút alakulásában*

— *A successful life story in the Socialist era: The significance of social
mobility, relationship-networks and luck in the development of a life story* —

Abstract

The present study analyses a 20th-century life story. The research subject, Albert V. rose through the ranks beginning from a peasant background, mostly due to his own skills, but sometimes luck was also necessary for the positive outcome. His life was parallel to the events of the socialist era; and the historical processes marked his life. In 1948 for example, he was expelled from the university, then their property was confiscated, and after the revolution in 1956 he was forced to return from his employment in the Ministry of Defence to his hometown, Polgár. But in 1968 he finally obtained great success as the president of the local ÁFÉSZ during the New Economic Mechanism. He lived his life by values of professionalism and honest work; the drawbacks of the period were less significant in the process of remembrance. In his life story, the social mobility had an outstanding role: he was promoted to high positions, albeit having a half-peasant background, he presided the ÁFÉSZ for 15 years. Meanwhile, he was a member of the cooperatives' National Supervisor Committee and for 5 years before his retirement, he became the vice-president of the Cooperative Committee in Hajdú-Bihar County. His life reflected his wide relationship-network: for instance, after the confiscation of their property, he could find an employment with the help of his acquaintances, and later his the people he knew from Polgár, as well as the connections he made in influential circles, all contributed to the positive outcome of certain situations. In addition, luck often had beneficial effects on his life.

It can be concluded that despite the fact that the period had a lot of pitfalls, and generally it was not easy to get on within the framework of the socialist system, his life story, thanks to the factors mentioned above, can be regarded as a success story.

Írásomban egy 20. századi élettörténetet mutatok be és elemzek. Beszélgetőtársam V. Albert, 1929-ben született Polgáron. A paraszti, falusi sorból magas pozíciókba is eljutott, többnyire a saját képességeinek köszönhetően, de ahogy látni fogjuk, a szerencse is közbelépett néhányszor élete során. Családi szálak fűznek hozzá, hiszen anyai nagymamám húgának a férje. 2012 áprilisában készítettem vele az életútinterjút Debrecenben, a lakásában, összesen hozzávetőleg hétórányi hangfelvétel született, több részletben.

Dolgozatom elején Kovács Éva által ismertetett módszert (Kovács é. n.) alkalmazva, először közlöm kronologikus sorrendben az életút eseményeit, felsorolva a biográfiai adatokat.

- 1929-ben született Polgáron, falusi paraszti családban.
- 1939 – elvégzi az elemít, elkezd a polgárit. Gyerekkorában ő is részt vesz a mezőgazdasági munkálatokban, ért mindenhez.
- 1943 – elvégzi a polgárit, azalatt inas a Hangya Szövetkezet üzetében négy évig.
- 1944 – Szatmárnémetiből egy év után hazakerül, Debrecenben érettségizik '47-ben kereskedelmi szakközépiskolában.
- 1948-ban a fordulat évében elküldik az egyetemről, mint osztályidegent.
- 1949-ben államosítják az apja darálóját és fűrészgépét.
- Ismeretsége révén Miskolcon kezd dolgozni beruházási előadóként.
- 1950-ben behívják Miskolcra katonának, beruházási előadóként, ezért nem munkaszolgálatra kerül, hanem a honvédséghez.
- 1950 őszén áthelyezik a Hadügyminisztériumba, leteszi a tiszti esküt is, alhadnagy lesz, 1957-ig dolgozik ott.
- 1953-ban elveszi B. Irmát.
- Az '56-os forradalmat otthon töltötte Polgáron, szabadságon.
- 1957-ben feleségével hazamennek Polgárra, a földműves-szövetkezet¹ járási központjában lesz ellenőr.
- 1961-ben koncepciót perbe fogják, melyben talpraesettsége, becsületessége miatt végül felmentik.
- 1961-től a Földműves-szövetkezet átalakul Általános Fogyasztási- és Értékesítő Szövetkezetté (ÁFÉSZ).
- 1966-ban 100%-os szavazati aránnyal elnöknek választják a szövetkezet élére.
- 1967-től az új gazdasági mechanizmus beindulásától a kis szövetkezetek között országosan a legjobb fejlődést produkálták.
- 1968-tól a budapesti Országos Felügyelő Bizottság tagja is lesz, mely a szövetkezetek működését ellenőrzi országszerte.
- Felfejezti a szövetkezetet, több üzemágot is beindít: betongyártás, húszüzem, méhészet, vendéglőt nyitnak, kamilla felvásárlás, gomolya készítés.
- 1981-ben kötelezik, hogy vállalja el a megyei elnökhelyettesi posztot Debrecenben, nincs más választása, elkerül Polgárról.
- 1986-ban kérvényezi a nyugdíjaztatását, mert főnöke, a megyei elnök iszákos volt, és nem tudott vele együtt dolgozni.

Nyugdíjazása óta is szellemileg teljesen ép, segít, akinek tud könyvelési dolgokban, például a katolikus egyháznak is már több millió forintot szerzett vissza, az APEH-nál is bejáratos.

Jelenleg Debrecenben élnek feleségével, a fia szomszédságában, nyolcvanhárom éves.

Kovács Éva által megnevezett szekvenciatípusok közül több is felismerhető az elbeszélő narratívájában. *Tudósításként* mondta el például a rá vonatkozó '56 körüli időszakot és a Hadügyminisztériumból való eljövételt. Nem részletezte különösebben az eseményeket, nem kommentálta, csak tárgyilagosan elmondta. Több alkalommal is előfordult, hogy *drámai elbeszélésként*, több szálon vezetett fel egy történetet, annak érdekében, hogy összetettségét érteni,

¹ Szövetkezeti jellegű társaság, mely a korábbi Hangya-szövetkezet viszonylagos folytatója 1945 után: vidéken telephelyekkel rendelkező, a földműves termékek értékesítésével foglalkozó társulás (a későbbi ÁFÉSZ).

érzekelni lehessen. Előfordult, hogy ilyen alkalommal *külsőleg átélt történetet* is beleszótt a szélesebb perspektíva érdekében, például mikor egy ismerőséről mesélt el valamit, amivel jobban tudta érzékeltetni az adott témát, amiről éppen beszélt. Több konkrét *történet* is előkerült, számtalan ilyennel színesítette életének elbeszélését, sokszor történetről-történetre haladt tovább. Ezek mellett pedig *kiszólásokkal* is tarkította elbeszélői stílusát, amikor engem is néven szólítva kívánt valamit nyomatékosítani (például: „*Letérdepeltem, Bori, és megcsókoltam, hogy megvan a papír! Becsuktak volna.*”).

Pierre Bourdieu az „életrajzi illúzió” kapcsán úgy véli, hogy elengedhetetlen a társadalmi kontextus, a „társadalmi felszín”, melyben az egyén elhelyezkedik (BOURDIEU 1986., idézi LEVI 2000. 82.). Vegyük tehát szemügyre azt a kontextust, amelyben V. Albert életpályája alakult.

Polgáron nőtt fel, paraszti faluban, paraszti családban, egyedüli gyermekként. Belenevelődött a paraszti közegbe, nagypapja után félkezes² volt aratáskor, 15 évesen pedig „etető”³ a cséplőgép mellett.

Az apja már felküzdötte magát a paraszti sorból, fuvarozással foglalkozott, később a Hangya-szövetkezet⁴ egyik fiókboltjának vezetésével bízták meg. A 2. világháború után vettek egy terménydarálót és egy fűrészgépet, és otthoni kisvállalkozásként, egy alkalmazottal délelőtt daráltak, délután fűrészelték a helyieknek.

V. Albertet szülei taníttatták, az elemi után polgárba is beírtatták, ezt 1943-ban végezte el, de közben a Hangya-üzletben inaskodott délutánonként. Így mire a polgárit befejezte, megszerezte a kereskedelmi inas végzettséget is. Középiskolába is továbbküldték, először Szatmárnémetiben kezdte, de 1944-ben a közeledő front miatt eljött, végül Debrecenben érettségizett 1947-ben. Ezután beiratkozott a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemre Budapesten, azonban az egyetemen az első évet sem fejezhette be a fordulat éve miatt.⁵ Ekkor az osztályidegeneket kiszórták az egyetemekről, ő is ebbe a kategóriába esett az otthoni daráló és fűrészgép miatt (amit utána 1949-ben államosítottak).

Ekkor kerültek – egy korábbi ismerős révén – apjával mindketten Miskolcra, az állami gazdaságok megyei szervezéséhez, V. Albert beruházási előadóként – a kereskedelmi végzettségével. „*Na most ugye szerencse is kell az élethez*” – ahogy mondta, mert innen hívták be katonának 1950-ben, nem Polgárról. Így a törzslapjára nem írták rá, hogy osztályidegen, csak azt, hogy beruházási előadó. Nem sokáig volt itt, mert néhány hónappal később kapott egy üzenetet, hogy jelenjen meg Budapesten a Hadügyminisztériumban. Megijedt, hogy kiszúrták otthonról, és be kell vonulnia egy munkásszázadba robotolni. Kiderült, hogy szakmájánál és tehetségénél, megbízhatóságánál fogva helyezték oda, őrmesteri rendfokozatot kapott, azzal a kitételrel, hogy két szolgálati év helyett hármatot kell letöltenie. A feladata a néphadsereg építkezéseinek előkészítése, lebonyolítása volt, pénzügyi oldalról. Később alhadnaggyá léptették elő, ami már tizenöt év szolgálati kötelezettséggel járt.

1953-ban megnősült. A Hadügyminisztériumból 1957 januárjában szerelt le, az '56-os forradalom napjaiban éppen otthon volt Polgáron szabadságon, csak rádión követte az eseményeket.

² Az arató férfiak munkáját segíti, például ő szedi utána a markot (a lekaszált búzát). Általában nők, serdülők végzik.

³ A cséplőgépbe a búzát adagoló.

⁴ A második világháború előtti időszakban Magyarország településein jelen voltak a HANGYA szövetkezetei, melyek célja a termelők áruinak értékesítése, piaci jelenléte volt. A településeken kereskedelmi átvévo-hellyel, hitelszövetkezeti partnerséggel és az összefogás szellemiségével voltak jelen.

⁵ 1948-ban a kommunista hatalomátvétel és az ország berendezkedésének átalakítása.

A forradalom után kihasználta, hogy következmények nélkül ki lehetett lépni a néphadsereg kötelékéből, leszerelt, és hazamentek a feleségével Polgárra.⁶

A földműves-szövetkezet járási központjánál lett ellenőr, majd a polgári szövetkezet főkönyvelője. 1961-ben koncepciót perbe fogták kilenc kollégájával együtt. Elbeszélése szerint ebben az esetben az mentette meg őt, hogy korábban a Hadügyminisztériumban megtanulta, hogy mindig mindenről legyen egy plusz példány, egy másolat-jegyzőkönyv, így a tárgyalásra gondosan felkészült, minden vádponthoz mellékelte a megfelelő bizonyítékokat. A végkimenetel az lett, hogy a bizonyítékai alapján a tíz vádlottból hetet felmentettek, és csak – az elbeszélés szerint valóban bűnös – három személyt ítélték el. A tárgyalás után ottmaradt az – 1961-től átnevezett – ÁFÉSZ-nál.⁷ 1966-ban 100%-os szavazati aránnyal megválasztották elnöknek, 32 dolgozóval vette át a szövetkezet vezetését, és amikor 1981-ben elbúcsúzott, 650-en dolgoztak ott. Létrehozott számos üzemet: méhészetet, betongyártást, kamillafelvásárlást, gomolyakészítést, vendéglőt nyitottak, amire pedig a legbüszkébb volt, és talán a legnagyobb sikerrel is működött: az a húsüzem volt.

1968-ban – felfigyelve egyes szervezőkészségére – megválasztották Országos Felügyelő Bizottsági tagnak, mely posztot majdnem négy cikluson át betöltötte, a polgári ÁFÉSZ elnöksége mellett.

1981-ben közölték vele, hogy a Megyei Szövetkezeti Vezetés elnökhelyettesi posztjára helyezik át, nem volt más választása, átkerült Debrecenbe, ahol öt éven át vezette a megyei szövetkezeti vonalat, itt már a többi típusú szövetkezet (mezőgazdasági termelőszövetkezetek – MGTSZ, Általános Fogyasztási- és Értékesítő Szövetkezet – ÁFÉSZ, Kisipari Szövetkezetek – KISZÖV) is a felügyelete alá tartozott. A megyei vezető (akinek ő volt a helyettese) inni kezdett, így inkább csak gátolta őt a munkájában. Emiatt 1986-ban kordedvezménnyel – kérvényezésére – nyugdíjba ment.

Nyugdíjazása óta a mai napig is aktív, szellemileg teljesen ép. Mint könyvelő még mindig dolgozik, nem teljes alkalmazásban, csak időnként segít, hogyha valaki hozzá fordul – például a polgári egyházmegyének ma is ő könyvel.

Az életútját négy egységben látom elkülönülni: fiatalsága – a polgári évek a még paraszti, falusi közegben, az iskolák elvégzése. A második szakasz Miskolcon kezdődik, majd a sorozása és a Hadügyminisztériumi évek következnek, 1957-ig. Ezek a fiatal felnőtt évei, katonáskodása, nősülése, és emellett a felelősségteljes munka a HM-ben. A harmadik egység a Polgárra való visszakerülése, az ÁFÉSZ-es 'sikertörténet', és a nyugdíj előtti megyei elnökhelyettesi poszt. Végül pedig a nyugdíj utáni idő a negyedik korszak, amelyben szintén igen aktívan, tenniakarástól fűtve tevékenykedik, és örül, ha szakmájával foglalkozhat, másoknak segítve ezzel.

Életében a magyar történelemmel, politikatörténettel párhuzamosan, 1947-ben történik éles váltás: betölti a tizennyolc éves kort, és elkezdődik a felnőtt élete, valamint ekkor kerül hatalomra a Magyar Kommunista Párt Magyarországon, és ezzel új korszak kezdődik a magyar történelemben. Ferenci Dóra interjúalanyaihoz hasonlóan (FERENCI 2007.) rá is igaz, hogy gyermekkorát a 'régi világ' miliójében töltötte, majd felnőtté válásakor változik meg körülötte minden, új helyzetekben kell megállnia a helyét.

Emiatt életének vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell venni a kontextust, ahonnan elindult, és végül ahova került, egy hosszú folyamat során. Ilyen *hosszú időtartamról* (*longue*

⁶ Ekkor a tisztikar számára hűségnyilatkozatot kellett aláírni, és csak az térhetett vissza a fegyveres szolgálatba, aki aláírta. A nyilatkozat egyébként tartalmazta, hogy aláírja egyetért a szovjet fegyveres beavatkozással. (RAINER M. 2010. 15.)

⁷ Általános Fogyasztási- és Értékesítési Szövetkezet

durée) beszél Fernand Braudel (BRAUDEL 2006.), miszerint nem részleteiben, hanem folyamatként, kontextusában kell vizsgálni a történelmet. V. Albert is életének minden helyszínéről, helyzetéből visz valamit tovább, ami magyarázza későbbi viselkedését, cselekedeteit. Például az otthoni falusi-paraszti életvilágból a szorgalmat, tisztességes munkavégzést, később a Hadügyminisztériumból az aprólékos precizitást, ezek beépülnek a későbbi történésekbe, és magyarázatul szolgálhatnak a további események alakulásához.

Élettörténete azért figyelemreméltó, mert egy személyben volt parasztember, paraszti gyökerekkel, amit soha nem tévesztett szem elől, és egyben művelt, éles eszű, jó szervező képességű, praktikus gondolkodású értelmiségi. Sokoldalúságát jól példázza a következő történet is. A honvédségnél írnok korában volt egy tisztje, aki mindig megszólta őt, mert polgári úrigyereknek tartotta, aki biztosan fennhordja az orrát, és nem tudja, milyen az igazi munka. Ezért ő jelentkezett önkéntesen aratni az egyik zászlóaljjal, ahol megmutatta, hogy tudja használni a kaszát, kévét, keresztet rakni⁸ stb. A következő alkalommal ő gépelhette a taggyűlés jegyzőkönyvét is, úgy megbecsülték. Öröklött gondolkodásmódjában is megfigyelhetőek paraszti jegyek, ilyen lehet például praktikussága, leleményessége, józan ésszel való gondolkodása, a lehetőségek megragadása. Anyagilag mindig stabilan állt a családjuk, nem volt „kenyér-kérdés”, hogy ő is fiatalkorában aratni járjon, de a család fontosnak tartotta, hogy belenevelődjön a paraszti ismeretekbe, a munkába. Ez a szemlélet végigkísérte őt élete során. Emellett későbbi életére tekintve az is biztos, hogy a Hadügyminisztériumban az egyébként is szikár, tisztességes jellemét még inkább megerősítette, a precizitást, a becsületességet tartotta szem előtt (ld. másolat-jegyzőkönyvek).

Életének igazi sikerélményének a polgári ÁFÉSZ-es éveket tartja, 1968-tól 1981-ig. Így beszél erről: *„Az én életemben az igazi sikerélményem ’968-985. A polgári. Még ma is olyan tisztelettel, szeretettel, az utcán meglátnak, ugye 600 dolgozó, 650, az nem kevés, az annyi család. Jó, hát volt, hogy egy családból kettő is volt. Ugye volt olyan vezető, akire legfeljebb rákiabáltak ’90 után, énnekem soha nem volt egyetlen atrocitásom. Soha, de soha. Hát kérlek szépen, azzal a társasággal, most gazdasági eredményeket figyelembe véve, 7-szer voltunk országos kiváló szövetkezet. A polgári szövetkezetnél az átlag kereset Hajdú-Bihar megyében a legmagasabb volt kereskedelmi ágazatban. Bori, volt egy év, ami szűkös volt, nem tudtunk jutalmat osztani, prémiumot a dolgozóknak, a megye nekünk kiküldte, nem vettük fel, a 3 vezető. Főkönyvelő, kereskedelmi vezető, és én. Mi se vettük föl. Tudod, milyen becsületünk volt ezzel, az emberek körében?*

Abban a környezetben, azokkal az emberekkel öröm volt együtt dolgozni, nagyon jó csapamunkával tudták elérni a sikereket az ÁFÉSZ-nál:

„Nem is bánom, hogy nem mentem el végül a Járási Tanácshoz, mert sikerélmény volt azokkal a fiúkkal! Ez olyan banda volt, hogy tűzbe lehetett őket zavarni! Ha én éjjélkor azt mondtam volna, hogy éjjélkor kelj fel, és gyere, az éjjélkor fölkelt. Ez olyan banda volt, hogy amikor a húsüzemet építettük, pedig azt vizsgálták, hogy olyan nagy üzemet hogy lehetett 4 millió forintból felépíteni, biztos költséget bújattunk, mert akkor ugye nem szabadott költségből beruházni, hogy utolsókban már nem maradt pénz a nagy udvar lebetonozására, több, mint 400 négyzetméter. A dolgozók, közte én is, szombat és vasárnap társadalmi munkában betonoztuk le a területet. Érted? De következő vasárnap duplameccs volt a Népstadionban, Honvéd–Fradi, Dózsa–Vasas, volt saját buszunk, 30 fős, fölmentünk busszal egy kettős meccsre Pestre, útközben sütöttünk szalonnát, egy üveg sör, ez

⁸ Az aratással kapcsolatos feladatok, munkatípusok.

⁹ Az elbeszélés során egyébként többször emlegette, hogy Polgáron „túlbugzó” volt a kommunista vezetés, mindenkit be akartak állítani osztályidegennek, folyamatosan figyelték a kicsit is gyanús személyeket.

is megvolt. De együtt sírtunk, együtt nevettünk. Én is ott csináltam velük együtt. Igaz, szereztünk egy birkát, megfőztük bográcsban, üstben, és utána a banda az árokpártra leülve megettük. Szóval ilyen társaság volt, tudod. Ha kellett, szeretett mulatni, benne volt abban is, olyan kártyacsatáink voltak egyszer-egyszer, hogy az nem igaz. De ha dolgozni kellett, akkor azt is. Tűzbe lehetett őket zavarni. Képzeld el, hogy mind 30 éven aluli vezetőm volt, középvezetők.”

Nyugdíjazása óta szellemileg nagyon ép és aktív, könyvelési ügyekben még mindig teljesen naprakész. Sok ismerősének segít, jól ismeri a törvényeket, adóügyeket, minden apró kiskaput. Emiatt sokan szeretik, és fordulnak hozzá segítségért, az APEH-hoz is bejáratos vendég, mint szakértő. Az interjú során többször is hangsúlyozta, hogy annak örül a legjobban, hogy szellemileg nem épült le 83 éves kora ellenére. *„Hát, talán az volt, tudod, a szerencsém, hogy mindig szerettem keresni, kutatni, nagy szó, nem alkotni, de produkálni valamit. Kérlek szépen, lehet, hogy dicsekvésnek tűnik, de az egyháznak is, hogy csinálom, (ti. a könyvelést, a polgári katolikus egyháznak – L. B.) nem a pénzért, mert a 10.000 ft nem oszt, már bocsánat, nem vagyok gazdag, de 10.000 forintért más nem csinálná. De élvezem, tudod? Komolyan mondom, hogy annak örülök, hogy legalább szellemileg nem épültem le 83 éves koromban. Mindenütt azon csodálkozunk, APEH-nál, ahova járok ügyintézőni, hogy 83 éves vagyok, és szellemileg még ezen a szinten vagyok.”*

Társadalmi mobilitása fontos momentuma életének. Korábban, a 20. század előtt a családi környezet döntően befolyásolta az egyén életpályáját, egyaránt érvényes ez a hagyományokba való belenevelődésre, a személyes példamutatásra és a szakmai tudás átadására is. Ezt a generációk közötti függőséget borította fel a 20. század (KESZEG 2011. 22.). Családjában elsőgenerációs értelmiségi, a legmagasabb végzettsége a kereskedelmi érettségi, az egyetemet nem végezhetett el az új rendszer követelményei miatt. Szülői, családi részről tudatos cél eredménye az ő iskoláztatása, anyagilag stabilan álltak, így megtehették, hogy az elemi után a polgáriba is beíratták, ahol egy mázsa búza volt az éves tandíj. Ez után Szatmárnémetiben kezdte a középiskolát, majd Debrecenben szerzett érettségit egy kereskedelmi szakközépiskolában, ahonnan már nem mehetett továbbtanulni, mert a felálló új rendszer szemében osztályidegennek számított.

A társadalmi mobilitás kutatásának színes palettája van, P. A. Sorokin már 1927-ben felismerte, hogy egy társadalmat az minősít, hogy mennyire nyitott, tehát egy adott pozíciót mekkora eséllyel tölthet be bárki. P. Blau és O. D. Duncan 1967-ben azt mondja, hogy az iskolai végzettség a döntő tényező a státuszmegszerzés folyamatában, és ez erősebb, mint a származás hatása. Ez még annyiban illik az alanyunk életére, hogy származásának valóban nincs közvetlenül erős hatása társadalmi mobilizációjában, azonban az iskolai végzettségének sem, hiszen az egyetemet nem végezte el, felsőfokú végzettsége nincs. Élete során azonban mégis olyan jelentős, befolyásos pozíciókba jutott, amik így nem férnek össze Blau és Duncan elméletével. A 90-es évek elején Peter Saunders elemzése kimutatja, hogy az egyén képességei és motivációja egyaránt erősen hatnak a státuszok megszerzésére (KOLOSI 2006. 93–97.). Ez igaz lehet V. Albertre is, hiszen sok esetben személyes tulajdonságainak köszönhetette az egyre előbbre jutását. Azonban egy másik elmélet szerint a képességek és a származás (tehát az egyéntől független elemek) összesen valamivel több, mint az 50%-át magyarázzák a státuszszerezéseknek, a másik 50% az egyén életútjában keresendő. Kolosi Tamás bevezet egy új fogalmat a mobilitás és életút-kutatásokba, ami V. Albert esetében is nagy jelentőséggel bír: ez a szerencse. A státuszmegszerzés AOLE modelljének tehát négy összetevője van: képesség (ability), származás (origin), szerencse (luck) és a teljesítmény (effort) (KOLOSI 2006. 98–99.). Így teljes a kép V. Albert szempontjából is: életében valóban nagy szerepe van egyéni képességeinek és a szerencsének, emellett pedig kevésbé jelentős a származás és az iskolai végzettség befolyása életútjában.

Szerencsés fordulat többször is jelentkezik élete során, melyek gyökeresen máshogy is alakíthatták volna további életének menetét. Az első ilyen szerencsés helyzet a történelemnek egy, összességében nézve nem túl kedvező eseménye: elért Magyarországra a front, és szatmárnémeti diákként egy súlyos „diákcsínybe” keveredve hirtelen márciusban véget ért a tanév, így a fegyelmi eljárás folyamata megszakadt, nem került bajba, nem kezdte az életet ifjúként „priusszal”. Egy másik eset, hogy családi vagyonuk államosítása után sehol nem kaptak volna munkát az apjával kulákként, de egy korábbi ismeretség révén Miskolcra kerültek mindketten az állami gazdaságok megyei szervezetéhez, és szerencsés fordulatként őt is innen sorozták be katonának. Ha otthonról, Polgárról hívják be, egész biztos, hogy kuláergyerekként munkaszolgálatra küldték volna, így viszont beruházási előadóként a honvédséghez került, ahonnan tehetsége révén a Hadügyminisztériumba helyezték, és a pályája ívelt felfelé. Szerencsés helyzet volt az is, hogy 1956 októberében szabadságon volt otthon Polgáron, illetve hogy utána 1957-ben következmények nélkül ki tudott lépni a Néphadsereg kötelékéből, mielőtt bármilyen veszélyes helyzetbe sodródott volna. *„Ma is gondolkozok sokat, hogy ott lett volna jó, mert akik ott maradtak, azok őrnagyok, alezredesként magas nyugdíjjal mentek nyugdíjba, 50 évesen. De az is lehet, hogy sose lehet tudni, hogy Maléter mellett hova kerültem volna. Maléter volt a nagyfőnök-helyettes, ő volt a munkaszázadok országos parancsnoka.”* Szerencse volt az is, hogy a megyei bank elnöke (aki személyes ismerőse volt) éppen akkor csönget be hozzá az országos bankelnökhelyettesssel, amikor nekik szükségük lenne négy millió forint hitelre a húsüzem felépítéséhez. (Itt a kapcsolatháló is szerepet játszik, erről később még lesz szó, azonban az eset időzítése a szerencse fordulatának is köszönhető.) A húsüzemre azért volt szükség, mert a háztájikból felvásárolt sertéseket kezdetben a község vágóhídján vágták. Azonban olyan mennyiségeket dolgoztak fel egy idő után, hogy a KÖJÁL betiltotta, egy új, korszerű, megfelelő üzemet kellett volna építeniük, hogy működhessenek tovább. Arra viszont a bank nem adott hitelt, négy millió forintra lett volna szükségük. Ekkoriban egyik este becsönget hozzá a megyei bank elnöke és az országos bankelnök-helyettes, akik a környéken vadásztak, és a húsfeldolgozójukban szerették volna feldolgozni a lőtt őzet. V. Albert elintézte nekik, közben pedig panaszkodott arra, hogy kár, hogy be kell zárniuk az üzemet, mert nem kaptak pénzt a korszerűsítésre. Az országos bankelnök-helyettesnek annyira ízlett az őzből készített szalámi, hogy megadta nekik a négy millió forintos hitelt (ami ma hozzávetőleg négyszáz millió forintnak felelne meg), azzal a feltétellel, hogy évente 10.000 sertést vágnak. Felépítették, havonta kellett jelentést küldeniük az előrehaladásról. Volt olyan hónap, mikor 1000 darabot vágtak, az egy év alatt pedig összesen 16.500-at. 55 dolgozót foglalkoztattak az üzemből, de emellett annak a több száz családnak is bevételi forrást jelentett, akik háztájiban hízót neveltek a húsfeldolgozó számára. Egyik nagy szívfájdalma, hogy a rendszerváltás után az üzem megszűnt, tönkrement. *„Most az üzem ott áll üresen, a gaz fölötté, már még az ajtófélfákat is kilopták, elvitték, összes fémet, mindent. (...) ott van az útfélen, a szívem szakadt meg, mikor odanééztem. Remek kis üzem volt. Óóó.”* Tehát ezen váratlan, pozitív fordulatok nélkül az élete gyökeresen máshogy is alakulhatott volna.

V. Albert kiterjedt *kapcsolathálójá* is sok probléma megoldását hozta számára, számos alkalommal tudta hasznosítani azt. Kapcsolatai között megkülönböztethetünk közvetlen és közvetett kapcsolatokat. Közvetlen kapcsolatnak tekinthetők a polgári ismeretségei, melyekkel életútjának számos pontján találkozott. Egyik ilyen volt például, hogy a rövid budapesti egyetemi ideje alatt egy polgári asszony lakásában lakott, két másik polgári egyetemista fiúval. Bérleti díj helyett azonban a főbérlő családjának kellett segíteni úgy, hogy hétfőgenként jöttek a pesti piacra

húst árulni, viszont mivel akkor már tilos volt engedély nélkül disznót vágni, a pályaudvarokon ellenőrizték a vidékről érkezőket. Így felkeltek hajnalban, kimentek Kőbányára, ahol a vonatból kidobták nekik a hús-csomagot, amit így sikeresen átmentettek az ellenőrzésen. Közvetlen ismeretségnek köszönheti miskolci beruházási előadói munkáját az Állami Gazdaságok Megyei Szervezeténél is. A Hadügyminisztériumban befolyásos emberek között mozgott, illetve maga Maléter Pál is személyes ismerőse, főnöke volt (bár ez utóbbi ismeretsége majdnem veszélybe is sodorta '56 kapcsán). Közvetett kapcsolatnak, tehát gyenge kötésnek tekinthető több egy, illetve kétirányú kapcsolata is. Mark Granovetter szerint a *gyenge kötések erejével* az életben, munkahelyi viszonyokban, gazdasági téren sokszor több mindent el lehet érni a közvetett kapcsolatoknak köszönhetően, mint a tényleges személyi attitűdök alapján. A *gyenge kötések* segítenek abban, hogy ismerősi körünk szélesedjen, és az eseményekről, áramlatokról, a világ dolgairól való ismereteink is egyre szélesebb körűek legyenek (GRANOVETTER 1991. 371–373.). Gyenge kötésnek tekinthető a megyei bank elnöke által megismert országos bankelnök-helyettes, akinek a hitelt köszönhették a húsüzemhez. Továbbá közvetett kapcsolatnak tekinthetjük az 1968-as Országos Felügyelő Bizottságba való beválasztását, ahol egyirányú kapcsolatoknak köszönhetően esett rá a választás: sokan hallottak már róla addigra, tehát közvetetten ismerték, amelyről ő maga nem is tudott. Itt országos szinten foglalkozott a szövetkezetek működésének ellenőrzésével. Nagy előnyökkel járt a feladat, mert így mindig hamar tudott az új pályázati lehetőségekről, és ezt hasznosította a polgári szövetkezet vezetésében. Végül 1981-ben hasonlóan ismertségéből, jól végzett munkájáról való megbizonyosodás alapján választották meg a Megyei Szövetkezeti Vezetőség elnökhelyettesi posztjára. Ennek egyébként nem örült, de nem volt más választása, mint elfogadni, pedig: „*hát nekem Polgáron arany életem volt!*”

Életében sok helyen megfigyelhető a *makrotörténelem lecsapódása*, a nagy történelmi események, fordulatok az ő életében is megjelentek, helyenként párhuzamok állíthatók fel. Ezeket a következő táblázattal illusztrálom:

TÖRTÉNELMI ESEMÉNY	IDŐPONT	AZ Ő ÉLETÉRE GYAKOROLT HATÁSA
A második világháború, a front eléri Magyarországot	1944. március	Szatmárnémetiben véget ér a tanév, hazakerül
A fordulat éve	1948	Kirúgják az egyetemről, osztályidegen lesz
Államosítások	1945-től 1952-ig	Államosítják az otthoni darálójukat, és fűrészgépüket 1949-ben
Feketeváságok, padlássöprések	1947-től az 50-es évek első feléig	Albérleti díj fejében segítenek Polgárról a húst a pesti piacra juttatni
Az 1956-os forradalom utáni váltás	1956-1957	El tud jönni a Hadügyminisztériumból
Koncepciók perek	1947-től kb. a 60-as évek végéig	1961-ben őt is perbe fogják, melyből végül felmentik
Új gazdasági mechanizmus	1967	A Polgári ÁFÉSZ-szel országos sikereket érnek el

Élete során tehát végigélte a korszak árnyoldalait is, ezeket mégsem tartotta fontosnak megemlíteni a beszélgetések során, mert az elért sikerei ezeket már elhomályosították. Kuláknak minősítve számos hátrányt, diszkriminációt szenvedett el a kommunista korszak elején (kiutasítása az egyetemről, sehol nem kapott utána munkát), többször is került 'húzó's' helyzetbe a hadügyminisztériumi évek alatt is. Ilyen volt például, amikor egy repülőtér építésénél

igazolnia kellett volna, hogy az egyik tisztje adott utasítást arra, hogy a tervhez képest drágább átalakítással építsék meg (mert a tiszt addigra tagadta az erre vonatkozó parancsát), azonban nem találta az erről szóló írásos igazolást. Egy hét határidőt kapott a papír előkerítésére, különben fegyelmi eljárást indítottak volna ellene. Az utolsó este bennmaradt még keresni, mikor az utolsó dossziéból véletlenül kicsúszott a papír. *„Letérdepeltem, Bori, és megcsókoltam, hogy megvan a papír! Becsuktak volna.”*

Egy másik ilyen veszélyes helyzet, amikor otthonról, Polgárról 'beköpték', hogy ő kuláckyerek, úgy, hogy eltúlozták az adatait.⁹ Az apját nagygazdának állították be, az otthoni darálót malomnak, hús alkalmazottal. Elég nagy ijedséget okozott az ügy, az első gondolata az volt, amikor az ÁVO jött érte, hogy rá akarnak fogni valamit (katonai titkot árult el, adatokat, stb.). Bevitték kihallgatásra, majd felfüggesztették a kivizsgálás idejére. Az egész ügy részletezése is csak a beszélgetés későbbi szakaszaiban került elő, amikor ez a történet már sokadszor került szóba. Akkor lehetett kivenni a szavaiból, hogy valójában ez komolyabb ügy volt, mint ahogy az elején beállította. Végül nem lett semmi negatív következménye, lement Polgárra is egy bizottság utánajárni a dolgoknak, majd felmentették, visszahelyezték a pozíciójába. Később, amikor már Polgáron volt, és koncepciók perbe fogták, azt a történetet is tárgyilagosan, *tudósításként* meséli el.

Ferenci Dóra kutatásából tudjuk, hogy az interjúalanyok negatívumként élték meg a korszak rendelkezéseit, melyek hatással voltak az életükre, sokan emlegették például, hogy szabadságukban korlátozva voltak, semmit nem választhattak meg szabadon, munkahelyeik kapcsán is ide-oda helyezték őket (FERENCI 2007. 81.). Ez V. Albertre is ugyanúgy igaz: a rendszer nem engedte, hogy azt, amit szeretett volna – a Közgazdasági Egyetemet – elvégezze, ehelyett mindig máshova sodorta az élet. Élettörténeti elbeszélésében hangsúlyos az, hogy minden munkájában maximálisan teljesített, precíz tudása és becsületes viselkedése nem engedte bajba kerülni, mindig ki tudott keveredni a rossz helyzetekből is. Egyik munkahelyét sem önszántából választotta, mindig a rendszer, vagy a körülmények sodorták ide-oda. Erről ő mégsem tett panaszt a beszélgetés során, mindig elfogadta az adott helyzetet, és igyekezett megállni a helyét. Egyedül a Megyei Szövetkezeti Bizottsághoz való áthelyezését (1981-ben) nevezte meg negatívumként, azonban ezt sem hozta összefüggésbe a rendszerrel, hanem csak egyszerűen nem akart Polgárról elmenni, azonban nem volt más választása.

A könnyebb átlátás érdekében álljon itt egy táblázat azokról az intézményekről, melyekkel élete során munkahelyi kapcsolatba került.

Évszám	Intézmény neve	Helyszín	Beosztása
1949	Állami Gazdaságok Megyei Szervezete	Miskolc	beruházási előadó
1950–1957	Hadügyminisztérium	Budapest	pénzügyi előadó, alhadnagyi rendfokozat
1957–1966	Járási- majd Polgári Földművesszövetkezet (ÁFÉSZ)	Polgár	ellenőr, majd főkönyvelő
1966–1981	Polgári ÁFÉSZ	Polgár	elnök
1968–1981	Országos Felügyelő Bizottság	Budapest	ellenőr
1981–1986	Megyei Szövetkezeti Bizottság	Debrecen	elnökhelyettes

Ferenci Dóra egyik interjúalanyának élete sok tekintetben hasonlóságot mutat V. Albertével. R. Z.-t a 60-as évek elején Budapestre helyezik a környezetvédelmi minisztériumba, ahol egyre magasabb pozíciókba került. Értékelése így a korszakról, a Kádár-rendszerről eltér a többi interjúalanyétól, a politikával soha nem foglalkozott, emberi és szakmai oldalról ítélte meg mindig az eseményeket (FERENCI 2007. 95–97.). Hasonló hozzáállást mutat a mi alanyunk is: a korszak árnyoldalain, a politikai intézkedések következményein mintha átsiklana, figyelmét mindig a szakmaiságra és az éppen elvégzendő munkára összpontosította. A Hadügyminisztériumban komoly felelősség volt a munkáján, a hadsereg építkezéseinek a pénzügyi részét intézte. Így tehát ő foglalkozott a területek kisajátításával, megvásárlásával is, ebben emberileg is voltak nehézségek. Például egy-egy tanya megvásárlását hogyan intézze, hogy a tulajdonos se menjen ebben tönkre, de a hivatalban se vegyék észre, hogy jogtalanul többet fizetett érte. Ne felejtjük el emellett, hogy ez éppen az 50-es évek időszaka, a 'legveszélyesebb' kommunizmus korszaka Magyarországon, és ő egy kiemelt helyen és pozícióban dolgozott. Elmondása szerint azonban nem volt különösebben veszélyes a helyzete, legalábbis nem jobban, mint ahogy a hadseregnél egyébként is komolyan veszik a dolgokat. A munkatársainak nagy része még az előző rendszer idősebb tisztjei voltak, akiket csak lassan cseréltek le, hogy be tudjon tagozódni az új generáció. Külön kérdésemre is csak annyit mondott, hogy életének ezen szakaszának környezete nem volt különösebben veszélyes, aggodalomra okot adó.

Ha nem is volt a rendszer elkötelezett híve és teljesszívű kiszolgálója, alkalmazkodóképessége, tisztességes munkavégzése nem engedte, hogy komoly bajba kerüljön, és így minden helyzetből pozitív végeredményt tudott kihozni. Éles esze, jó szervezőkészsége és helytállása segítette őt, hogy minden helyen egyre feljebb kerüljön, életpályájának alakulásában mobilitása, valamint az álatala is hangsúlyozott szerencse nagy szerepet kapott. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- FERENCI DÓRA: Élettörténelem – Életút-történetek elemzése a kommunista-szocialista rendszer tükrében. In Csetz Balázs – Kunt Gergely (szerk.): *Politika és mindennapok*. Miskolc, 2007, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. 49–107.
- FERNAND BRAUDEL: A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. In Gyurgyák János – Kisantal Tamás: *Történetelmélet II.* Budapest, 2006, Osiris. 1157–1182.
- GIOVANNI LEVI: Az életrajz használatáról. *Korall* 2000. 2. sz. 81–91.
- GRANOVETTER, MARK: A gyenge kötések ereje. A hálózatelemélet felülvizsgálata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, 1991, Magyar Közvéleménykutató Intézet. 371–400.
- KESZEG VILMOS: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk* 2011. 3. sz. 22–27.
- KOLOS TAMÁS: ELŐRE. A státuszmegszerzés és az esélyegyenlőtlenség komplex megközelítése. *Szociológiai Szemle*, 2006. 1. sz. 93–102.
- KOVÁCS ÉVA: *Narratív biográfiai elemzés*. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=840&tip=0 (Hozzáférés: 2012. december 5.)
- RAINER M. JÁNOS: *A Kádár-korszak. 1956–1989*. Budapest, 2010, Kossuth Kiadó.

A kapcsolatok szerepe egy menekült élettörténetében

— *The role of relationships in a refugee's life* —

Abstract

This paper examines the role of relationships during the journey of refugees and at different stations of their lives through the presentation of the story of a person who has arrived in Hungary as a third-world refugee. I try to find the answers for questions such as how the dynamics of relationships influence success, how these connections are interpreted in storytelling and how the establishment of transnational relations affect the refugees' lives. The study will provide us with information about the representation of transnational and diaspora-centred relationships in storytelling, and about the way how the voyage, foreignness and exoticness are incorporated in sequences. Furthermore, I aim to demonstrate that the dynamics of ego- and relation-networks and the definitions of success or failure become more comprehensible through the analysis of narrative techniques. Therefore, the changes in the morphology and intensity of relationships that are associated with the transition from one life stage to another are interpreted through the life of a Somali man. In my opinion, the success of refugee-life is determined by fostering, breaking and building relationships, because the person has to act effectively in all of these situations in order to move forward in space, social status or prestige connected to the diaspora.

Bevezetés

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy egy narratív interjú milyen hathatósan viszi előre a kapcsolatháló dinamikájával foglalkozó kutatásokat. Teszem ezt egy fiatal somáli férfival¹ készült narratív interjú alapján, melyet azzal a céllal készítettem, hogy a menekültek kapcsolathálóját, annak dinamikáját, valamint a kapcsolatok és a kapcsolati kudarcok neointegrációban meglévő szerepét bemutassam. Számos narratív interjút készítettem olyan harmadik világbeli menekültekkel, akik Európában, Magyarországon kértek menekültstátuszt, azaz sikeresen jutottak el hazájukból Európába. Tanulmányomban a számosság helyett most egyetlen narratív interjún keresztül mutatom be, hogy a narratív módszerekkel a kapcsolatháló dinamikája, a siker-kudarc fogalmai hogyan érhetők tetten.

A narratív módszert használva természetesen követjük az interjúalany elbeszélését, ugyanakkor – minthogy az élet minden momentumában társas lényként él – az elbeszélései számos alkalmat adnak arra, hogy a kapcsolatháló épülését-bomlását nyomon tudjuk követni. Szükség szerint későbbi pontosítások mellett a kapcsolatok dinamikája leírható, miközben az interjúk a siker-kudarc valamint az „úton lét” elbeszélés-szekvenciáit is tartalmazzák.

¹ Labaan, jelenleg körülbelül 31 éves, mogadishui (szomáliai) férfi. Természetesen, a nevét – ahogy mások nevét is – megváltoztattam, figyelembe véve az adott közösség névadási szokásait (vallási, etnikai, nyelvi, stb. kritériumok szerinti azonos csoportból választottam a neveket).

A menekültek számos esetben nem jutnak el Európába; néhányan, azok közül, akik mégis eljutnak, sikeresen integrálódnak; megint mások napról-napra élnek, s megpróbálják folytatni útjukat nyugat vagy észak felé. Azok a harmadik világbeli (szubszaharai, maghrebi, valamint ázsiai muszlim) menekültek, akikkel Magyarországon találkoztam, sikeresen eljutottak idáig, de a különböző élettapasztalatokkal, kapcsolatépítési stratégiával és készséggel, továbbá neointegrációs stratégiával rendelkezők körében – úgy találtam – a korábbi kapcsolatokbeli sikeresség a legmeghatározóbb, legalábbis abban, hogy milyen módon kötődik a befogadó társadalomhoz, a diaszpórához és esetenként a vallási közösséghez és valláshoz. Éppen ezért a narratívák kapcsolati szempontú elemzését helyeztem előtérbe a 2005–2008 között készült kutatásom során, majd pedig 2012-től készült interjúim során is. A jelen tanulmányhoz kiválasztott interjú – és persze interjúalanyom – sok szempontból is különleges volt. Nem csupán a nagycsalád, klán kapcsolati vonatkozásai, a közösség megtartó ereje, a felnövekvő fiatal férfi változó összetételű kapcsolatai, hanem a polgárháború aktív és nyugalmasabb fázisaiban bomló, eltűnő, elszakadó és épülő, újraépülő kapcsolatai is megjelentek. Ahogy haladtunk előre az időben – még ha nem is volt linearitás az elbeszélésben, de ezt jól tagolták a történeti időszakok, valamint a menekültút vonal állomásaihoz tartozó elbeszélések – úgy rajzolódta ki a „legkisebb fiú” távozását segítő, az önállósodásról és elszakadásról szóló narrációk. Ezenközben felbomló kapcsolatok és a továbbjutást elősegítő, motiváló kapcsolatok jelentek meg, majd egy-egy stabilabb, hónapokat jelentő állomáson a családi kapcsolatok virtuális térben való megerősödése, a klánon belüli illetve vallási kapcsolatok szerepének felerősödése, a továbbító kapcsolatok jelentek meg. Ezen interjú sajátága a kapcsolatok felszámolása és újak építése, ennek szekvenciális volta, a közeli családtagokból való szelekció, a szakaszos utazás Európa felé és Európában, valamint a klánbeli kapcsolatok sikerorientált használata jelent meg. A szekvenciákat is az egyes állomások körül megjelenő kapcsolat-központú elbeszélésekből, a továbbvivő tervek retrospektív elbeszélése-értékelése adja.

Labaaan ugyanis az édesanya tizedik, utolsó gyermekeként, az apa első feleségétől született, a második legnagyobb szomáli klánba, a darodok közé. A legkisebb fiút, a nála jóval idősebb testvérek pesztrálták, majd támogatták, hogy tanulni tudjon, még később pedig egy-egy utazás (és embercsempész) kifizetésével – annak ellenére, hogy nem értették, miért áll tovább és tovább, még az Európai Unión belül is.

Menekültlét kapcsolatokkal vagy anélkül

A menekülés első szakasza – elhagyni és kapcsolatokat találni

Labaaan számára az első szakasz volt a legkevésbé izgalmas, visszatekintve úgy érezte, hogy elég gyorsan döntött, gyorsan megtalálta azokat a kapcsolatokat, melyek elvezették Mogadishuból Nairobiba, majd onnan Törökországba. Azonban, ha azt tekintjük, hogy az elindulása előtti években is felmerült a távozás lehetősége (amikor a klánok közötti konfliktusok miatt elhagyták a szülői házat, s a már korábban távolabbra került rokonokhoz mentek „látogatóba”), azt feltételezhetjük, hogy a felkészülés sokkal több időt vett igénybe. A középiskola befejezése, a vallási ismeretek vizsga volt az a mérőöldkő, melyhez a család ragaszkodni látszott. Ekkorra azonban a szűk családi körhöz tartozó kapcsolatokból már sikeresen kiválasztotta azt a rokont (anyai nagybácsi), akivel a későbbiekben az út első szakaszát megtette – a kapcsolatuk elmélyítésére együttes tevékenységek (teázás, khat-fogyasztás, autószerelés és magánéleti probléma

– szerelem – átbeszélései) utalnak. Ez az időszak az is egyben, melyben a kortárs kapcsolatok és a vallási közösségen belüli kortárs kapcsolatok felerősödtek, ugyanakkor elég korán – 15-17 évesen – elutasította a politikai iszlamizmust, majd pedig a vallási fanatizmusokat is (a wahabi/szalafi irányzatot éppúgy, mint a szúfizmust), így a szorosabb kapcsolatokat ápoló vallási közösségnek a peremére került.

A Siad Barre-féle rezsim után bekövetkező polgárháborús időszakot kiskamaszként – kamasként, fiatal felnőttként tapasztalta meg. A tapasztalatait így összegzi:

„Mindennapos volt a veszteség, a kudarc. Nekünk könnyebb volt, de megszokni azt, hogy meghalnak körülötted, nem lehet. Kivesz valamit az emberből. Nézz szét, a leggyöngébbek beállnak a Testvériségbe (az al-Shabaabba), de már nincs bennük semmi, ami emberi, néha olyan fiatalok, de annyi keserűséggel, s fiatalok még ahhoz, hogy lássák, ez nem játék. A halál, a hatalom... nem játék. De nem ők tehetnek róla. Mások az imával töltik ki az idejüket, ez jó, de nem visz előre. Ha megnézed a nőket, őket legfeljebb rosszabb sorba vitte az elmúlt pár év. Az én anyám mindig hordott kendőt, de nem mindenki, nadrágba jártak és iskolába. A nővéreim tanultak, az anyámnak üzlete volt. Ahogy távolodunk a demokráciától, úgy nő a nők kendője. Sokan elmentek, mert nem bírták... no, nem a kendőt, hanem mindazt, ami azzal járt. A becsületes férfiak is elvitték a feleségüket, lányukat, s amikor egy kicsit jobb lett, visszajöttek. Mi is állandóan költöztünk, ha mást nem, legalább elmentünk megnézni a földjeinket, a tevéket. De az elmúlt húsz év nagyon nagy veszteség az országnak, a családoknak, mert elszakadtak egymástól az emberek, megszámolni nem tudom a temetéseket! Persze, születtek gyerekek, de a legfiatalabbakat én már nem ismerem, a kicsik meg felnőttek, de anélkül, hogy iskolába jártak volna vagy ismernék a hagyományokat, a családot. Most megint néhányan visszatérnek, de a szakadásokat nem lehet befoltozni. Ha mi [utal a külföldre szakadt családtagokra] hazamegyünk, lesz mit ennünk, mert megvannak a földjeink, de a meghalt vezetőket, tanárokat nem tudják előteremteni. Ahogy minden család is, a mienk is tele volt veszteséggel... Mielőtt eljöttem volna, akkor temettük a nagybátyámat, a bátyám kiment Amerikába, a másik bátyám Dél-Afrikába, a legtöbben Kenyába, néhányan Etiópiába. Én először Kenyában próbáltam élni, anyám és sok rokonom között, de azután... mindig csak visszafogtak, a barátaim biztattak, egy sráccal, nagyon messziről rokonok vagyunk, úgy gondoltuk, hogy mi is elmegyünk Szíriába, tanulni, befejezni a tanulmányokat. De már a nyelviskolában máshogy gondoltam, a nővéremtől, aki akkorra már szintén Amerikában élt, kértem pénzt, hogy Egyiptomon keresztül eljussak Törökországba. Mindig egy-egy csoporttal tartottam, úgy könnyebb volt, dolgozni, élni, információkhoz jutni, már Nairobiban is, meg amikor visszamentünk Szomáliába... jópárszor megtettem az utat.”

A határokon átvélő út állomásai és a kapcsolatépítés

Amikor végül Nairobiból észak felé veszi az utat, akkor a saját jövedelméből félretett összeg kevésnek bizonyul, s ismét a család segíti ki, ahogyan a vele együtt utazó anyai nagybácsit is. Törökországig számos állomást bejárnak együttesen, a forgatókönyv azonban ugyanaz, mint Nairobiban: megkeresni az ismerősöket, rokonokat, darodokat, megerősíteni a kapcsolatokat, majd pedig apróbb üzleteket lebonyolítani (általában mobiltelefonkereskedelem területén), esetleg munkát vállalni. Eközben pedig a Hafid ul Quran seikh² pozícióját addig erősítette, míg a

² Az, aki a Korán szúráit emlékezetből el tudja mondani, de nem szükséges, hogy értő interpretátora legyen. A vallásos közösségekben presztízsértéke van, habár alacsonyabb, mint a Mekkát megjárt zarándokoknak (hajiknak), vagy az olyan funkciót betöltőknek, mint az imámoké.

helyi szomáli közösség megbecsült tagja lesz, amit elsősorban a tapasztalatok rendszerezésével, s bátor véleménynyilvánítással, valamint a vallási előírások, aktualitásokhoz kapcsolódó Korán-interpretációkkal ért el. Amikor a közösségben a bizalmi kapcsolatok, az intimitást biztosító kapcsolatok megerősödtek, e kapcsolatok tekintetében mérhető módon megerősödött a presztízsze, általában továbblépett. A továbblépésben segítségére volt az aktuális közösség támogatása, valamint adott esetben a „biztosítás” is. Ez jelenti azt, hogy a közösségek információit használva, keresték fel az embercsempészt, jutottak megélhetéshez, a „helyi” diaszpóra ismereteit használva erősödtek meg anyagilag annyira, hogy a továbblépésben gondolkodhattak, ugyanakkor a helybenmaradók közül választották ki azt, akire bízhatják az embercsempész bérét, aki majd, ha a megérkezés után telefonáltak, átadta a kialakult bért, sikertelen kísérlet esetén pedig visszaadta volna a tulajdonosának. Ha megfontoljuk, ez egy erős bizalmas kapcsolatot feltételezne, ha nem tudnánk, hogy a diaszpórákban mindenhol fellelhető kapcsolatok erős kontrollt is jelentenek: egy térben szétszórta, de zárt, kapcsolatait intenzíven ápoló közösség kontrollja vigyázza a becsületet (NAGY 2011.).

A továbbutazás szakaszaiban lényegében megismétlődik e folyamat, az érkezéstől a távozásig, amelyet esetenként egy kevés, a távozás idején túl, de halványuló kapcsolatfenntartás jellemez még. Azaz az egyik-másik állomáson megismert kapcsolatokkal a későbbiekben is tartották a kapcsolatot, igaz, fokozatosan leépültek, de szükségszerűen megújíthatóak maradtak. Ez a megújítás kölcsönösen elérhető, de általában a kezdeményezés mindig annál a félnél volt, aki a nyugat felé tartó úton hátrébb volt. Amennyiben előrébb jutott, mint Labaan egy-egy szakaszban, akkor Labaannál volt a kezdeményezés lehetősége, ahogy akkor is, amikor még Magyarországon élt, de az egyik kapcsolata már Svédországban. (Azóta Labaan már Németországban alapított családot, s Svédországban élő ismerősével alkalmanként tart kapcsolatot, ahogy azt egyik alkalommal említette.)

Az utazás és idegenség szerepe

A menekültlét legdominánsabb jellemzője az utazás – ami szerencsés esetben legálisan, járművel történik, kevésbé szerencsés esetben illegálisan, de járművel, illetve a jármű rejtékében, s egyre ritkábban, illetve csak apróbb szakaszokban, gyalogosan. Az utazás során rengeteg interkulturális tapasztalattal (transznacionális, transzkulturális kapcsolattal) találják szemben magukat. (CLIFFORD 2000.; HANNERZ 2004.) Néha ezek a kapcsolatok kényszerű kapcsolatok (pl. egy transzportba kerülnek más nemzetiségű menekültekkel, együttesen kerülnek fogdába, stb.), máskor a menekültlét, az idegenség hozza közös nevezőre azokat, akik hasonló módon idegenek a befogadó vagy tranzitorszámban, együtt dolgoznak, élnek, keresik a lehetőségeket, esetlegesen egy nyelven beszélnek, hasonló vallásúak, de legalábbis egymástól kevésbé különböznek, mint a befogadó vagy tranzitország lakóitól. A legtöbb esetben a tranzitországok célterületein (határhoz közel, illetve a fővárosokban) találunk hasonló etnikai csoportot, néhány főt, s így oldódik az idegenség, információkkal (és félinformációkkal) látják el egymást.

„Tudod, a szomálik úton vannak [mondja nevetve]. Mindig. Egy szatyorral érkeznek és annyival is mennek tovább. Mint amikor a nomádok a vizet követik, viszik az állatokat. Persze, ahogy a tevéinknek voltak kicsinyei, ennek az útnak is van eredménye. De visszanezni nem szabad. Az a múlt. Előre kell nézni és menni, hol vannak a wádik [esőzés esetén megtelő vízlőlhelyek], a kutak, azután talán visszatérni. De addig, mindig csak előre. Ez is ilyen. Most nem

nézem azt, hogy egyszer, talán... visszatérek. Azt se tudtam, hogy idejövök, mindig csak tovább, tovább, amíg lehetett. Most már nem lehet.³ Isztambulban, vagy korábban, bárhol, mindenhol, vagy amikor kimentem Németországba, te is tudod, kimentem, de vissza kellett jönnöm [...] szóval mindenhol, az első volt, megkeresni a honfitársaimat, mert ők már mindent ismernek, tudják, mit kell tenni először, aztán másodszor. Tudod, a szokások vagy az, hogy hogy lehet megélni, ezek mind fontos dolgok. Mind olyasmi, amit egy idegen nem tudhat. [...] Ezek [az információk] visznek tovább, ha kell, mert kell, nem maradhattunk ott, Görögország, Törökország vagy Szerbia nem menekülteknek való hely, nincsenek lehetőségek. Egyszerűen csak tovább kell menni, ehhez pedig a somálilik tudnak segítséget adni, akik már ott vannak, „gyakorolták” a helyi dolgokat, tudják, hogy hogy lehet továbbmenni. Segítenek, ahogy én is segíték azoknak, akik épp jönnek, erre mindig lehet számítani. Néha persze nehéz, mert sokfélék, vannak olvasottabbak, vagy vallásosabbak meg mindenféle, de mégis több közöttünk a testvériség, a támogatás.”

Neointegráció és kapcsolatok

Annak ellenére, hogy Labaan a somáli kapcsolatokat részesíti előnyben, érdeklődő, nyitott volt más etnikai csoportok irányába is. A somáli pidgint jól, az angolt alapszinten beszéli, így könnyen szót értett másokkal, azonban, ezek a transznacionális kapcsolatok elsősorban muszlimok felé irányultak, másodszor pedig néhány magyar felé. Ezek a kapcsolatok – annak ellenére, hogy elsősorban a somálilik körében keresi az információkat és a válaszokat, a megélhetést, mégis sokféle funkciót kapnak. Ez részben köszönhető annak, hogy a somáli diaszpóra erőtlén, kicsi és nagy a fluktuáció, így a szociális és anyagi biztonságot nem tudja biztosítani, ezért sokféle kapcsolatot, pontosabban a kapcsolatok tartalmát tekintve, a somáli diaszpórán kívül kell keresniük. (lásd WILES 2008.; BAUBÖCK és társai 2010.) Labaan a transznacionális kapcsolatait elsősorban arra használta, hogy olyan információkhoz jusson, ami a stabilitását és megélhetését segítette. Ilyennek tekinthetjük a szociális munkásokat, a mecsetbeli transznacionális kapcsolatokat, mindazokat, amelyek a hasonlóságok (vallás, etnikai hovatartozás, stb.) mentén valós kapcsolatokat jelentettek és támogatták a munkakeresésben, az ügyintézésben, s tanácsokkal látták el (lásd NAGY 2008.; 2009.).

A kapcsolatok sokfélesége

Siker és sikertelenség a kapcsolatokban

Labaan a kapcsolati sikerességet abban látja, ha kölcsönösen támogatják egymást, de különösen akkor, ha az apróbb eredményeket is hoz (munka, problémamegoldás, lelki probléma, vallási kérdés megoldása). A sikertelenség ennél sokrétűbben jelenik meg: sikertelenség, ha valakit elveszítünk, ha megszakad a kapcsolat, ha nem kölcsönös, ha nem támogató, ha elutasító, ha félreértés vagy konfliktus terheli. Sikertelenségnek ítéli azt is, amikor a transznacionális kapcsolatokban a nyelvi akadályok nem átjárhatóak, amikor valaki xenofób vagy rasszista módon nyilvánul meg vele szemben, de az is, amikor egy hivatalos eljárásban egyedül nem boldogul, mert nem próbálják meg megérteni. A sikertelenséget tovább színezi az eredményesség hiánya (a testvéri segítségnyújtás elmaradása például), ugyanakkor sikertelenség az is, ha egy, általa

³ Az interjú után néhány hónappal mégis továbbállt, Hollandiában majd Németországban telepedett le, egy ott született somáli hölgyet kíván feleségül venni.

ajánlott kapcsolat a két fél között nem sikeres. A sikeresség szomáli-specifikus sajátsága, amikor a diaszpórák közti hálót információ-, áru-, személyes tárgyak szállítására tudnak használni, vagy egy-egy társat a diaszpórák közti kapcsolatok révén a diaszpóra otthonos belsőbb köreiben tudnak elhelyezni (WAHLBECK 2002.; TILLY 2001.; SAFRAN 1991.; NAGY 2011.), azaz végső soron, ha a kapcsolatok intimitását, bizalmi viszonyait ki tudják kölcsönözni.

A transznacionális és az etnikailag homogén kapcsolatok szerepe

Az interjúból kirajzolódik egy éles határvonal, mely az etnikai homogenitás mentén húzódik, azaz Labaan szívesebben beszél a szomáli kapcsolatairól, számosabban vannak, intenzívebb kapcsolatot ápol velük, a problémák megoldásait körükben keresi – legalábbis először. Az etnikai homogenitás a barátságok mezejében is megfigyelhető, de a további kapcsolati dimenziókban is elsődleges lenne (munka és család vonatkozásában). A családi kapcsolatai a valós térből szinte teljes mértékben átkerültek a virtuális világba, s családtagjai kizárólag szomálik voltak. Ezzel szemben a munka világában is elsősorban a szomáli kapcsolatokat térképezte fel minden esetben, hogy ha nem is szomáli főnökkel, de szomáli munkatársakkal körbevéve kelljen dolgoznia. Ezzel szemben ritka volt az a rövid időszak is, amikor a csomagolási munkát több szomáливál együtt végezte. Alapvetően a befogadó társadalom felé irányuló munka és megélhetést biztosító kapcsolatok a vonzóak, csak ilyen feltételek mellett mutat fellazulást, de elfogadja, hogy a szomálik körében nem lehetséges, így másodsorban a muszlimokat, harmadsorban pedig a nyugat-afrikaiakat veszi célba, s csak végső soron kerít sort a befogadó társadalom megközelítésére, s akkor is óvatosan, félve a kudarcoktól. A siker kritériuma a társas elfogadás, a barátság, a kapcsolatok kölcsönössége és „terhelhetősége”, azaz a kölcsönösen elfogadott multilaterális kapcsolatok.

A siker egy másik megközelítésben természetesen nem ennyire kapcsolatközpontú – habár ahogy Labaan elmondja, s ahányszor beszél róla, mindig kapcsolatokról függőként értelmezhető – a beilleszkedés sikeressége (vö. PHILLIMORE 2011.). Ahogy arról más helyen írtam (NAGY 2011.; 2012.), a menekültek túlnyomó többsége elsősorban a diaszpórákba való beilleszkedés mellett dönt, ott találja meg az Otthon világát, s csak esetlegesen kapcsolódnak azon kívül, a befogadó társadalom egy-egy szereplőjéhez.

Diaszpórabeli és diaszpórák közti kapcsolatok

Amikor a narratív interjúban felbukkanó kapcsolatokat vesszük szemügyre, azt láthatjuk, hogy az aktorok többsége éppúgy szomáli, mint interjúalanyunk. A diaszpórán belüli kapcsolatokat kissé színezi a klánbeli hovatartozás, a születési hely illetve a politikai és vallási nézetek, de mivel kicsi diaszpóráról van szó, akár Isztambulban, akár Budapesten, így a törésvonalak elmélyülése olyan mértékű fragmentációhoz vezetne, amely az erőtlen diaszpórát ellehetetlenítené. Így többnyire nem esik szó a különbözőségekről, vagy legalábbis csak olyan módon, mint amelyek a szomáliai viszonyok között fennálló különbségek, de arról nem beszélnek, hogy a különbségek itt is jelen vannak. Labaan úgy fogalmaz, hogy „sokkal fontosabb az, hogy mindnyájan egy nyelvet beszélünk, egyaránt eljöttünk, de szeretjük a hazánkat, Szomáliát. Arról nem kell szólni, hogy Szomáliföld leválna, hogy az iszlamista mit tettek, mert akkor arról is beszélni kell, hogy mi lett a szúfikkal, ki hol áll, melyikünk mit gondol.” Máskor arról beszélt, hogy a különbségek történelmiek, de a megoldás a diaszpórák békességében van, onnan fog visszaáramlani Szomáliába a megértés, az elfogadás. Tekintsünk most el attól, hogy a gyerekatonák, az iszlamista harcosok, a leválást sürgető politikusok vagy épp a hírhedt kalózok, a globális politika, a természeti kincsek birtoklásáért folyó küzdelem hogyan befolyásolja ezt,

tekintsük csak azt, hogy egy-egy diaszpóratag interpretációjában a lehetséges megbékélésnek fontos háttérrel biztosítanak a diaszpórábeliek.

A diaszpórákon belül találja meg azt az Otthonosságot (CLIFFORD 2001.; 2007; SAFRAN 1991.; NAGY 2011., 2012.), ahova mindig visszamehet (munka után, egy-egy transznacionális kapcsolat után). A szomáli körében az Otthonosság, a saját kulturális valóságban való lét, a tapasztalatok kicserélése, az információk megosztása, úgy tűnik, jól működik, viszont jórészt ezt az otthonosság hátráltatja is a transznacionális kapcsolatokat, miközben erőforrásként is működik. A szomáli diaszpórák közötti kapcsolat folyamatos, interperszonális és informális, ugyanakkor a személyközi kapcsolatok kölcsönözhetőek, a segítség és támogatás megelőzi az érkezőket, segíti az információáramlást, a diaszpóráközi kereskedelmet, családalapítást, s az otthonmaradottakkal való kapcsolattartást.

Összegzés

A kapcsolatok szerepe a narratív interjúkban plasztikusan rajzolódik ki, s megfigyelhető az egohálók dinamikája, a morfológiai és intenzitásbeli változások, melyek egy-egy életszakaszt elkísérnek, azokat előkészítik. A kapcsolatok sikeressége és kudarcai a narratíva szekvenciáit adhatják, így alkalom adódhat a narratív módszer és a kapcsolatháló (egoháló) elemző szempontok együttes alkalmazására, mely elsősorban a kapcsolatháló dinamikájával foglalkozók számára jelenthet új lehetőségeket.

A menekültlét sikerességét a kapcsolatok gondozása, elszakítása és újak építése jellemzi, ezekben ugyanis egyaránt sikeresnek kell lennie az egyénnek ahhoz, hogy térben és státuszban előremozdulhasson, ugyanakkor egy-egy időszakban a kapcsolatok megújítása is teret kap. A sikeresség elsősorban a családi (szomálknál klánbeli) valamint a származás szerinti kapcsolatok fenntartását, megújítását jelenti, s ezek vezetnek el a diaszpórán belüli sikerességhez, illetve ennek kudarca esetén a diaszpórák közötti vándorlás sikerességéhez. A bemutatott egyetlen eset nem képes szemléltetni e sokféleséget, a siker sokrétű dimenzióit, de alkalmat adhat egy-egy vonatkozás mélyebb megértésére. A kapcsolatok dinamikáját és az elbeszélés egy-egy szekvenciáját tekintve kitűnnek a kapcsolatok homogenitását hangsúlyozó, diaszpórábeli kapcsolatok, valamint az elfogadott vagy épp elutasított egzotikumot taglaló transznacionális kapcsolatok. Így összességében ezek az elbeszélések a sikerről, a kapcsolatok dinamikájáról és a Máság különböző értelmezéseiről szólnak, mindarról, ami meghatározta Labaan fiatal felnőttkorát. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAUBÖCK, RAINER., FAIST, THOMAS (szerk): *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam, 2010, Amsterdam University Press.
- CLIFFORD, JAMES: Utazó kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 2001. 41. sz., <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00025/clifford.htm>. Hozzáférés: 2013. 2. 20.
- CLIFFORD, JAMES: Varieties of Indigenous Experience: Diasporas, Homelands, Sovereignties. In: Cadena, Marisol de la, Starn, Orin (szerk.): *Indigenous experience today*. Oxford, 2007, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research. Berg Publishers. 197–224.
- HANNERZ, ULF: Gondolatok a globális világról. In: N. Kovács Tímea (szerk.): *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs, 2004, Jelenkor. 73–93.

- NAGY TERÉZIA: Relatív egzotikum. In: Fejős Zoltán - Pusztai Bertalan (szerk.): *Az egzotikum*. Tabula Könyvek 9. Budapest – Szeged, 2008, Néprajzi Múzeum – SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 173–188.
- NAGY TERÉZIA: Narratív menekülsors. A hatalom és mobilitás kérdései. In: Jancsák Csaba – Nagy Gábor Dániel – Szűcs Norbert (szerk.): *Céhem vándorkönyvei. Tanulmányok a 60 éves Pászka Imre tiszteletére*. Szeged, 2009, Belvedere Meridionale. 89–103.
- NAGY TERÉZIA: Utazó kultúrák és a diaszpórák letelepedése. *Tér és Társadalom* 2011. 4. sz. 20–37.
- NAGY TERÉZIA: Kultúra, diaszpóra, menekültek. *Belvedere Meridionale* 2012. 1. sz. 92–103.
- NAGY TERÉZIA: Utazó kulturális minták és a diaszpórák. Balog Iván et al. (szerk.): *A szociológia szemüvegén keresztül. Tanulmányok Feleky Gábor 60. születésnapjára*. Szeged, 2012, Belvedere Meridionale. 248–258.
- PHILLIMORE, JENNY: Refugees, Acculturation Strategies, Stress and Integration. *Journal of Social Policy* 2011. 3. sz. 575–593.
- SAFRAN, WILLIAM: Diasporas in Modern Societies. Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1991. 1. sz. 83–99.
- TILLY, CHARLES.: Áthelyeződött hálózatok. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest, 2001, Szociális és Családügyi Minisztérium. 89–103.
- WAHLBECK, ÖSTEN: The concept of diaspora as an analytical tool in the study of refugee communities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 2002. 2. sz., 221–238.
- WILES, JANINE: Sense of home in a transnational social space: New Zealanders in London. *Global Networks* 2008. 1. sz., 116–137.

TAKÁCS ANIKÓ

Caius C. Maecenas politikai tevékenysége

— *Caius Maecenas, the politician* —

Abstract

Caius Cilnius Maecenas is rather known as the generous patron of such poets as Virgil and Horace, which has made his name a personification of such activities. Nevertheless, he was a confidant and political advisor to Octavian and had a significant influence to him. He first appears in 40 BC, when he was employed by Octavian in arranging his marriage with Scribonia, and afterwards in assisting to negotiate the treaty of Brundisium and the reconciliation with Mark Antony. He also had an important mission by the Treaty of Tarentum. During the Sicilian war against Sextus Pompeius in 36, Maecenas was sent back to Rome and was entrusted with supreme administrative control in the city and in Italy. Although holding no office or military command, he secretly scotched a plot to kill Octavian on his return from the East and executed its supposed leader. This article tries to highlight his significant political role he had played in the establishment of the principate beside Octavian.

A római lovag, Caius Cilnius Maecenas biztos, hogy nem az első mecénás volt, és nemcsak az egyedüli korában. Az augustusi korból sok nagyszerű művészetpártoló nevét felsorolhatnánk: Valerius Messala Corvinust, vagy Asinius Polliót, aki az első nyilvános könyvtár megalapítója volt Rómában, vagy M. Vipsanius Agrippát, a hadvezért, az államférfit, a nagy építkezések vezetőjét. Mindannyiuk között azonban egynek sem adta meg a történelem azt az elismerést, hogy neve fogalommal váljon, és mindörökre a kultúra támogatójának megtestesítőjeként maradjon fenn; ez csak Maecenasnak sikerült.

Kultúrapártoló tevékenységéről sokat megtudhatunk a költőkkel való kapcsolatára vonatkozó rendkívül bőséges szakirodalomból, ugyanakkor a Caesar halálát követő zűrzavaros politikai időszakban Augustus egyik legjobb barátjaként az új rendszer kialakításában játszott politikai tevékenységéről, amely ugyancsak jelentősnek mondható, már kevesebbet tudunk. Jelen tanulmány ezért a korabeli források, valamint a szakirodalom segít-

ségével igyekszik rekonstruálni a principátus létrejöttében játszott politikai szerepét.

Életéről elsősorban az általa támogatott kortárs költőktől, mindenekelőtt Horatius, Propertius, Vergilius költeményeiből tudhatunk meg részleteket. Meg kell még említeni a Maecenas halála után megjelent rá vonatkozó elégiákat is, amelyeknek azonban ismeretlen a szerzője.¹ Politikai tevékenységéről a korabeli történetírók műveiből olvashatunk, így kiemelten Cassius Dio művéből, de írt

¹ A két elégia (az egyik 1-144, a másik 1-34 és 145-178), Maecenas halálával kapcsolatos, egy IX.-X. századi kolostor kódexéből került elő. Egy ideig Vergiliusnak tulajdonították az elégiákat, azonban a kutatások bebizonyították, hogy a művek stilisztikai vonásai egyáltalán nem köthetők Vergiliushoz, másrészt Vergilius Kr. 19-ben meghalt, így lehetetlen, hogy írt volna a haldokló Maecenasról, aki 11 évvel utána, Kr. e. 8-ban halt meg. A két elégia így nem köthető sem Vergiliushoz, sem Ovidiushoz, akinek a neve szintén felmerült lehetséges szerzőként, hanem sokkal inkább egy olyan ismeretlen szerzőhöz, aki megpróbálta utánozni a két költő stílusát. A szerző valószínűleg Maecenas kortársa lehetett, viszont nem tartozott Maecenas

róla Velleius Paterculus, Tacitus, Suetonius, Appianus, Plutarchos, valamint Seneca is.

A Maecenasra vonatkozó szakirodalom jelentős része irodalmi, kulturális tevékenységével foglalkozik. Államférfiúi tevékenységéről még nem született összefoglaló munka, azonban az életéről szóló monográfiákban találhatunk ezzel kapcsolatos fejezeteket.²

Nevére vonatkozóan elsősorban egy általa felszabadított rabszolga sírjáról fennmaradt felirat nyújt segítséget. Így hivatalos formában neve *C. Maecenas, L. f. Pom(ptina tribu)* volt.³ Ebből arra következtethetünk, hogy a Maecenas nevű nemzetséghez tartozhatott, egyedül Tacitus nevezi őt Cilnius Maecenasnak (*Ann.* VI, 11), valamint Macrobius említi (II 4, 12), hogy Augustus egy Maecenasnak írt szívélyes levelében *Cilneorum smaragde* néven szólít-

ja.⁴ Általánosan elfogadott vélemény szerint a Cilnius édesanyja nemzetségének a neve lehetett.⁵ Előkelő etruszk nemzetségeknél előfordult ugyanis, hogy a nemzetség nevét adták utódaiknak. Horatius is kiemeli (*Sat.* I, 6, 3) mind az anyai, mind az apai őseket, de ehhez kapcsolható az is, hogy születése helyén, Arretium környékén (mai Arezzo) már nagyon korai időktől kimutatható (Liv. X, 3, 2) a Cilniusok igen előkelő nemzetségének a jelenléte.⁶

Etruszk, valamint előkelő származásáról sokat írtak a kor költői. Legismertebb ezek közül Horatius híres ódája, mely szerint Maecenas „dicső, régi királyi sarj”.⁷ Ősei lucumók voltak, apai és anyai ágról is etruszk seregek vezetői, akikből a 12 etruszk város szövetsége évente választotta meg előljáróit (Hor. *Sat.* I,

írói köréhez. (Vö. *Eleg.* I, 9: ... *nec mihi, Maecenas, tecum fuit usus amici*.) Az elegiák összefoglalását lásd Schoonhoven, H.: *The 'Elegiae in Maecenatem'*. In *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANWR) 1983, II. 30.3. 1788-1811. Lásd még: Rocca, R.: *Voce Elegiae in Maecenatem*. In *Enciclopedia Virgiliana* vol. II. 187-188. Roma 1954; Bickel, E.: *Eleg. in Maec. I. 21*. In *Rhein. Mus.* 89. 1940, 238-239; Bickel, E.: *De elegiis in Maecenatem monumentis biographicis et historicis*. In *Rhein Mus.* 93. 1950, 97-133; Holland, R.: *Beiträge zum Verständnis der Maecenaselegien I*. In *Wiener Studien* 45, 1926. 81-88; *Beiträge zum Verständnis der Maecenaselegien II*. In *Wiener Studien* 45, 1926. 233-239; *Beiträge zum Verständnis der Maecenaselegien III*. In *Wiener Studien* 45, 1927. 85-91; Ellis, R.: *The elegiae in Maecenatem. A lecture*. London 1907; Diggle, J.: *Elegiae in Maecenatem* 129-132. In *Latomus* 27, 1968. 175-178.

² Lásd Avallone, R.: *Mecenate, con ed. dei frammenti*. Napoli. Libr. Scient. ed. 1962. (továbbiakban: Avallone); André, J. M.: *Mécène. Essai de biographie spirituelle*. Paris, Les Belles Lettres, 1967. (továbbiakban: André); Paturzo, Franco: *Mecenate. Il ministro d'Augusto*. Calosci-Cortona, 1999. (továbbiakban: Paturzo).

³ CIL VI 21771= Dessau II 7848. C. Maecenasnak nevezi: Vell. Pat. II 88, 2; Tac. *Ann.* XIV 53; Cassius Dio II 16, 2. Keresztnevére vonatkozóan a C.-t megerősíti egy másik általa felszabadított rabszolga neve, aki később ismert író lett: C. Maecenas Melissus.

⁴ Tar Ibolya: *Szöveggyűjtemény az Augustus-korhoz*. Szeged, JATEPress, 1998.

⁵ Így gondolja: Stein, A.- Kappelmacher, A.: *Maecenas*. In *PW-RE.* XIV, 1. 1928. 207-229. (továbbiakban: Stein); Avallone: 1962; Gardthausen, Victor: *Augustus und seine Zeit*. Leipzig 1891-1904. I. rész 2. kötet 762-784; 2. rész 2. kötet 432-445. VII. 7. *Maecenas*. (továbbiakban: Gardthausen). Syme, Ronald: *The Roman Revolution*. Oxford, Clarendon 1939. (továbbiakban: Syme).

⁶ Mindezt kétségbe vonja: Simpson, Chris J.: *Two Small Thoughts on 'Cilnius Maecenas'*. In *Arachnion* n. 2.1, 1996. A szerző szerint ugyanis semmilyen konkrét utalás nincs arra nézve, hogy Maecenas édesanyja Cilnia lehetett vagy sem. A Cilniusok jelenlétét az észak-etruriai Arezzo térségében valóban bizonyítják a fennmaradt epigráfiai emlékek, ahonnan Maecenas származott, azonban ha Maecenasnak közvetlen kapcsolata lett volna a Cilniusokkal, akkor annak nyoma kellene lennie az irodalmi forrásokban. A korabeli irodalmi emlékekből azonban semmi sem bizonyítja egyértelműen, hogy Maecenast családi kötelékek fűzték volna a Cilniusokhoz anyai vagy más módon részről.

⁷ Hor. *Carm.* (I, 1, 1): *Maecenas, atavis edite regibus*. Mart. XII, 4, 2: *Maecenas, atavis regibus ortus eques*. Prop. III, 9 (IV, 8), 1: *Maecenas, eques Etrusco de sanguine regum*. Ezen kívül: Hor. *Carm.* III, 29, 1: *Tyrrhena regum progenies*; *Eleg.* 1, 13: *regis erat, Etrusque, genus*.

6, 4). A költők által gyakran említett királyi származás talán ennek a rangnak tudható be.⁸ Rómában ugyanakkor a család a lovagrend tagja volt (Vell. Pat. II, 88, 2). Elődei közül Cicero említi nagybátyját, aki a néptribunus M. Livius Drusus ellenfele volt Kr. e. 91-ben.⁹ Születésének napját szintén jól ismerjük (Hor. *Carm.* IV, 11, 13 skk.): ezek szerint április 13-án született, a pontos évet azonban nem tudjuk.¹⁰ A kutatások a születési évét általában Kr. e. 74 és Kr. e. 70 közötti évekre teszik. Maecenas nemzetségéről, családjáról, hogy mikor és hogyan jöttek Rómába, semmit nem tudunk egészen Kr. e. 44-ig, amikor is első alkalommal olvashatunk egy Lucius Maecenasról, aki pénzzel támogatta Octavianust (Nic. Dam. *Vita Caes.* 31, 133). Nem tudjuk biztosan, hogy itt magáról Maecenasról vagy édesapjáról van szó,¹¹ mindenesetre vannak olyan feltételezések, melyek szerint a Maecenasok, - így apja és fia - korábban részt vettek Caesar néhány katonai hadjáratában, és ekkoriban alakult ki az a szoros és mély barátság, amely Maecenas apját, Luciust Caesarhoz, Maecenast pedig Augustushoz fűzte.¹² Erre vonatkozólag azonban semmilyen megbízható adattal nem rendelkezünk. Az azonban bizonyosnak vehető, hogy Maecenas jelentős vagyont örökölt családjától. Így Rómában a fiatal arisztokraták életmódját folytatva egyaránt részesült fizikai valamint szellemi és kulturális neveltetésben.¹³

⁸ Eberle, Joseph: Maecenas der Etrusker. In *Das Altertum* 4, 1958, 14-24.

⁹ Cicero: *Pro Cluent.* 56, 153.

¹⁰ Születésnapjáról bővebben: Oppermann, Hans: Maecenas' Geburtstag (Hor. C. IV, 11). In *Gymnasium* 64, 1957. 102-111.

¹¹ Maecenasszal azonosítja: Gardthausen: I. 70; Reckford: 195; Avallone: 13; ezzel szemben Lucius Maecenast Maecenas apjának tartja: SteIn 209; Syme: 131 n. 5.

¹² Paturzo: 104-105.

¹³ Avallone szerint (12-13): a fizikai gyakorlatok közül a labdajátékokat kedvelte, amelyek kevésbé voltak fárasztóak. Vö: Hor. *Sat.* II, 6, 49, de egy alkalommal Capuában is játszott egy görögországi utazás

Először Octavianus apollóniai tartózkodása alatt hallunk róla. Tudjuk, hogy a fiatal Octavianus Kr. e. 45 végén indult el Apollóniába.¹⁴ Kíséretének tagja volt a kiváló görög rétor, a pergamoni Apollódoros, aki mellett kiegészíthette irodalmi műveltségét, az utazás oka azonban nem elsősorban a tanulmányok folytatása lehetett.¹⁵ Apollónia ebben az időben sokkal inkább egy fontos stratégiai helyszín volt, ahová Julius Caesar a tervezett parthusok elleni hadjárata céljából jelentős katonai seregeket helyezett át. A hadjáratra való lázas felkészülés előkészületeit azonban félbeszakították a Caesar meggyilkolásáról szóló hírek. A fiatal Octavianus számára, akit J. Caesar örököséként nevezett meg, ez egy teljesen új helyzetet jelentett. Már ekkoriban is két csoportosulás vette körül.¹⁶ Paturzo szerint a harciasabb csoport élén Marcus Vipsanius Agrippát, a későbbi kiváló hadvezért és hű társat találjuk, aki mindenáron Róma ellen akart vonulni, felhasználva az Apollóniában állomásozó seregeket, míg a másik csoportban már ekkoriban is jelentős szerepet játszhatott Maecenas, aki a diplomatikusan megoldást javasolta Octavianusnak, s csak néhány barátja kíséretében indult vissza Itáliába.¹⁷ E hipotézist azonban nem támasztják alá megfelelő módon a rendelkezésünkre álló források. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy Octavianus közvetlen környezetében ekkor már ott volt Agrippa és Maecenas is.

A köztársaság kori Róma életét döntően befolyásoló Kr. e. 44 és 42 közötti évekből nem ismerjük Maecenas szerepét, mivel az események összetettsége és a triumvirek közötti

során: Hor. *Sat.* I, 5, 48. Szellemi és kulturális neveléséről lásd továbbá: Avallone, R.: *Profilo umano di Mecenate.* In *Antiquitas* 8, 12, 1953. 3-16.

¹⁴ Nic. Dam. decemberre teszi (B.c. 16); Appianus októberre (B. c. III, 10).

¹⁵ Lásd Avallone: 13: szerinte csakis tanulni ment Octavianus Apollóniába.

¹⁶ Nic. Dam. B.c. 16: *elikoi-philoi*.

¹⁷ Paturzo: 104-105.

folyamatosan változó erőviszonyok miatt az antik történetírók elsősorban a kulcsszereplők tevékenységére koncentráltak. Nem zárható ki azonban, hogy maga Maecenas vagy az apja anyagilag támogatták ebben az időben Octavianust.¹⁸ Maecenasról elsőként Propertius (*Eleg.* II, 1, 27) tudósít, amely alapján valószínűsíthetőnek tűnik, hogy részt vett az Antonius elleni mutinai háborúban.¹⁹ A későbbiekben egészen biztos, hogy részt vett a Philippi melletti csatában, amelyet alátámasztanak az idősebb Plinius (*Nat. Hist.* VII, 45, 148): „*ut fatentur M. Agrippa et Maecenas*” valamint a Maecenashoz szóló elégiák (*Elegiae ad Maecenatem* I, 43) is. Az ütközetek során tanúsított szolgálatait a triumvirek dicséretesnek találták, és azzal jutalmazták, hogy megkapta a csatában elfogott, majd elítélt M. Favonius vagyonának egy részét.²⁰

A Philippit követő években kiéleződtek az ellentétek Antonius és Octavianus között. A Lucius Antonius által kirobbantott perusiai háború Octavianus javára dőlt el. Az Egyiptomból hazatérő Antonius erre szövetséget kötött Sextus Pompeiusszal valamint Domitius Aenobarbusszal, a köztársasági flotta főparancsnokával. Közben Octavianus is megpróbált közeledni a republikánusokhoz.

Maecenas ebben az időben már egyértelműen Octavianus közvetlen környezetének tagja volt. Ekkoriban alakulhatott ki közöttük az a fajta szoros barátság és egymás iránti bizalom, amely valószínűleg egészen Maecenas haláláig megmaradt. Ezt bizonyítják a Kr. e. 40-dik év eseményei is, ez az év Maecenas politikai és diplomáciai tevékenysége csúcspontjának tekinthető. Ennek első jelentős állomása volt,

amikor is Octavianus Szicíliaba küldte őt, hogy dinasztikus házassággal próbálja Sextus Pompeiust megbékíteni. Octavianus nem véletlenül Maecenast választotta ki erre a feladatra. Az előző évek során ugyanis Octavianus megismerhette Maecenas tárgyalóképességét, és remek érzékkel őt választotta ki környezetének tagjai közül, aki az esetleges tárgyalások során megfelelő módon képviselhetné őt. Maecenas ez esetben feleségül kérte számára Scriboniát, akinek a testvére, L. Scribonius Libo, Sextus Pompeius sógora volt. A házasságot Kr. e. 40-39 telén meg is kötötték.²¹ Bár a házasság rövid életű volt, Octavianus mégis Scriboniának köszönhette egyetlen gyermekét, Juliát.

A két triumvir politikai lavírozása következtében kialakult politikai helyzet azonban továbbra is rendkívül feszült volt. Végül Kr. e. 40-ben Brundisiumnál találkoztak, ahol békétárgyalásokba bocsátkoztak. Maecenas itt igen jelentős diplomáciai feladatokat látott el. Octavianus ugyanis még nem érezte elég erősnek magát egy Antonius elleni háborúhoz, így egy olyan emberre volt szüksége, aki az adott politikai helyzetben megfelelő taktikával, higgadtan tárgyalva a megegyezést segíti elő. Maecenas részvétele a tárgyaláson azt mutatja, hogy Octavianusnak feltétlen bizalmát élvezte. A két triumvir nem vett részt személyesen a tárgyalásokon. Octavianus képviselőként Maecenas folytatott tárgyalásokat, Antoniust Asinius Pollio képviselte, továbbá semleges résztvevőként jelen volt L. Cocceius Nerva (*App. B. C. V*, 64, 272). A mindkét fél részéről jól megválasztott tárgyalófelek a katonai megoldás helyett jó diplomáciai érzékkel a megegyezést segítették elő. Maecenas kulcsfontosságú szerepet vállalt ebben. A megbeszélések követő *foedus Brundisinum* jelentős mértékben hozzájárult a politikai helyzet stabilitásához. A triumviratus továbbra is érvényben maradt, Octavianus megkapta a birodalom nyugati, Antonius a keleti tartományokat. Az egyezsé-

¹⁸ Stein és Syme inkább az apát tartják az anyagi támogatónak.

¹⁹ A háborúban való részvételét elfogadja: Gardthausen: 764; Avallone: 13, 97. Ugyanakkor Stein 209. nem ad hitelt Propertius állításának.

²⁰ Münzer o. Bd. VI S. 2076. Eddig még nem tisztázott az a feltételezés, hogy mindez a korábban Octavianusnak nyújtott anyagi támogatás kompenzációja volt-e.

²¹ *App. Bell. Civ. V*, 53, 222; Cassius Dio 48, 16, 3.

get egy újabb házasságkötéssel is megerősítették. Mivel Fulvia, Antonius felesége kevéssel előtte halt meg, így Maecenas azt ajánlotta Octavianusnak, hogy a nővérét, Octaviát adja nőül Antoniusához, amely házasság így létre is jött.²²

Maecenas diplomáciai tevékenysége a következő években is folytatódott. Az erőviszonyok változása következtében Kr. e. 38-ban Octavianus ismét Maecenast küldte Antoniushoz, hogy ezúttal a Sextus Pompeius elleni háborúhoz kérje segítségét és támogatását. Az odautazás élményeit Horatius (*Sat.* I, 5) is megörökítette. Az *Iter Brundisinum* egy olyan társasutazás leírása, amelyen Maecenas kíséretében Horatius is részt vett.²³ Az utazótársaság tagja volt, ezen kívül a semleges Cocceius, aki Maecenasszal egyetemben részt vett a három évvel korábbi brundisiumi tárgyalásokon, valamint Fonteius Capito, aki Antonius leghűségesebb embere volt.²⁴ Útközben csatlakoztak még hozzájuk a költők: Vergilius, Varius és Plotius. Az igencsak lassan megtett utazásról Horatius látszólag szatirikusan ír, mintha az a résztvevők ártalmatlan utazási élményeiről szólna. Valójában azonban az út Octavianus és Antonius újabb megbékítését irányozta elő, és a későbbiekben megkötött tarentumi egyezség előzményének tekinthető. Mivel Brundisium lakói nem engedték be Antonius városukba, így Antonius arra kényszerült, hogy Octavianus követeinak a megérkezését Tarentumban várja meg. A tárgyalásokon Antonius ezúttal Fonteius Capito képviselte, Octavianust Maecenas és semleges félként ismét részt vett a tárgyalásokon L. Cocceius Nerva. Maecenas

fáradozásait ismét siker koronázta (App. B. C. V, 92, 385; 93, 390).²⁵ A tárgyalások nyomán jött létre az újabb megegyezés Octavianus és Antonius között, ez a tarentumi egyezmény (Kr. e. 37), amelyben a felek további öt évre meghosszabbították triumviri felhatalmazásukat. Octavianus 120 hajót kapott Antoniustól a Sextus Pompeius elleni háború folytatásához, Antonius pedig cserébe 20 ezer katonát a parthus hadjáratra.

Maecenas nélkülözhetelen tanácsadója és kísérlője lett Octavianusnak. Bár a katonai hadműveletek hidegen hagyták, mégis ott volt Octavianus mellett az elkövetkező háborúk során (*Eleg.* I, 40). Így Kr. e. 36-ban is elkísérte Octavianust a Sextus Pompeius elleni háború utolsó helyszínére, azonban Octavianus rövidesen visszaküldte Rómába, hogy ott és Itáliában fenntartsa a rendet, és az ellene szervezett megmozdulásokat még csírájában elfojtsa.

A város ellátási gondjai súlyosbodtak, a közhangulat Octavianus-ellenes volt, így szükségessé vált, hogy Octavianus politikai helyzetét megerősítsék. A szicíliai háború alatt így Maecenas kormányozta Rómát és Itáliát. A korabeli források erről az időszokról már többet írnak, bár Maecenas hatáskörét eltérően fogalmazzák meg.²⁶ Ez elsősorban annak a következménye, hogy Maecenas semmilyen hivatalos tisztséget nem viselt, így nem nevezhetjük egyértelműen *praefectus praetorionak* vagy *praefectus urbis*nek, ugyanakkor ezeknek

²² Plut. *Ant.* 31.; App. B. C. 5, 64.

²³ Erről bővebben lásd Kazai Magdolna: Az „Iter Brundisinum” célzatának kérdéséhez. In *Acta Antiqua et Archaeologica Suppl.* II. Szeged 1979. Valamint: Ehlers, W. W.: Das Iter Brundisinum des Horaz (Serm. I. 5). In *Hermes* 113, 1985.

²⁴ Hor. *Sat.* I, 5, 27-30: „Huc venturus erat Maecenas optimus atque Cocceius, missi magnis de rebus uterque legati, aversos soliti componere amicos.”

²⁵ A források a tárgyalások tekintetében ellentmondanak: Appianos szerint (V, 92, 385) Octavianus küldte Maecenast segítségért Antoniushoz; Cassius Dio szerint (48, 54, 1): Antonius Itáliába jött, de nem kérték, hogy segítsen Octavianusnak; Plutarchos szerint (*Ant.* 35): Antonius ellenséges szándékkal jött Itáliába Octavianus ellen. A modern kutatások az appianosi verziót fogadják el, mely szerint Octavianus ténylegesen segítséget akart kérni Antoniustól.

²⁶ Lásd Vell. Pat. II, 88; Tac. *Ann.* III, 30; VI, 11; Cass. Dio 49, 16; 51, 3, 5; 55, 7, 1; Sen. *Epist.* 114, 6; Plin. *Nat. Hist.* 37, 4, *Eleg.* I, 13-16, 27-30; 31-37; Hor. *Carm.* I, 20, 5; III, 8, 17-28; III, 29, 25-28; *Sat.* II, 6; Prop. III, 9; App. V, 99.

a posztoknak megfelelő hatáskörrel rendelkezett. Tacitus így ír (*Ann.* VI, 11): „... Augustus a polgárháborúk idején a lovagrendű Cilnius Maecenast tette meg minden római és itáliai ügy irányítójának.”²⁷ Velleius Paterculus (II, 88): „A város felügyeletét akkor a lovagrendi származású, de előkelő családból való C. Maecenas látta el.”²⁸ Maecenas tehát a távollevő Octavianus helyetteseként egy feltétlen bizalmi állást kapott, nem véletlenül nevezik őt úgy is, mint „*Caesaris dextera, vigil urbis*”, Octavianus jobb keze, a város őrzője (*Eleg.* I, 13f). Maecenas megbízatása teljesen újszerűnek tekinthető. Tudjuk, hogy előkelő, gazdag családból származott, de mégis csak etruszk származású volt, ráadásul a lovagi rendhez tartozott, amelynek tagja maradt egész élete során, holott könnyedén az első osztály tagjai között lehetett volna. Octavianus azonban lovagi rangja ellenére bízta rá ezt a fontos feladatkört. Ezen kívül megbízatását mindenféle hivatali cím nélkül viselte, amely a *cursus honorum*ot példásan végigjáró *magistratus*okhoz szokott Rómában merőben újszerű lehetett. Maecenas rendkívül széles hatáskörrel rendelkezett, szinte korlátlan teljhatalmat kapott Róma és Itália irányítására. Bizalmi állása abban is megnyilvánult, hogy használhatta Octavianus győzelmi gyűrűjét, az írásbeli hivatali ügyintézés során pecsételhetett vele, elolvashatta barátjának teljes levelezését, és azok módosításáról a továbbítás előtt saját véleménye szerint dönthetett.²⁹

A fentiek azt bizonyítják, hogy Octavianusnak a számára még mindig fennálló bizonytalan politikai helyzetben egy hozzá feltétlen hű emberre volt szüksége, aki távollétében is megbízhatóan, erős kézzel irányítja Rómát. Választása így nem véletlenül esett

Maecenasra. Maecenas a kinevezését megelőző években már több alkalommal is kimutatta Octavianus iránti feltétlen elkötelezettségét, valamint diplomáciai küldetéseinek sikerei is a feladatára való rátermettségét bizonyították.

Cassius Dio tudósít arról, hogy Kr. e. 36-tól hosszú ideig kormányozta Rómát és Itáliát (49, 16), majd legközelebb Kr. e. 31-ben, az actiumi csata évében bízta rá újra ezt a feladatot Octavianus (51, 3), aki ez alkalommal M. Agrippát is mellérendelte, hogy közösen irányítsák a felmerülő ügyeket. Dio egy harmadik időpontot is megemlít (54, 19), Kr. 16-ot, amikor Maecenas megbízatása véget ért, mivel ebben az évben Octavianus, ekkor már Augustus a város irányítását T. Statilius Taurusra bízta.

A kutatások eltérően nyilatkoznak Maecenas hatáskörével kapcsolatban. F. Paturzo szerint Maecenas mint *praefectus praetorio* működött, Kr. e. 29-től egész biztosan, de talán már Kr. e. 36-tól. Szerinte ugyanis elképzelhetetlen az, hogy az újabb polgárháborús időszak alatt a megfelelő imperiummal ellátva úgy tudta volna kormányozni Rómát és Itáliát, hogy ne állt volna rendelkezésére az ehhez szükséges katonai haderő. Kr. e. 31-től Agrippa kinevezésével kapcsolatban két hipotézist fogalmaz meg: Maecenas vagy továbbra is mint *praefectus praetorio* működött, csak hivatalát a korábbi normák szerint kollegiálisan megosztotta Agrippával, vagy ezentúl mint *praefectus urbi* irányította Rómát.³⁰ J.-M. André úgy gondolja, hogy Maecenas a későbbi *praefectus urbi* hatáskörének megfelelő jogkörrel rendelkezett.³¹ Hatalma monarchikus jellegűnek tekinthető, amely az Octavianus felé tett hűségeskün alapult. Mindazonáltal Maecenas a későbbiekben kialakult új hivatalnoki karnak követendő mintául szolgált. Hivatalával kapcsolatban ugyanis nem voltak alkotmányos

²⁷ Tacitus összes művei. Ford.: Borzsák István. Európa Könyvkiadó, Budapest 1980.

²⁸ Velleius Paterculus: Róma története. Ford.: Hoffmann Zsuzsanna. Lectum Kiadó, Szeged 2007. 124.

²⁹ Lásd Hor. *Sat.* II, 6, 38; Sen. *Epist.* 114,6; Plin. *Nat. Hist.* 37, 4; Cass. Dio 51, 3, 6-7.

³⁰ Paturzo: 114–119.

³¹ Így gondolja még: Gardthausen: I. köt. 765 valamint Reckford: 197.

aggályai, elengedhetetlennek tartotta az új rendszer kiépítéséhez szükséges monarchikus tapasztalatot, de a rendszerben nem akarta magát hivatalosan elkötelezni.³² Stein szerint ugyanakkor Maecenas megbízását nem lehet egyértelműen a későbbiekben kialakult hivatali rendszer feladatköreivel azonosítani. *Praefectus urbi* nem lehetett, mivel ez a tisztség elsőként Kr. e. 16-tól T. Statilius Taurus kezében volt. Ugyanakkor *praefectus praetorio* sem lehetett, mivel ez a tisztség hivatalosan csak Kr. e. 2-től létezett. Stein kiemeli, hogy a Maecenas hatásköréből eredő bizonytalanság éppenséggel hozzájárult hatalma növeléséhez. Ugyanakkor hivatalának veszélyeztetettségét jelezték a Kr. e. 31-es év eseményei, amikor is Octavianus a kitörő katonai zendülés leverésére mellérendelte M. Agrippát attól való félelmében, hogy Maecenas egyedül talán nem tud megfelelő módon békét teremteni Rómában.³³ Avallone, Cassius Dio állítását elfogadva úgy gondolja, hogy Maecenas Kr. 36-tól Kr. e. 16-ig kormányozta Rómát és Itáliát. Az actiumi csatát követően azonban visszavonult a politika színteréről, és a háttérben maradván tanácsadói szerepet látott el, és csak Augustus távollétében vette vissza korábbi praefectusi funkcióit Kr. e. 16-ig.³⁴

Hasonló a bizonytalanság ugyanakkor abban a tekintetben is, hogy hivatalának ellátása közben vajon részt vett-e az Antonius elleni döntő ütközetben, jelen volt-e Actiumnál Kr. e. 31-ben. A bizonytalanság fő oka elsősorban az, hogy az antik források eltérően nyilatkoznak erről. Horatius és Propertius, valamint a Maecenas-elégiák ismeretlen szerzője a csatában

való személyes részvételét sejtetik, ugyanakkor Cassius Dio azt állítja, hogy a csata időpontjában Rómában tartózkodott, és hasonlóan vélekedik Velleius Paterculus és Appianus is.³⁵ A kutatók közül többen is elképzelhetetlennek tartják, hogy Maecenas, aki Augustus egyik legbefolyásosabb embere volt, kihagyta volna az actiumi csatát. Általános vélemény szerint Maecenas valószínűleg részt vett a döntő ütközetben, még akkor is, ha katonai téren nem különösebben jeleskedett. Ugyanakkor még abban az évben visszatért Rómába. A korábbi triumvir fia, M. Aemilius Lepidus ugyanis egy összeesküvést szervezett Octavianus ellen, amelynek a célja Octavianus megölése és a polgárháború folytatása lett volna.³⁶ Maecenas azonban leleplezte a szervezkedést, az összeesküvőt elfogták és kivégezték. Maecenas Rómába való visszatérését egyfajta villámgyors utazásként értékelhetjük, amely lehetőséget adott Maecenasnak a gyors és hatékony intézkedésekre, de egyben magyarázatot ad Cassius Dio állítására is, miszerint Maecenas Rómában volt Kr. e. 31-ben.

Határozott és gyors intézkedései miatt kedvelték Maecenast Rómában. Ezt bizonyítja az is, hogy miután Kr. e. 30-ban hosszas betegségben szenvedett és abból felépülve első alkalommal látogatott el a Pompeius-színházba, a közönség nagy tapsal üdvözölte, amely népszerűségének egyértelmű jele volt.³⁷ Maecenas közéleti szerepének azonban ez az esemény a végét jelezte. Ezt követően a történetírói munkák már keveset írnak politikai tevékenységéről, bár Cassius Dio szerint egészen Kr. e. 16-ig részt vett az ügyek intézésében.

Kr. e. 29 után egyértelműen megváltozott Maecenas helyzete és szerepe.³⁸ Háttérbe hú-

³² André: 64–75. A praefectus urbi hivatalának fejlődéséről, történetéről bővebben lásd Vitucci, G.: *Ricerche sulla Praefectura Urbi in età imperiale*. Roma, 1951. Továbbá: Vigneaux, P. E.: *Essai sur l'Histoire de la Praefectura Urbis à Rome*. Paris, 1896.

³³ Stein, A. – Kappelmacher, A.: Maecenas. In *Realenzikl. des Altertums*. XIV, 1. 1928. 207–214.

³⁴ Avallone: 16. Vö még: Avallone, R.: *Profilo umano di Mecenate*. In *Antiquitas* 8, 12, 1953. 3–16.

³⁵ Hor. *Epod.* 1, 1–4; Prop. *Eleg.* I, 1, 34; Cassius Dio 51, 3, 5; Vell. Pat. II, 88, 1; App. *Bell. Civ.* 4, 50.

³⁶ Az összeesküvésről lásd Cassius Dio 54, 15, 4–8; Vell. Pat. II, 88, 3; Sen. *De clem.* I, 9, 6; *De brev. vit.* 5; Suet. *Aug.* 19, 1; App. B. C. IV, 50.

³⁷ Lásd Hor. *Carm.* I, 20, 3–8; II, 17, 25–26.

³⁸ Reckford: 197. A szerző úgy gondolja, hogy Maecenas politikai karrierje nem folytatódott Kr. e. 29 után,

zódásának okait megvizsgálva a következőket állapíthatjuk meg: 1. Kr. e. 29-re Octavianus leszámolt ellenfeivel, a polgárháború hosszú és véres korszaka véget ért, és miután hármass triumphusát megtartva hazatért Rómába, átvette az ügyek irányítását. Maecenas diplomáciai és ügyvivő szolgálatai már nem tűntek nélkülözhetetlenek, valójában Augustus tanácsadójaként dolgozott, és az uralkodót csak Rómától való távollétében helyettesítette a korábbi hivatali jogkörrel felruházva. 2. Talán ő maga is úgy gondolta, hogy itt az ideje visszavonulni a korábbi évek túlságosan is felelősségteljes időszaka után. Nyugalmat kedvelő természetéről Velleius Paterculus is azt írja (88, 2): „Ha a körülmények éberséget kívántak, egyáltalán nem volt aluszékony, hanem körültekintő és tetterső. Amint teendői megengedték, a kényelmes nyugalmat még az asszonyoknál is jobban élvezte.”³⁹ 3. Egészségi állapota egyértelműen megromlott erre az időre. Már Kr. e. 30-ban is átesett egy súlyos betegségben, de a források szerint egészségi problémái folytatódtak.⁴⁰

Alapvetően politikai tanácsadónak megmaradva ezekben az években sokkal inkább a magánéletbe vonult vissza és csak irodalmi-művészeti kedvteléseinek élt. Figyelmét a köréje csoportosuló híres irodalmi kör kötötte le, amelyben a kor legkiválóbb költőit találjuk. Ezen irodalmi kör tagjai az Esquilinuson épült gyönyörű palotájában és annak kertjében gyűltek rendszeresen össze. A költőket jelentős anyagi támogatásban részesítette, ezáltal hozzásegítette őket hírnevük és ismertségük növeléséhez. Vergiliusszal Asinius Pollio ajánlatára ismerkedett meg, s a költő az ő közbenjárására kapta vissza elkobzott földjét (Mart. 8, 56). Hálából Vergilius neki ajánlotta a Georgicát.

mivel Róma a *princeps* távollétében gyakorlatilag önmagát kormányozta, így már nem volt szükség Maecenas szolgálataira.

³⁹ Velleius Paterculus: Róma története. Ford.: Hoffmann Zsuzsanna. Lectum Kiadó, Szeged 2007. II. 124.

⁴⁰ Lásd Plin. *Nat. Hist.* 7, 172; Sen. *Dial.* 1, 3, 10.

Az ő irodalmi köréhez tartozott továbbá L. Varius Rufus (Mart. 12, 4, 1), Domitius Marsus (Mart. 8, 56, 21) és Propertius (Prop. 3, 1, 73; 9, 59) is, továbbá Plotius Tucca, Quintilius Varus, Aristius Fuscus, Valgius Rufus. A költők közül a legnagyobb barátság azonban Horatiushoz fűzte, akit Vergilius és Varius ajánlott neki (Hor. *Sat.* I, 6, 54). Horatiust Kr. e. 33-ban mezei jószággal is megajándékozta Tibur mellett (Hor. *Od.* II, 18, 14).⁴¹ Barátságuk egészen halálukig megmaradt, mindketten ugyanabban az évben, Kr. e. 8-ban haltak meg.

Személyes befolyása Augustusra igen nagy volt és ezt mindig jó irányban érvényesítette, főleg ha arról volt szó, hogy az uralkodót a szenvedélyességtől és a kegyetlenkedéstől visszatartsa. Cassius Dio ismertet egy olyan esetet, amikor is Maecenas emlékezetes, bátor közbelépésével meggátolta sok ártatlan ember kivégzését. A történet szerint egy alkalommal Augustus elnökölt a bíróságon, és éppen több embert készült halálra ítélni. A kúriára megérkező Maecenas megpróbált közelebb jutni hozzá, azonban a nagy tömeg ebben megakadályozta. Ekkor felvett egy táblát, és ráírta az emlékezetes szavakat: *Surge tandem carnifex* (Cass. Dio 55, 7), majd a táblát Augustus ölébe dobta. Augustus miután azt elolvasta, felállt és eltávozott, anélkül, hogy egyetlen halálos ítéletet érvényesített volna.

A történet valóságtartalma kétséges, és számos kérdést vet fel. Cassius Dio anekdotáját ugyanis más források egyáltalán nem említik.

⁴¹ A Horatius és Maecenas barátságáról, kapcsolatáról szóló szakirodalom rendkívül terjedelmes. Néha nyat kiemelve lásd Desch, W.: Horazens Beziehung zu Maecenas. In *Eranos* 79, 1981. 33–45; Lefèvre, E.: Horaz und Maecenas. In *Aufst. u. Niederg. der röm. Welt* II, 31.3, 1981. 1987–2029; Meister, K.: Die Freundschaft zwischen Horaz und Maecenas. In *Gymnasium* 57, 1950. 3–38; Noirfalise, A.: Horace et Mécène. In *Les Ét. Class.* 18, 1950. 289–303; Reckford, K.: Horace and Maecenas. In *Trans. and Proc. of Amer. Phil. Ass.* 90, 1959. 195–208; Santirocco, M.: The Maecenas odes. In *Trans. and Proc. of Amer. Phil. Ass.* 114, 1984. 241–253.

Nem tudjuk, hogy tényleg volt-e valamilyen alapja a történetnek, vagy csak arról van szó, hogy a Kr. u. 2. században élő és alkotó történetíró, Cassius Dio helytelenítette a Severusok túl szigorú ítélkezési gyakorlatát, és ezt történeti munkájában visszavetítette Augustus korára. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy ezzel a történettel igyekezett alátámasztani Maecenas befolyását az akkor már egyeduralkodó Augustusra.⁴²

Hasonló a bizonytalanság Cassius Dio másik történetével kapcsolatban is. A történetíró előadása szerint Augustus az egyeduralkodó megszerzése után barátaival tanácskozott a hatalom megszerzésének módjáról. (Cass. Dio 52, 15-40).⁴³ A két hű barát egymással ellentétes javaslatokat tett. Agrippa a köztársasági rend visszaállítását javasolta, míg Maecenas politikai tanácsai inkább a monarchikus államforma megteremtésére vonatkoztak. Az érvelés során azonban egyértelműen kitűnik, hogy Maecenas szavai mögött az Augustus által későbbiekben megvalósított politikai program rejlik. A történet valóságtartalma így itt is kétséges, valamint itt is kimutatható párhuzam az akkor uralkodó Severusokkal.⁴⁴ A két történet elemzése azonban nem ennek a tanulmánynak a részét képezi.

Ebből az időszakból kiemelendő még, hogy Maecenas megházasodott. Házasságkötésének pontos dátumát nem ismerjük, azonban feleségét igen. Terentiát vette feleségül, akinek a szépségét elismerik a források, azonban hozzátesszik, hogy nem lehetett könnyű együtt élni vele. Házasságuk nem is volt boldog, gyermektelen maradt, amit a források is igazolnak, valamint az a tény is, hogy Maecenas teljes vagyonát Augustusra hagyta.⁴⁵

A Kr. e. 29-16-ig tartó időszak egyik fontos eseménye volt az ún. Murena-összeesküvés.

A Kr. e. 23-ban vagy 22-ben szerveződött összeesküvés számos, máig nem tisztázott kérdése közül annyi bizonyosnak tekinthető, hogy vezetője Maecenas sógora, Terentia bátyja volt. Maecenas tudomást szerzett az összeesküvésről, és ezt feleségének el is árulta.⁴⁶ Murena elmenekült, de később elfogták, majd Augustus bírói tárgyalás nélkül kivégeztette.⁴⁷

Az összeesküvésbe így módon önkéntelenül belekeveredő Maecenasszal kapcsolatban a szakirodalomban sokáig elfogadott vélemény volt Syme állítása, miszerint Augustus és Maecenas kapcsolata a Murena-összeesküvés miatt megromlott, barátságuk elhidegült.⁴⁸ Az újabb kutatások azonban azt mutatják, hogy Maecenas jól számított. Egy előkelő arisztokrata esetében, mint amilyen Varro Murena volt, egy nyilvános tárgyalás és a halálbüntetés kiszabása felettébb kínos lett volna, így azonban rövid időn belül, ugyanakkor kemény, határozott fellépéssel le lehetett zárni az ügyet, ami Augustusnak is fontos volt. Barátságuk ezáltal

Monarchie. Die Rede des Maecenas, Buch 52, 14-40. In Hermes 90, 1962, 444-467. Továbbá: Fishwick, D.: Dio and Maecenas: the emperor and the ruler cult. In Phoenix 44, 1990. 267-275; Hammond, M.: The significance of the Speech of Maecenas in Dio Cassius, Book 52. In Trans. And Proc. Of Amer. Phil. Ass. 63, 1932. 88-102.

⁴⁵ A házasság eleinte szerelmi házasságnak indult (lásd Hor. *Carm.* II, 12), de később kapcsolatuk elhidegült, amelyhez az is hozzájárulhatott, hogy Terentia intim kapcsolatot alakított ki Augustusszal (lásd Sen. *De prov.* I, 3, 10; *Epist.* 114, 4, 6; *Eleg.* II, 7-10). A házasságról bővebben lásd Guarino, A.: Mecenat e Terenzia. In *Labeo* 38, 2, 1992. 137-146.

⁴⁶ Lásd Suet. *Aug.* 66, 3; Cass. Dio 54, 3, 5.

⁴⁷ Az összeesküvés Varro Murenához kötött, akinek a pontos neve még nem tisztázott, illetve, hogy ő azonos-e a Kr. e. 23. évi Fasti Consulares Capitoliniben szereplő A. Terentius Varro Murenával. Bizonytalan az is, hogy egy vagy két vezetője volt a mozgalomnak. Bővebben erről lásd Hahn István: A Murena-összeesküvéstől a százados ünnepekig. In *Antik Tanulmányok* 30, 1983. 61-70. Továbbá: Daly, Lawrence J.: Varro Murena, cos. 23 B.C. (*Magistratu motus est*). In *Historia* 27, 1978. 83-94.

⁴⁸ Syme: 342.

⁴² Bauman, R. A.: 'Hangman, call a halt!' In *Hermes* 110, 1982. 102-110.

⁴³ Lásd Római történeti chrestomathia, 187-192.

⁴⁴ A Maecenas-beszédről bővebben lásd Bleicken, U.: *Der politische Standpunkt Dios gegenüber der*

még szorosabb lett, Maecenas nem esett ki Augustus kegyeiből.⁴⁹

Utolsó éveiben megromlott egészségi állapota, idegkimerültségben szenvedett, amelyhez állandó láz és álmatlanság párosult.⁵⁰ Maecenas Kr. e. 8. szeptember végén halt meg. A források szerint nemcsak Augustus, de barátai és Róma népe is nagyon megsiratta Maecenas elvesztését.⁵¹ Hű barátja, Horatius pár héttel utána követte őt a sírba, akit Maecenas mellé temettek az Esquilinuson.

A fentiekben ismertetett politikai tevékenységét összegezve egyértelműen elmondhatjuk, hogy Maecenas jelentős mértékben hozzásegítette Augustust céljai eléréséhez. A Kr. e 1. század évtizedekig tartó véres polgárháborúi alapjaiban rengették meg a római köztársaság gépezetét. Julius Caesar választott örökösének, Augustusnak azonban sikerült a megfelelő helyen és időben ellenfeleivel leszámolnia, és a folyamatos háborúkba belefáradt római nép egyetértését megszerezve egy olyan új rendszert elfogadtatnia, amely biztosította az emberek számára a nyugalmat és békét, Augustus számára viszont egy teljesen újszerű, közjogilag nem körülhatárolt, abszolút hatalmat jelentett. A principátus létrejöttéhez azonban hosszú évek megalapozott munkájára volt szükség. Ebben a munkában Maecenas közreműködése egyértelmű volt, aki jó érzékkel választotta meg, hogy az újabb politikai bizonytalanság időszakában melyik triumvir mellé áll. Az Antonius és Octavianus között kialakult, évekig tartó ellenséges helyzetben a Maecenas közvetítésével létrehozott brundisiumi békekötés, majd ezt követően a tarentumi szerződés időt nyert Augustusnak,

aki akkor még felkészületlen lett volna egy Antonius elleni háborúra. Róma és Itália kormányzását rábízva, Augustus koncentrálhatott az Antonius elleni végső összecsapás megszervezésére. A katonai hadműveletek lebonyolításában tevékeny részt vállalt M. Agrippa, míg a stabil politikai háttérrel Maecenas biztosította a számára. Gyakran a politika szürke eminenciásának is nevezik, aki a háttérben maradt, ugyanakkor szolgálataiért cserébe egy olyan széles jogkörrel ellátott, kiváltságosnak tekinthető bizalmi állást kapott, amelyhez semmiféle hivatali cím nem járt, így az esetleges felelősségre vonás is más kategóriába lett volna sorolható. Augustus iránti elkötelezettségét, hűségét, diplomáciai ügyekben való jártasságát, feltétlen megbízhatóságát számos esetben bizonyította háborúban és békében egyaránt. Augustusra gyakorolt személyes befolyását is több történet igazolja. Még ha barátságuk, személyes kapcsolatuk jellege változott is az idők során, Maecenas mindvégig megmaradt hű barátjának. Így nem véletlen, hogy a principátus rendszerének egyik legbiztosabb támasza lett Agrippa mellett. A kutatások egyöntetű véleménye ezért az, hogy Octavianus, a későbbi Caesar Augustus e két megbízható barát és támogató hathatós segítségével nélkül nem tudta volna céljait elérni. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDRÉ, J.-M.: *Mécène. Essai de biographie spirituelle*. Paris, 1967, Les Belles Lettres.
- AVALLONE, R.: *Mecenate*, con ed. dei frammenti. Napoli, Libr. Scient. ed. 1962.
- AVALLONE, R.: Profilo umano di Mecenate. *Antiquitas* 8. 1953. no. 1-2. 3–16.
- BAUMAN, R. A.: 'Hangman, call a halt!' *Hermes Bnd.* 110, 1982. no. 1. 102–110.
- BOYANCÉ, P.: Portrait de Mécène. *Bull. De l'Assoc. Budé* 1959. 332–344.
- DE FRANCISI, P.: La figura e l'opera di C. Cilnio Mecenate. In: *Atti Accad. Petrarca di Arezzo* 16, 1, 1938. 139–148.

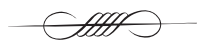
⁴⁹ Augustus és Maecenas kapcsolatáról bővebben lásd Williams, G.: Did Maecenas „Fall from favor”? Augustan Literary Patronage. In *Between Republic and Empire*, ed. Kurt A. Raaf lauf – Mark Toher. University of California Press.

⁵⁰ Lásd Plin. *Nat. Hist.* 7, 172; Sen. *De prov.* 1, 3, 10.

⁵¹ Lásd Cass. Dio: 55, 7, 1, 5; Suet. *Aug.* 66, 3; Sen. *De ben.* VI, 32, 2–4.

- DIGGLE, J.: *Elegiae in Maecenatem 129-132. Latomus* 27. 1968. 175–178.
- EBERLE, J.: *Maecenas der Etrusker. Das Altertum* 1958. no. 4. 14–24.
- EHLERS, W. W.: *Das Iter Brundisium des Horaz (Serm. I. 5). Hermes* 113. 1985.
- FRANDSEN, P. S.: *C. Cilnius Maecenas*. Altona, 1843.
- FERENCZY E. – MARÓTI E. – HAHN I.: *Az ókori Róma története*. Budapest 1992, Tankönyvkiadó.
- GARDTHAUSEN, V.: *Augustus und seine Zeit*. Leipzig, 1891–1904. 1. rész, 2. kötet, 762–784; 2. rész 2. kötet 432–445.
- GIEBEL, M.: *Maecenas – Freund und Förderer der Talente in Rom, Patron der Stifter*. 2000, Kester-Haessler-Stiftung.
- GRAVERINI, L.: *Un secolo di studi su Mecenate*. In: *RSA* 27 (1997). 231–289.
- GUARINO, A.: *Mecenate e Terentia. Labeo* 38., 2., 1992. 137–146.
- HAHN I.: *A Murena-összeesküvéstől a százados ünnepekig. Antik Tanulmányok* 30. 1983. 61–70.
- HORATIUS: *Versek*. Ford.: Bede Anna, Novák József. Budapest, 1959, Európa Könyvkiadó.
- JONES, A. H. M.: *Augustus*. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó.
- KAZAI M.: *Az „Iter Brundisium” célzatának kérdéséhez*. In: *Acta Antiqua et Archaeologica Suppl. II*. Szeged 1979.
- KIDD, D. A.: *Astrology for Maecenas. Antichthon* 16., 1982. 88–96.
- LEFÈVRE, E.: *Horaz und Maecenas*. In: *Aufstieg u. Niederg. der röm. Welt II*, 31.3, 1981. 1987–2029.
- OPPERMANN, H.: *Maecenas’ Geburtstag (Hor. C. IV, 11)*. In: *Gymnasium* 64, 1957. 102–111.
- PATURZO, F.: *Mecenate. Il ministro d’Augusto*. Calosci-Cortona, 1999.
- RECKFORD, K. J.: *Horace and Maecenas*. In: *Trans. And Proc. Of Amer. Phil. Ass.* 90. 1959. 195–208.
- SCHOONHOVEN, H.: *The ‘Elegiae in Maecenatem’*. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (ANWR)* 1983, II. 30.3. 1788–1811.
- SIMPSON, C. J.: *Two Small Thoughts on ‘Cilnius Maecenas’*. In: *Arachnion* n. 2.1, 1996.
- STEIN, A. – KAPPELMACHER, A.: *Maecenas*. In: *Realenzykl. des Altertums*. XIV, 1. 1928. 207–229.
- SYME, R.: *The Roman Revolution*. Oxford, 1939, Clarendon.
- TACITUS összes művei. Ford.: Borzsák István. Budapest 1980, Európa Könyvkiadó.
- TAR IBOLYA: *Szöveggyűjtemény az Augustus-korhoz*. Szeged, JATEPress 1998.
- VELLEIUS PATERCULUS: *Róma története*. Ford.: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged, 2007, Lectum Kiadó.
- VIGNEAUX, P. E.: *Essai sur l’Histoire de la Praefectura Urbis á Rome*. Paris, 1896.
- VITUCCI, G.: *Ricerche sulla Praefectura Urbi in età imperiale*. Roma, 1951.
- WATSON, A. J. M.: *An attempt at a psychological analysis of Maecenas*. In: *Akroterion* 36., 1991. 45–52.
- WILLIAMS, G.: *Did Maecenas „Fall from favor”?* *Augustan Literary Patronage*. In: Kurt A. Raaflauf – Mark Toher (ed.): *Between Republic and Empire*. Kurt A. Raaflauf – Mark Toher (ed.): University of California Press.

Válogatás a történész könyvespolcáról

Útkeresés az identitások erdejében

GÁBOR FELICIA: *Csángó vagyok*. 3. bővített kiadás. Pannónia-Print, Budapest. 161 o.

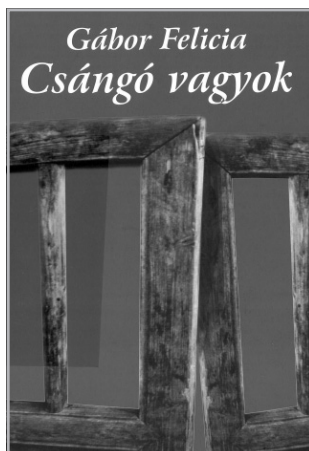

Gábor Felicia *Csángó vagyok* című önéletrajzi írása a 2005-ös első megjelenést (GÁBOR 2005.) követően, 2012-ben immáron harmadik, bővített kiadásban jelent meg. A szerző egy moldvai csángó értelmiségi család-anya, így számos eddig megjelentetett életrajzi elbeszéléssel szemben (például BÁLINT 1942.; GYŐRI 1975.) újszerűnek mondható életútjának történeti és társadalmi kontextusa. Életkorából adódóan nem egy idős, nagy élettapasztalattal rendelkező személy visszaemlékezését olvashatjuk tollából (vö. DOBOS 1977. 668.), hanem egy fiatal asszonyét, ki gyermekként családjával együtt a román kommunista világhoz, majd felnőttként a forradalom utáni migráció és globalizáció okozta változásokhoz próbál alkalmazkodni.

Gábor Felicia 1976. november 7-én született egy moldvai, lujzikalagori család hetedik gyermekeként. *Felicsi*, ahogy családja és barátai nevezik, elsősorban gyermekkori és Csíkszeredában töltött középiskolás éveinek élményeit, történeteit írja le, illetve betekintést ad főiskolai korszakába és házasesetébe. A személyes hangvételű családi történetek mellett információt kapunk faluja társadalmi, nyelvi- és kulturális jellemzőiről, például a családon belüli munkamegosztásról, a népi gyógyászatról, a vízvetés vagy mátkaválasztás

szokásáról, a disznóvágásról és a népi táplálkozáskultúráról.

Az életrajzi könyv több fejezetből áll, melyek hossza eltérő, mint az írás terjedelme, mint pedig a bennük tárgyalt életciklus időintervalluma tekintetében. A *Gyermekeként* című fejezet a leghosszabb, ez tárgyalja a szerző Lujzikalagorban töltött gyermekkorát egészen 13 éves koráig, míg el nem kerül Csíkszeredába tanulni. Az *Egy másik haza* és az *Azóta* fejezetek a legkövetkezők, ezekből értesülünk főiskolai tanulmányairól és házasságáról. Az általam vizsgált harmadik kiadásban, az első kiadáshoz csatolt *Függelék* fejezet terjedelmes, azonban inkább korábbi emlékeinek kiegészítését jelenti néprajzi- és személyleírásokkal, hazautazási emlékekkel. Az eddig lezárult korszakiról többet olvashatunk, mint a közelmúlt

eseményeiről, mely utal az önéletírás egyik sajátosságára, az identitás erősítésre és legitimációra a véget ért életszakaszokra vonatkozóan (KESZEG 2011. 23.).

A könyv szubjektív nézőpontból láttatja a szerző környezetét. Stílusára jellemző az öni-rónia és a rövid mondatok használata, melyek egy-két szóval egyszerűen és határozottan képviselik az író véleményét élete dolgairól. Az események pusztán leírásán túl, gyakran dialógusokba szerkesztve olvashatunk egy történetet, minden esetben a lujzikalagori nyelvjárás szókészletéhez és kiejtéséhez hűen. Rousseau szerint a dialógus jól ábrázolja egy önéletíró összetett személyiségét, azonban ezzel együtt

lehetetlen a torzítás, változtatás elkerülése, (LEVI 2000. 84.) hisz Felici is másképp emlékszik szülei vagy nagyapja véleményére, válasza-ira, mint az a valóságban lehetett.

A történetmesélés az író életének már kisgyermekkora óta része volt. Nagyapja mesélt neki és testvéreinek, illetve Felici is mondott igaz- vagy kitalált történeteket kortársainak, elsősorban olvasmányélményeiből merítkezve: „Mert sokszor iskola után egy félórászkát, egy órát még maradtunk játszani. Én ilyenkor meséltem. Néha kitaláltam a meséket, néha azt meséltem, amit olvastam, néha pedig azt, amit nagyapám nekem. (...) Én szerettem szerepelni.” (GÁBOR 2012. 18.)

Élményeiről naplót vezetett és egy gimnáziumi dolgozatát családjáról írta, melynek szívélyes fogadtatása biztatta a további írásra, ebből született életrajzi könyve is. Az első kiadás kritikái szerint az írás rövid, tömör és benne aránytalanságot mutatnak a jelen és a múlt eseményei. Szerzői reakcióként ezt olvashatjuk: „Hogy nem tökéletes, tudom. Nem ez volt a célom. Nem is volt célom. Nem mentegőzni akarok. Most sem akarnám másképp megírni.” (GÁBOR 2012. 109.)

Ennek ellenére a harmadik kiadáshoz csatolt Függelékben tudomást szerezhetünk írásának céljairól, elsősorban az emlékállításról és a példamutatásról, illetve a könyv szerkesztéséhez szükséges emlékek szelektálásáról. „...azért idézem az oly szeretett nagyapám és édesanyám szavait, történeteit, hogy megismerjük a csángók multibéli életmódját, gondolkodását. És talán még okuljunk is belőle.” (GÁBOR 2012. 111.)

A könyv első megjelenésekor Csíkszeredában könyvbemutatót tartottak, ahova Gábor Feliciát is meghívták. Felolvasott írásából, válaszolt a közönség kérdéseire, s örömmel fogadta az emberek dicsérő szavait, később leveleiket. Egyedül azt bánta, hogy mindenki szomorúnak tartja életrajzát, holott ő nem így szerette volna bemutatni boldog életét. A könyvből született egy rövid dokumentum-

film,¹ melyet több ismerőse bírált, mondván nem az igazságot mutatja, túl komor és bús képet fest a csángók falusi életéről, lehetőségeikről.

Identitásformálás mint adaptációs folyamat

A *Csángó vagyok* című életrajz Keszeg Vilmos által leírt három történettípust ötvözi:

a) fogytakozástörténetet, hisz a csángók nyugati migrációjáról szól: „Az igaz, hogy a csángókat nem lehet „megmenteni”, véleményem szerint. (...) A határok megnyitásával szinte népvándorlás indult el. (...) A csángó falvak úgy néznek ki, mint háborús időben. Férfiak szinte nincsenek. Idősek és gyermekek vannak.” (GÁBOR 2012. 117.)

b) fejlődéstörténetet, mivel bemutatja egy csángó lány, majd asszony lelki és szellemi fejlődését: „Csíkszereda volt életem egyik leggyönyörűbb korszaka. Megtanultam magyarul. Megismertem a világ legjobb embereit. Megismertem az Istent másik oldaláról.” (GÁBOR 2012. 73.)

c) illetve értékváltozástól mentes történetet (KESZEG 2011. 24.), mert az elbeszélő, Gábor Felicia, mindvégig megmaradt a nagyszülei, szülei, tanárai és a vallás által megbecsült értékek és normák mellett: „Fő hivatásomnak gyermekem, gyermekeim nevelését tekintem. És családom boldogulását.” (GÁBOR 2012. 112.)

A könyvből olyan fordulópontot szeretnék röviden felvillantani, melynek következtében új szerep, éntudat és kapcsolatok formálódtak ki Gábor Felicia életében.² Az asszony életében

¹ Lásd Zsigmond Dezső (rendező): *Gábor Felicia – Csángó vagyok*. (színes, magyar dokumentumfilm, 30 perc), 2008.

² Az ilyen típusú változásokhoz általában a saját társadalomból való időszaki vagy végleges kilépés (utazás, költözés, migráció) kapcsolódik. A kilépésnek van fizikai- és személyes dimenziója, mely egyfajta interetációs kényszert szül (Bíró 1994. 57.), a fennmaradás, azaz a mentális harmónia biztosítása érdekében tett alkalmazkodási folyamatot pedig adaptációnak nevezzük. Bővebben: MANDELBAUM 1982. 36–37.

az első és legnagyobb hatású fordulópont 13 éves korában történt, mikor elkerült a csíkszeredai Márton Áron Gimnáziumba, ahol egészen az érettségi megszerzéséig maradt. Ezen időszak alatt ismerte meg sokat említett osztályfőnökét, Erzsike nénit, Lajos atyát, s ezen kilépés miatt változott legtöbbet etnikai és vallási identitása. Felicia egészen ideáig nem tudta, hogy etnikailag a csángó népcsoporthoz tartozik. Itt hallotta először a csángó kifejezést tanáraitól, osztálytársaitól, s ekkor kezdett benne körvonalazódni saját kisebbségi sorsa.

„–Á, maguk a csángók? – Néztünk egymásra. Még hogy mi csángók! Néni Maric azt mondta, igen, mi vagyunk. – Ő tud magyarul beszélni – (...)” (GÁBOR 2012. 42.)

„Nem tudtam, hogy ez egy népcsoport, egy kihalóban lévő kicsi sziget. (...) Azt meg végképp nem tudtam, hogy még himnuszunk is van.” (GÁBOR 2012. 52.)

Annak ellenére, hogy Csíkszeredában való tanulása előtt nem tudta kik is a csángók valójában, saját életrajzi könyvének címe *Csángó vagyok*, mely határozottan állást foglal etnicitása mellett, s úgy vélem, az életében bekövetkezett legfontosabb változás következményére utal. Persze kissé ironikusan is hathat ez a címválasztás, ha az író bizonytalan vagy mások által meghatározott identitására gondolunk. A könyv kezdő sorai a következők:

„Csángó vagyok. Azzá váltam, vagy az is voltam, nem tudom. Tizenhárom éves lehettem, amikor először halottam ezt a szót. Akkor semmit sem mondott. Azt mondták rám, hogy az vagyok. Biztos – gondoltam.” (GÁBOR 2012. 11.)

Mások kényszerítették, helyesebben irányították identitásával kapcsolatosan a fordulópontra. A tény elfogadása, hogy ő csángó, gyorsan kellett bekövetkezzen, hisz ez is segített őt az új környezethez való alkalmazkodásban, az új szerepének elfogadásában. Az éntudat változásával többször is találkozhatunk iskolai élményei leírásakor.

„Mások vagyunk. A szemünk mindnyá-

junknak barna. Nagy, sötét és szomorú. A ruhánk kopott. Régi. A szokásaink mások. Hangosak vagyunk. Nincs jó modorunk. Nem is tudjuk, mi az. Vadak vagyunk, mint az őzikek.” (GÁBOR 2012. 43.)

A fenn olvasható elkülönülés kényszerű adaptációs folyamatára tisztán utal a szerzőnő: „Megszelídítettek. Megtanították, kik vagyunk, honnan jöttünk, merre megyünk. Megtanították nekünk a magyar nyelvet. Meggyőzték arról, hogy értékesek vagyunk.” (GÁBOR 2012. 43.) Több kilépéssel találkozhatunk még Felicia életében, azonban ezek nem kapnak akkora hangsúlyt írásában, mint a csíkszeredai iskola-váltás. Az érettségi után Budapestre költözött tanulási szándékkal, azonban a főiskolás évek nehézkesebb bizonyultak anyagi helyzete és identitása miatt keltett rossz érzések miatt. „Mondja meg nekem, kedves, miért akar egy román magyartanár lenni?” (GÁBOR 2012. 83.)

Ezen a kellemetlen időszakon szakváltása és férjével való megismerkedése lendítette át. Adaptációs folyamatairól életének ettől a korszakától kezdve már alig tesz említést, sem megházasodása, sem pedig gyermekei születése esetében nem találkozhatunk konkrét történetekkel. Ennek oka lehet az időbeli közelség, mely miatt még nem sikerült neki pontosan körvonalaznia az új szerepekhez való alkalmazkodási stratégiáit, illetve ezek kellemes emlékeit. Néhány mondata azonban a közelmúlt összegzésének és egyben lezárásának igényét sugallja.

„Sok csángó él Budapesten. (...) Legtöbbjük beolvadt, ahogy én is talán. (...) De sokan csángóként élik napjaikat. (...) Táncházak. Klubok. Esték. Bálók.” (GÁBOR 2012. 111.) Ezen idézet egy általános migrációs folyamat végére, az asszimilációra utal, azonban írásában ez nem kap lényegi szerepet. Ezzel ellentétben a Függelék fejezetben központi résznek tekinthető hazautazása Lujzikalagorra, már férjével és gyermekével együtt. Ekkor ébrednek fel benne gyermekkori emlékei, rendszerezi a család körüli változások sorát, s hazaviszi életrajzi köny-

vét is. Egy családi étkezés alkalmával felolvassa nekik az egész könyvet: „Együtt sírtunk. És nevettünk. És megint sírtunk. Némelyik testvérem másképp élte meg a történeteket. Ők azokat mesélik.” (GÁBOR 2012. 122.)

Itt fontos kiemelni, hogy családtagjai olykor másképp éltek meg vagy emlékeztek vissza egy-egy történetre. Valószínűleg Felicia életének nehéz fordulópontjai vagy rossz emlékei arra késztették, hogy bizonyos dolgokat mentálisan torzítsa, átírja, másképpen éljen meg. Ez az egyéni adaptáció sajátosságának tekinthető. Ennek mélyebb rétegeit csak személyes életútinterjú elkészítésekor tudnánk felfejteni, azonban könyvének olvasásakor is feltűnhet számunkra a múlt megszépítése iránti igény: „Nem hiányzott semmi. Mert semmit sem ismertünk. Boldogok voltunk. Boldogan éltünk. Az volt a jó, ami volt.” (GÁBOR 2012. 25.)

Úgy gondolom, a könyv újabb adalékot adhat az identitásformálódás kérdéshez, hiszen feltárja, hogyan artikulálódik és változik más-más szociális környezetben az azonosság-tudat, melyek lehetnek elbizonytalanító vagy megerősítő tényezők az etnicitás kialakulásában. A szűkebben értelmezett csángó identitás értelmezéséhez szintén hozzájárul, mivel szubjektíven és őszintén szól a kisebbségi sorsról, az ehhez fűződő frusztráció és bizonytalanság érzetéről, teszi mindezt írásban, „adatközlő” tollából, mely eddig nem fordult elő a moldvai magyarok identitása kapcsán.

Összegzés

Ismertetésem Gábor Felicia életrajzi könyvének néhány jellegzetes momentumára próbált rávilágítani idézeteken keresztül. Több kilépést (zebegényi tábor; bécsi kirándulás; egyiptomi repülőút) és családi eseményt vagy fordulópontot (szakváltás a főiskolán; lakodalmom Vajdaságban és Olaszországban; második gyermeke születése) nem említettem, melynek oka, hogy a szerző sem ad kiemelt szerepet

nekik könyvében. Gábor Felicia eddigi életének legfontosabb fordulópontja a csíkszeredai tanulmányok megkezdése, ezzel együtt a családjától való különélés és etnikai identitásának kialakulása. Későbbi írásában talán már nagyobb hangsúlyt kap Magyarországra való költözése és családalapítása is, ezek azonban a közelmúlt eseményei, így nem összegződtek és rendeződtek a szerző emlékezetében.

Csíkszeredában a szülők, testvérek miatt érzett hiány, s a kisebbségi léthelyzet felismerése okozta krízishelyzet etnicitásának gyors kialakítására kényszerítette. Új szerepként megjelenik életében a „csángó vagyok”. Hoszsantartó és személyes kapcsolatokat alakított ki életének ebben az időszakában osztályfőnökével, tanáraival és Lajos atyával. Családtagjai felé gyermekkori érzelmei kezdtek elmélyülni, s a szeretet, tisztelet mellett megjelenik nála a család iránti gondoskodás igénye is. Mindközben énképe jelentősen változott lelki és szellemi gyarapodásának köszönhetően.

Gábor Felicia életének változásaihoz mindvégig megpróbált alkalmazkodni, ha egyedül nem sikerült neki, családi, tanári, atyai vagy Isteni segítséggel. Az identitás kialakulásának adaptálása után Magyarországra térve ismét etnicitása miatt ütközött korlátokba, asszimilálódnia kellett a magyar társadalomba, mely más lehetőségeket és feltételeket szabott meg számára, mint azt a luzikalagori környezet vagy a csíkszeredai iskolaközösség tette.

Életrajzi írása alapvetően identitásképző, reprezentáló funkciókkal bír, jó és rossz döntéseit legitimálja, a múlt bizonyos szakaszainak lezárását szolgálja, saját életének és számára kedves embereknek állít emléket. Könyve megszületésének célját így fogalmazza meg: „Ezért írtam ezt a könyvet, hogy bátorítást adjak. Mindenkinék. Az elcsángáltaknak. A csángóknak. A csángóbarátoknak. Hogy van értelme a harcnak. Hogy a csángók léteznek, és harcolnak, amennyire szívük, eszük engedi.” (GÁBOR 2012. 88.)

Az írás utolsó oldalán olvashatjuk Felicsi

„hitvallását”, mely összegzi értékrendjét és etnikai identitása mellett kiemeli vallási hovatartozását is, mindazt, amit be szeretett volna mutatni könyvével, életével: „De én hiszek a családomban. Az összetartásban. A szeretetben. És az Istenben.” (GÁBOR 2012. 160.)

Bár a könyvet néprajzi szakember nem lektorálta, úgy gondolom, hasznos forrás lehet a néprajz, nyelvészet, pszichológia, szociológia és a történettudomány területén tevékenykedőknek, ha adatközlőként tekintenek a szerzőre. Emellett bátran ajánlhatom minden moldvai csángó kultúra iránt érdeklődőnek, illetve azoknak, akik szívesen olvasnak vagy okulnak mások sors történetéből.

SZŐNYI VIVIEN szonyivivien@gmail.com

Narratív reprezentációk vizsgálatának aspektusai

KESZEG VILMOS – SZALMA ANNA-MÁRIA (szerk.): *A 20. század (biografikus) történetei. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 19. kötet Kolozsvár, 2011. 269 o.

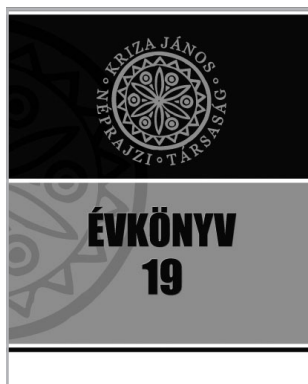
A 2011-ben kiadott tanulmánykötet a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2010 novemberében szervezett, azonos címet viselő néprajzi-antropológiai tematikájú nemzetközi konferencia elhangzott előadásainak többségét vonultatja fel. E kötetben megjelent tanulmányok a 20. század eseményeire, azok narratív reprezentációira, ezen narratívumok természetére és termelésére, valamint megjelenési formáira, közve-

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁLINT SÁNDOR (kiadta): *Egy magyar szentember: Orosz István önéletrajza*. Budapest, 1942, Franklin-Társulat.
- BÍRÓ A. ZOLTÁN.: A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. *Antropológiai Műhely*. 1994. 2. sz. 55–72.
- GYÓRI KLÁRA: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Bukarest, 1975, Kriterion Kiadó.
- GÁBOR FELICIA: *Csángó vagyok*. Budapest, 2012, Pannónia-Print Kiadó.
- KESZEG VILMOS: A történetmondás funkciói a 20. században. *Korunk*. 2011. 3. sz. 22–27.
- LEVI, GIOVANNI: Az életrajz használatáról. *Korall*. 2000. 2. sz. 81–91.
- MANDELBAUM, DAVID G.: Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: Küllös Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában*. Documentatio Ethnographica. 9., Budapest, 1982, MTA Néprajzi Kutatócsoport. 29–46.
- DOBOS ILONA: Életrajzi elbeszélés. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1. kötet. Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó. 668.

títő eszközeire fókuszálnak. Mindezek mellett fontos szerepet kapott a narratíva társadalmi térben elfoglalt szerepe, illetve annak közösségi recepciója is. A történetek nemcsak biográfiai-szemponitú vizsgálatokra, hanem a narratívákat körülvevő történelmi-társadalmi politikai mező finomabb értelmezéséhez, a privát és a nagy történelem találkozási pontjainak megismeréséhez is lehetőséget biztosítanak.

A két bevezető tanulmány a kutatástörténet 20. századi eredményei mellett módszertani áttekintést ad a történetírásról és –mondásról, melyet a tematikai szempontból négy csoportba sorolható, a narratív reprezentációk aspektusait vizsgáló tanulmányok követnek: sorsfordító események, lokalitás és közösségi identitás, a „szocialista embertípus” és a rendszer „kijátszó” élettörténetek kutatásának forrástípusai. Az

alábbiakban – a szemléltetésre alkalmas –, az imént felsorolt témák köré szerveződő tanulmányokat mutatom be, a teljesség igénye nélkül, ügyelve az arányosságra.

Keszeg Vilmos – *A történetmondás funkciói a 20. században* című – bevezető tanulmányában fokozatosan és különböző aspektusok felől vezeti az olvasót az élettörténet megalkotása, a megformálás, körülményei, kiváltó okainak felfedése irányába. A 20. század mélyreható történelmi változásai új életstratégiákat követeltek az egyéntől és a mikroközösségektől, a gyorsan változó területi, nemzeti, politikai struktúrák transzformációja (kisebbségi lét, határmódosítások stb.), az oktatási rendszer, a magántulajdon-viszonyok gyökeres átalakulása (államosítás, deprivatizáció, kollektivizálás), a migráció megszüntette a korábban alkalmazott létfenntartási sémákat. Az addig biztonságot nyújtó kollektív gyakorlatok, kezdeményezések helyett az egyének önálló, gyakran bizonytalan, kockázatvállaló döntésekre kényszerültek. A hagyományos mentalitás intenzív átalakulása, a történelmi események következtében kialakult bizonytalanság az egyének által megélt, a saját szémszögből konstruált valóság leképezésével, narratív reprezentációk termelésével reagált a külső kihívásokra.

A narratíva-kutatásban bekövetkező paradigmaváltás hatására az egyének történetei nem száraz, személytelen tények közléseként értelmezhetőek csupán, a korábbi funkciók (esztétikum, szórakoztatás) mellett egyre fontosabb szerepet kaptak a történetek identitásképző, sorsszerűséget ábrázoló, reprezentatív funkciói, előadásmódjában pedig változatos (re)prezentációs stratégiák (kimondás, elhallgatás) jelentek meg. A 20. század eseményei alapjaiban változtatták meg az élettörténetek „gyártási”, forgalmazási és használati stratégiáit, az alfabetizáció demokratizálódása pedig a narratíva széleskörű térnyerését hozta. Bennük az egyének és a közösségek saját státuszukat jelelték ki, valamint egy a fennálló rendszer vagy adott élethelyzet elleni attitűdöt kifejeződésért

tükrözték. Az (auto)biografikus történetek esz-közértéke változatos módon befolyásolta az egyéni, családi sorsokat az adott történelmi szituációtól függően, következőképpen, kialakultak a (re)prezentációs elemek felhasználási módzatai és a kifejeződés kontextusa (háborús tettek/hadifogság – kimondás, kuláklista/deprivatizáció – elhallgatás, ill. kárpótlás – pozitív szerepek felnagyítása, közösségi identitás formálása – emléktábla avatás, stb.).

A társadalomkutatásban is fokozott érdeklődés tapasztalható a narratíva-vizsgálatokban. Az események folyása és ezek narratívákban történő megjelenése korszakhatárjelző szereppel bír a szerző szerint, hiszen a „korszaktudat” lehetőséget nyújt az egyén az adott szituációban/téridőben történő értelmezéséhez. Az egyén „történelem-megélése” azért került a kutatások gyűjtőpontjába, mert bennük az intézményes emlékezet alapjai kerülnek kifejeződésre, közvetett módon pedig a társadalmi-történelmi-ideológiai háttér működésének értelmezése kap változatosabb megvilágítást.

A Bukaresti Egyetem docense, Narcisa Ştiucă tanulmányának (*Módszerek és eljárások az orális történelem vizsgálatában*) rövid bemutatását azért tartom fontosnak, mert módszertani szempontból közelíti meg az élettörténelmi vizsgálatok és az „elbeszélte történelem” közötti viszonyt, román szerzők munkáit hozva példaként. Véleménye szerint – és ezzel némileg rácafolva az első írásra – az élettörténetek hordozta információ nem fogadható el a „hivatalos” történelem komplementerének, avagy személyes szűrőn keresztül kapott alternatívájának, hiszen a személyes életpaszlatok úgy rögzülnek, hogy időközben nem szembesítik őket az eseményeket rögzítő, „konszenzusos” igazságokkal. Ezen a ponton a jelen recenzió szerzője – ha nem is vitába szállva ezzel az állásponttal de (!) – arra hívná fel az olvasó figyelmét, hogy tekintsen e gondolat logikai menetére egy másik aspektusból: a megelőző állítás igaz-e például olyan esetekben,

ha történelmi személy visszaemlékezését használja fel a kutatás. Felmerül-e egyáltalán, hogy megkérdőjelezzék egy „elismert” személyiség reprezentációját, történelem-megélését ugyan ezen az alapon, és annak szubjektív mivolta miatt kizárják annak informatív kvalitásait? Ennek eldöntését az olvasóra bízom.

Tehát a reprezentáció során mindenképpen aktiválódik egyfajta szelekció, melyet befolyásolhat pszichés állapot, a narratív kompetencia, a recepció aspektusai. Éppen azért javasolja a szerző, hogy a narratív kutatás feleljen meg két feltételnek: elsősorban egy meghatározó történelmi esemény felé kell irányulnia, mégpedig az egyéni történelem-tapasztaláson keresztül, azaz a kutatás hangsúlyának a társadalomtörténeti kontextus, nem pedig az egyén felé kell eltolódnia. Következésképpen az (auto) biografikus narratíva hitelességét, ellenőrizhetőségét fenn kell tartani.

Az írás szerzője rámutat arra, hogy a tartalmi vagy formai elemzésen felül szükséges a holisztikus szemlélet ahhoz, hogy ezek a források teljes értékűen essenek latba a társadalomtörténeti kutatások során. Figyelembe kell venni a narratíva megszületésének körülményeit, létrehozóját, annak motivációit és gondolkodásmódját, mindemellett a kutató alapállását, fókuszát.

A 20. század sorsfordító eseményeihez kötődő, azokkal egyidőben vagy utólagosan lejegyzett biografikus történetek természetének megértéséhez Nicoleta Mușat (*Emlékek újramesélése közben. Írásbeliség versus/és szóbeliség a visszaemlékezésekben*) és Vajda András (*Írás, Kommunikáció, történelem: második világháborús katonalevelek*) tanulmányai adnak különböző látószögből fogódzót. Mindkettőjük fókusza olyan narratív reprezentációkra irányul, amelyek családjától, otthonától elszakadt egyén hozott létre szenvedéseinek kompenzálása, traumáinak feloldása céljából. Míg az előbbi munka érdekességét az adja, hogy egyazon történet átadása két személy interpretációjában történik (közvetlen az emlé-

iratokból, közvetítő segítségével), addig utóbbi főként szóbeli közegben szocializálódott egyének kényszerből (frontszolgálat, katonaság) az írásbeliségre áttérő narratív technikáit, kommunikációs csatornaváltás részleteit vizsgálja.

A hely szűke miatt az első tanulmányt mutatom be, ami egy szlatinai (Ukrajna) román nemzetiségű férfi, Dumitru Huban deportálása és munkaszolgálaton töltött éveiről írt emlékiratait, valamint a lányának elmesélt emlékeit rögzítő interjúk között fellelhető különbségekre irányítja rá figyelmünket. Érdekes külön aspektusból is vizsgálni az írást, hiszen mindkét narrációs technika külön úton jár. Míg a biográfia írója a szövegek lejegyzésében találta meg az eszközét annak, hogy megpróbáltatásainak emlékét az utókorra hagyja, addig ez a közvetlen kommunikáció terén pusztán a család kontextusára korlátozódott. Az írás révén mintegy kompenzálni kívánta a szerző azt a vákuumszerű állapotot, mely új időszámítást hozott létre. Szerkezeti szempontból – és érzelmi okokból is – személytelenné tette leírását a lágerbéli életről, mintegy eltávolítva azt önmagától; ezzel a visszaemlékezés tényközléssé, adatszerűvé válik. Lánya, Marioara Deiac saját emlékezetének részeként újraértelmezi apja által elszenvedett eseményeket, ám neki célja nem egyszerűen az adott narratívumról szóló információátadás, ez már a hallgatóság visszajelzései által irányított narráció, melyet saját értékei, mentális struktúrája szerint *re-konstruál*. Két idősíkbba, a belső (diegetikus) idő és a külső (elbeszélés-kori) idő dimenzióiba helyezi történeteit, melyet többször is előad (egymást követő évek interjúiban), különböző, a saját életéből kölcsönzött eseményekkel vegyítve, attól függően, hogy hallgatóságától milyen visszacsatolás érkezik. A tanulmány összegzése szerint a mesélő egy konglomerátummá gyúrja össze az apja által leírtakat a visszaemlékezésekkel, valamint saját családjának és főleg saját élettörténetével, hallgatósága révén egyedüli közvetítőjévé, autoritássá válik a családi emlékezetnek.

Szöcs Levente (*A népi önéletírás funkciói – öt huszadik századi népi önéletrajz alapján*) tanulmánya Elena Despina Naghi *A városnegyed és a története* címet viselő írása a lokalitás identitásképző szerepét, és a benne élő közösség által alkotott narratíva kapcsolódását elemzi. Utóbbi kutató egy bukaresti központi negyed lakói között 1980 és 2000 között rögzített történetek, láncnarratívumok bemutatásával és analizisével szemlélteti egy mikroközösség orális történelmét. Változatos mérési eszközök (kérdőív, interjú) felhasználásával több módon lehet csoportosítani a narratívumokat, egyrészt a narrátorok típusa alapján, másrészt pedig tartalmi tematika alapján. A közösségben betöltött pozíció mellett, nem, életkor, társadalmi helyzet alapján, tematikai szempontból az élettér sajátosságai, személyes emlékezet, mindennapi cselekvések és a közösséghez tartozás szerint lehet határt vonni az elbeszélések között.

Részletesen az utóbbi csoportosítás jelenik meg az elemzésben, így jelennek meg a kommunizmus utolsó évtizedeiben megélt nehézségek motívumai, valamint a mindennapi élet specifikumai az éhezéstől, a szolgáltatások hiányán át a félelemig. Tematikai szempontból a forradalom utáni időszak eltérő típusú problémáinak megjelenítése (pénzhiány, szegénység) köré épülő történetek alkotnak újabb csoportot. Harmadsorban a mikrokörnyezetben tapasztalható elidegenedés, a lokális identitás átalakulása, a kohézió gyengülése (közösségeket összetartó együttlétek/alkalmak szerepének, intenzitásának csökkenése) – mint az általános társadalmi folyamatok helyi leképeződése – kap az elbeszélésekben központi szerepet. Naghi tanulmánya összegzésként megállapítja, hogy a „mikro-negyed” közössége történeteinek koherenciáját az ismétlés és az interaktivitás biztosítja. A személyes emlékek nemcsak az egyén, hanem a közösség szintjén is jelen vannak, emiatt a helyiek identitásképző mechanizmusai a lokalitáshoz köthető elbeszélő történelmet alakítana ki.

A harmadik tematikus egységet képviseli Adelina Dogaru *Átmenet a mitológiából a történelembe. A kommunizmus új emberének élettörténet jellegű elbeszélés-töredékei* című munkája, mely a romániai kommunista rendszer ideológiája szellemében megalkotni kívánt új embertípus és az átforgatni szándékozott társadalom konfliktusáról ad számot. Közélebről, a tanulmány autobiografikus írásokat vizsgál azért, hogy felfedje azt az adaptációs képességet, amelyek segítségével az egyének és közösségek a kívülről érkező beavatkozásokot vezetik le. Az elbeszélések, mint narratív korpusz elemzése során fény derül a múltra, mely a mesélők közlései alkalmával és hathatós segítségével formálódnak érthető, egyértelmű kollektív emlékezetté. A múlt eseményei így kapcsolódnak a mához, eképpen a történelmi beágyazottság az identitás magyarázatául szolgál. Az Assmanntól kölcsönzött *kulturális emlékezet* fogalmát átvéve közös tapasztalatként határozza meg a kommunista rendszer „élményeit”, mely a gyakorlatokból és a társadalmi kezdeményezésekből kierielt ismeretekként a társadalom mélyrétegeiben befolyásolják a viselkedést. Az egyéni emlékezet aktualizálása elbeszélésekben történik, a szerző ilyen elbeszéléseken keresztül szemlélteti a múlthoz kötődő személyes jellegű emlékeztetést, melyek az alábbi módon tipologizálhatók: **1.** A mindennapi élet abszurdításainak elmesélése (hiánygazdaság, nehéz lakhatási körülmények, stb.), melyek túlélése mitizálja a mesélőt. **2.** Az egyén politikai identifikációja szempontjából a „másik” oldalt azok az elbeszélések képviselték, amelyekben pozitívként változásként értékelték a kommunizmus hozadékait az azt megelőző korszakhoz képest. **3.** Azok a történetek, amelyekben a politikai események másik síkban hatnak, mint az egyén és családi élet terei, ezzel is tagadva előbbi hatását az utóbbiakon.

A tanulmány a tematikai összefoglaló után példákat hoz egy antológia-szótár – *A 80-as évek és a bukarestiek* – elbeszéléseiből, melyek reprezentatív jellegűek a szerzők sze-

rint. (Hogy ez mit jelent, annak részletezése a homályba vész.) A fentebb említett abszurd mindennapi élethelyzetekről tudósító szövegek jelennek meg e részben, valamint a kommunista jelképek és azok asszociációi köré építkező szatirikus elbeszélések. Az elbeszélők a régi rendszert kompenzatív stílusban rekonstruálják. Valószínűsíthető, hogy a szöveg nyelvi átültetése során szenvedett kisebb károkat, melynek a koherencia látta némileg kárát.

Végül, de nem utolsó sorban – ám legnagyobb arányban – a kötet olyan tanulmányoknak ad helyet, mely különböző forrástípusokban megnyilvánuló narratív reprezentációkat elemez. Nagy Réka (*Egy élet a kéziratok tükrében. Az autobiográfia és biográfia használata a szilágysági Szabó Miklós életében*), Szalma Anna-Mária (*Fénykép a 20. században – a 20. század fényképe. Privát fotóképzőművészek elemzésének tanulságai*), Bloss-Jáni Melinda (*A privát filmgyűjtemény, mint mediált emlékezet: egy családi filmarchívum elemzése*) és Anna Kubisztal (*Kisebbségek, az akkulturáció folyamata és kihatásuk a portugál társadalomra – egy lengyel antropológus nézőpontjából*) elemzései széles spektrumot ölelnek fel forrásanyaguk szempontjából. A hagyományosnak mondható (epikus műfajú) paraszti önéletrajz mellett fotógyűjtemény, mozgókép kollekció, illetve statisztikai adatok jelennek meg a szerzők forráskorpuszai között.

Közülük is Szalma Anna-Mária kutatási eredményeit vázolom röviden, mivel – véleményem szerint – újabb narratív reprezentációként számolhatunk a fényképekkel. A szerző elemzésében három – származási, nemi és a betöltött társadalmi pozíció szempontjából – különböző személy fotógyűjteményét vizsgálta, melyek ennek megfelelően értelmezésében és a fényképhasználat stratégiáiban is különbözőségeket mutatnak. Egyik esetben autobiografikus szövegek/elbeszélések is társultak a fényképekhez, melyek segítséget adtak a kontextuális értelmezéshez. A következő adatközlő esetében a fotókorpusz az egyén

társadalmi kontextusát jelölte ki, valamint lehetőséget nyújtott a fényképhasználat személy által működtetett értelmezési stratégiák és narratívumok megismeréséhez. A harmadik személy – fényképész lévén – fotógyűjteményének vizsgálata a szakterminológiai keretek, valamint különböző interpretációs kontextusok megismerését segítette elő.

Az elemzés eredményeként a szerző szerint igazolást nyer az a tény, hogy a sorsfordító események (háború, határmódosítások, stb.) nem kidolgozottan, hanem utalásszerűen jelennek meg a fényképeken, elsősorban biografikus kontextusban; értelmezésük az elbeszélte szöveggel kiegészülve válik egésszé. A történelmi háttér, a szó szoros értelmében viszonyítási pontként szolgál a fényképek interpretálásakor („magyar világ”, „román világ”, kommunizmus, stb.), és oly mértékben kapcsolódnak a rögzítésük *téridejéhez*, hogy anélkül is informatívak lesznek a képen szereplő személyeket és helyeket illetően, hogy ismernénk azok történelmi aspektusait. Módszertani, értelmezési szempontból teljesen igazolható a fényképkorpuszok társadalmi kutatásokba való bevonása; mind tartalmi, mind formai szempontból koherens forrástípusként értelmezhetőek, következésképpen, összevethetőek más, hagyományos (auto)biografikus narratívumokkal. Funkcionalitása, használata, reprezentációs aspektusai elemzésének eredményeként kiegészítő jelentéstartalommal gazdagíthatóak ismereteink az egyének közösségi beágyazottságáról, történelmi sorsfordulókhoz, élethelyzetekhez való viszonyulásáról.

Összességében elmondható, hogy jelen kötet a benne megjelent írásokkal eleget tesz a korábbi kötetek – és szerzőik – által támasztott elvárásoknak, és messzemenően megfelel azok szakmai színvonalának. További erénye, hogy egyedi képeket és szemléletes szövegillusztrációkat tartalmaz, valamint rendezett, áttekinthető formában biztosít minőségi publikációs felületet fiatal kutatók számára. Az írások többsége nincs telezsúfolva idegen terminusokkal,

– az elvétve előforduló gépelési hibák ellenére
– könnyen olvasható és értelmezhető jóllehet néhány esetben a gondolatmenet logikai sora nem koherens. A kötetben szereplő tanulmányok a fent nevezett előadások anyagát képezték, mégsem történt utalás arra, hogy egyesek miért maradtak ki belőle. Mindemellett az előszóban jelzett tematikus felsorolás nem köszön vissza tanulmányok sorrendjében. Ugyanak-

kor általánosságban elmondható, hogy a kötet kellő áttekintést ad e tematika közép-európai kutatásainak jelenkori spektrumáról. Az szervező intézmény tevékenysége, a konferencia résztvevőinek széleskörű érdeklődése garanciát nyújt arra, hogy az olvasó megismerhesse és haszonnal forgathassa az élettörténetek kutatásának új eredményeit.

BEDŐ VALÉR valerbedo@gmail.com

A nemzet napszámosai: tanítói életpályák és élettörténetek tudományos elemzések homlok- terében. Egy kötet elő- és utóélete

OZSVÁTH IMOLA (szerk.): *Néptanítók.*

Életpályák és élettörténetek.

Kolozsvár, 2008, Scientia Kiadó, 502 o.

Az – Erdélyben elsősorban Nagy Olga, Magyarországon pedig Ortutay Gyula neve által fémjelzett – egyéniségkutató iskola több mint fél évszázados hagyományaira gondolva talán nem meglepő, hogy a szociológusok, irodalmárok, történészek, illetve neveléstani szakmunkák megalkotói mellett a néprajztudomány képviselői is több ízben foglalkoztak a különböző társadalmi kategóriák kultúrájának vizsgálata során nemcsak a paraszti réteggel, hanem a falusi értelmiséggel, a protestáns lelkészek, népi specialisták, mérnökök stb. rurális környezetben betöltött szerepével, funkcióival is. Ezen értelmiségiek sorában a néptanítók ugyan rögtön Trianon után – a nemzeti identitás megőrzését szolgáló messianisztikus feladatok vállalásának előtérbe kerülésével – a tudományos érdeklődés középpontjába kerültek,¹ viszont munkásságuk tudományos elemzések tárgyává Erdélyben csak a rendszerváltást követően vál(hatott)t.

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékénél (2011-től Intézeténél) és háttérintézményénél, a Kriza János Néprajzi Társaságnál az 1990-es évektől folyik a kollektív és egyéni életpályák, valamint élettörténetek kutatása Keszeg Vilmos irányításával. Ennek eredményeként jelent meg 2005-ben egy két kötetes, *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* címmel ellátott tanulmánygyűjtemény a kolozsvári Scientia Kiadó gondozásában. Pozsony Ferenc vezetésével az említett kolozsvári székhelyű Társaság (fő)szervezésében ugyanakkor számos nyilvános ülősszakra, konferenciára és vándorgyűlésre is sor került a falusi tájházak állapotfelmérésének, fenntarthatóságának és fejleszthetőségének témakörében (például 1997-ben Zabolán *Tájházak, falusi néprajzi gyűjtemények* címmel, 1999-ben Bogdándon *A falusi tájházak fejlesztésének lehetőségei – a népi lakáskultúra múzeumi bemutatása* elnevezéssel, 2004-ben *Erdélyi és moldvai tájházak és néprajzi múzeumok vezetőinek szakmai szemináriuma* Illyefalván, legutóbb pedig Kolozsváron 2012-ben és idén szerveztek hasonló rendezvényt), amelyek többek között hozzájárultak egy-egy múzeomalapító falusi értelmiségi (legtöbbször tanító) munkásságának alaposabb megismeréséhez.

Konkrétan (és kizárólag) néptanítók életpályáját kutató program 2004-ben indult Kolozsváron (Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete 1454/2004: 20. századi néptanítók életpályájának és élettörténetének

¹ A néprajzkutatók többsége a hagyományok rögzítése terén ugyanis kiemelten fontos szerepet szánt a nép körében élő pedagógusoknak.

elemzése; irányítója Keszeg Vilmos), amelynek eredménye az itt bemutatásra kerülő *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek* című, a Scientia Kiadó „Sapientia könyvek” sorozatában megjelent (52.) tanulmánykötet. A kiadvány hét szerző nyolc – összesen mintegy 502 oldalt kitevő – írását tartalmazza, s része azon kutatássorozat napvilágot látott, immár kézzel fogható eredményeinek, amelyet a fent említett intézmények többek között a következő kérdések megválaszolhatósága okán tartottak fontosnak kezdeményezni: Milyen tipikus kollektív és individuális életpályák és élettörténetek azonosíthatók be, különíthetők el a romániai társadalomban? Milyen pragmatikai funkcióval rendelkeznek ezek az élettörténetek? Milyen kontextusai és finalításai, funkciói vannak az élettörténet mondásának? Milyen mértékben és formában reprezentálódik a romániai magyar társadalom, a társadalom mindennapi élete az autobiografikus narratívumokban?

Az Oszváth Imola szerkesztette kötet bevezető tanulmányában (XX. századi néptanítók élettörténete) Keszeg Vilmos jelzi, hogy az egy-egy szakmai életpályáját lezárt pedagógus élettörténetét a szerzők az adott társadalmi-, kulturális-, politikai- és gazdasági kontextusban elhelyezve, a tartalomelemzés módszerével vizsgálták, s az elemzések alapját képező biografikus narratívumok a kutatók felkérésére, néhány esetben pedig saját kezdeményezésre születtek. A szerző bevezető írásában a kiadvány tartalmi ismertetésén túl – a korabeli sajtóreprezentációkra reflektálva – arra kereste a választ, hogy a XX. századi néptanítók köré miként épült egyfajta mítosz, miként vált a „nemzet napszamosai” kifejezés a róluk forgalmazott narratívák központi metaforájává.

A bevezetőtanulmányt Oszváth Imola

két írása követi: *A néptanító alakja a XIX. század végén keletkezett reprezentációkban*, illetve *„Az akkori tanítók [...] a mostanihoz képest hősies munkát végeztek.” Egy udvarhelyszéki értelmiségi élettörténetének vizsgálata*. Előbbiben a szerző a 19–20. század fordulójának pedagóguslapjaiból rekonstruálta a néptanítók életkörülményeit, hivatását és feladatkörét, utóbbiban egy falusi értelmiségi élettörténetét elemezve azonosította a nép-

tanítókra jellemző messianisztikus beszédmód motívumait és nyelvi jellemzőit.

Az ezt követő írás, Vajda András esettanulmánya (*„Éltanító” Egy sáromberki néptanító biográfiája*), amelyben a 2. világháborút követő évtizedekben szerveződő új hatalmi struktúrákra kérdez rá a szerző: az említettek vajon miképpen alakították (át) a Maros megyei Sáromberke közséletét, s a pedagógusoknak milyen kötelezettsége és hatása volt a kulturális élet kialakításában ebben az időszakban?

A kiadványban soron következő publikáció Nagy Réka eseteírása (*Tűzfelelősök vagyunk... Egy szilágysági tanítónő élettörténetének elemzési lehetőségei*) mindenképpen több, mint a szerző által a címben is jelzett elemzési lehetőségek felkínálása. A kutató szilágysági tanítónő életpályája kapcsán Nagy Réka értelmezése révén az olvasó számára érthetővé válik például az is, hogy hogyan épült be a társadalmi hierarchiába egy pedagógus. A kötet második egységében azonban három szerző írásának (Kolumbán Levente: *Egy tanító élettörténete*; Szabó Katalin: *Bevezető gondolatok egy szilágysági tanítónő élettörténetének olvasásához*. Porcsalminé Balla Piroska *élettörténete*, illetve Kedves Judit: *Bevezető gondolatok egy csíkszentdomokosi néptanító élettörténetének olvasásához*. Szász

Károly élettörténete) esetében valóban csak elemzési szempontok felkínálásáról, bevezető gondolatok megfogalmazásáról, forrásközlésről (felkérésre valamint saját indíttatásból írt önéletrajzok és a kontrollanyagként olvasható életútinterjú közzétételéről) beszélhetünk.

A kiadvány írásait összességében értékelve, a tanulmányokat és az azt kiegészítő terjedelmes adattárakat (az autobiográfiák mellett például a közel száz, a pedagógusok fontosabb életeseményeit megörökítő fekete-fehér archív fényképfelvételt) egybeolvasva mindenképpen átfogó képet kaphat az olvasó azon társadalmi rétegről, amelyet részben egy társadalmi igény, részben pedig az ún. kaszt részéről történt kínálat alakított ki; arról a társadalmi rétegről, amely képviselőinek élettörténetében visszatérő motívumok ismétlődnek, s a szerepköri-reprezentációjában kialakultak az örökös szolgálatkészségre, lelkesedésre, optimizmusra, a szülőszerep kiterjesztésére vonatkozó klisék; azon társadalmi rétegről, amelynek tevékenységére ma is többségünk a „nemzet napszámosa” metaforával élve emlékezik. A kiadvány olvasói számára nyilvánvalóvá válhat, hogy az élettörténet egy olyan keret, amiből a társadalom szerkezetére, annak működésére, értékrendek érvényesülésére, illetve az egyén és intézmény kapcsolatára láthatunk rá. Az egyén élettörténetének elmondásával önmagát igyekszik a társadalomban elhelyezni, magát a környezete viszonylatában törekszik meghatározni. A néptanítók életútjából, élettörténetük elemzéséből szépen kirajzolódik a közösségvezető kettős szerepének megélése: az egykori tanítóknak egyszerre kellett képviselniük közösségükben a hatalmat, az állam akarátát, és a felsőbb állami szervek felé pedig saját falujukat, közösségüket.

A kötetet angol és román nyelvű tartalomjegyzék, rezümék, helynévmutató, s a szerzők néhány soros szakmai életrajza zárja.

2008-as kiadványról lévén szó ugyanakkor arra is alkalom adódik, hogy annak utóéletéről is néhány szó essék, a kötet szerzői

közül ugyanis többen újabb, e témába vágó írásokat tettek közzé az elmúlt öt évben. Keszeg Vilmos és Vajda András publikációi mellett külön említést érdemel Ozsváth Imolának a különböző folyóiratokban (például a *Néprajzi Látóhatárban*, 2008), illetve a Kriza János Néprajzi Társaság 18-as évkönyvében (2010) közzétett általános áttekintései, valamint a szintén általa sajtó alá rendezett és kíséző tanulmánnyal ellátott három udvarhelyszéki pedagógus-élettörténet, amely az *Emberék és kontextusok* sorozat 3. köteteként, a marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozásában jelent meg 2009-ben, *Lámpások voltunk...* címmel. Külön említést érdemel a Pozsony Ferenc által kezdeményezett zabolai tanítók életpályáját feltáró gyűjtés is, melynek tárgyi anyagából és digitalizált fényképdokumentációjából 2011-ben, illetve 2012-ben *Iskolai élet a háromszéki Zabolán* címmel nyílt tárlat, előbb a kutatás helyszínén, a Csángó Néprajzi Múzeumban, majd a fent említett Társaság kolozsvári székházának kiállítóterében. Ezen eredmények fel sorakoztatása is azt mutatja, hogy a néptanítói életpályák feltárása ugyan megkezdődött, de még mindig akadnak „vidéki értelmiségiek, néptanítók, akikre [...] nem figyelt fel a tudomány. Munkásságuk egyelőre nem került be a tudományos vizsgálódás körébe, sok esetben még nem is került nyilvánosságra. Ezen pedagógusok a vidéki kulturális élet aktív résztvevői, a település életének meghatározó egyéniségei. Munkásságuk szűkebb körben vált ismertté, ezek feltárása és szakszerű vizsgálata a jövő tudományos kutatóinak feladata.” (OZSVÁTH 2011. 241.)

NAGY ZSOLT nagycszsolt@yahoo.com

FELHASZNÁLT IRODALOM

OZSVÁTH IMOLA: Néptanítók néprajzi munkássága. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben. Iskola- és oktatástörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, 2011, Erdélyi Múzeum Egyesület. 224–263.

T. KISS TAMÁS
FRONTVONALBAN

Molnár Mihály
élete dokumentumok tükrében

MEGJELENT!
A KÖTETEK MEGVÁSÁROLHATÓK A KIADÓTÓL!

MEGJELENT! KAPHATÓ A KIADÓNÁL!

Utasi Ágnes

KÖTELEKBEN *Szolidaritás-hálók és közélet*

UTASI ÁGNES: *Kötelekben. Szolidaritás-hálók és közélet.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere Meridionale Szeged, 2013, 261. p. – Utasi Ágnes legújabb könyve a közösség és közélet kapcsolatának kérdéseit vizsgálja. A szerző feltételezése szerint a növekvő közösségi lét és szolidaritás kihatással lesz a közélet igényére is. A kutatási adatok azonban ma még makro-társadalmi bizalomhiányt, a közéleti attitűddel élők szűk körét, és a civil közösségekbe kötődők alacsony arányát jelzik. Ugyanakkor reményt keltő, hogy a társadalom túlnyomó többségét összekapcsolja a kisközösségekhez fűződő identitás és szolidaritás: a többség bízik családi és baráti körének, közvetlen közösségeinek szükség esetén őt segítő szolidaritásában. A társadalom alapszövetére jellemző erős szolidaritás és identitás valóban reményt adhatna arra, hogy fokozódjék a másokért, a tágabb közösségért vállalt felelősség, így a közélet igénye. A vizsgálati adatok ennek ellenére azt mutatják, hogy a közéleti attitűd és közéleti aktivitás elsősorban azoknak a társadalmi csoportoknak gyakorlatában és tudatában jelentkezik, amelyek anyagi biztonságban és a közéleti információ feldolgozására képes iskolázottság-műveltség birtokában élik életüket. A könyv következtetései szerint a társadalom négyötöde ma még a közéleti aktivitásra képes felső ötöd döntéseinek van alárendelve.